

**HOMOSEKSUAALISUUS OSANA MORAALISYYTÖKSIÄ
CICERON RETORIIKASSA**

**Latinan kielen
pro gradu -tutkielma
Romaanisten ja klassisten
kielten laitos
Jyväskylän yliopisto**

**Pauliina Kalmari
Maaliskuu 2001**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Romaanisten ja klassisten kielten laitos
Tekijä Pauliina Pia Johanna Kalmari	
Työn nimi Homoseksuaalisuus osana moraalisyttöksiä Ciceron retoriikassa	
Oppiaine Latinan kieli	Työn laji Pro gradu
Aika Maaliskuu 2001	Sivumäärä 102
Tiivistelmä - Abstract <p>Moraaliin liittyvät syytökset ja herjaukset ovat Cicerolla usein toistuva retorinen keino, jota hän käyttää julkisissa puheissaan. Yleisesti arvioiden syyttöksiä homoseksuaalisuudesta on yhtä paljon kuin muitakin moraaliin liittyviä syyttöksiä. Homoseksuaalisten suhteiden lisäksi Cicero voi esittää syyttöksiä esimerkiksi juomisesta, tuhlaamisesta, heteroseksuaalisista suhteista, uskonnon loukkaamisesta, varastamisesta ja jopa murhaamisesta. Vaikuttaakin siltä, että moraalisyttösten käyttö julkisissa puheissa oli helppo ja yleinen tapa tuhota vastapuolen maine. Tätä näkemystä tukevat kreikkalaisten puhujien kuten Demostheneen ja Aiskhineen puheet sekä roomalaisilta puhujilta säilyneet fragmentit. Kenenkään tehtävänä ei ole ollut valvoa julkisten puheiden sisältöä, mutta puhujien ilmaisuja ovat melko varmasti rajoittaneet yleiset käyttäytymistavat ja moraalikäsitteet.</p> <p>Moraalisyyttöksistä erityisesti väitteet vastapuolen homoseksuaalisista suhteista tarjoavat monipuolisen ja laajan tutkimuskohteen. Erojen merkitystä antiikin ja nykypäivän välillä korostaa se, että antiikin aikana ei ole ollut käytössä termiä homoseksuaalisuus. Lisäksi seksuaalista käyttäytymistä tarkoittavia latinankielisiä sanoja, kuten <i>stuprum</i> ja <i>cinaedus</i>, on vaikea kääntää sanojen monimerkityksisyyden vuoksi. Terminologian yhteydessä tulee esille ilmaisuja, jotka liittyvät miesten ikään ja ulkomuotoon sekä metonyymisiä eli korvaavia sanoja, joilla Cicero viittaa homoseksuaalisuuteen. Retoriikassa seksuaaliseen toimintaan viitattiin nimenomaan käyttämällä epäselviä viitauksia, kiertoilmaisuja ja eufemismeja. Homoseksuaalisuuteen viittaavien sanojen löytäminen ja tulkitseminen on tästä syystä erityisen vaikeaa. Lisäksi miesten välisiin homoseksuaalisiin suhteisiin ovat vaikuttaneet tavat ja säännöt, jotka ainakin osittain ovat vieraita nykyaikana.</p> <p>Roomassa homoseksuaaliset suhteet ovat olleet sallittuja orjien kanssa. Mahdollisesti <i>lex Scantinia</i> on kieltänyt vastaavat suhteet vapaasyntyisten miesten välillä, koska vapaa mies ei saanut alentua passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Ciceron syytökset homoseksuaalisesta käyttäytymisestä perustuvat usein siihen, että vastapuoli on hänen väitteidensä mukaan suostunut passiiviseen rooliin eli osoittanut miehen rooliin kuulumatonta heikkoutta. Tutkielman tarkoitus ei kuitenkaan ole vastata siihen kysymykseen, perustuivatko nämä väitteet vastapuolen harjoittamasta homoseksuaalisuudesta todellisiin tapahtumiin vai olivatko ne ainoastaan moraalisyttösten materiaalina käytettyjä herjauksia. Sen sijaan tutkimus on keskittynyt Ciceron kielenkäyttöön niissä tapauksissa, joissa hän puhuu homoseksuaalisuudesta.</p>	
Asiasanat Cicero, homoseksuaalisuus, moraalisyttökset, retoriikka	
Säilytyspaikka Aallon kirjasto	
Muita tietoja	

I JOHDANTO	1
1. TYÖN AIHE, LÄHTEET JA METODI	1
2. ANTIIKIN HOMOSEKSUAALISUUS	2
2.1. Terminologiaa	2
2.1.1. Homoseksuaalisuus, heteroseksuaalisuus ja biseksuaalisuus	2
2.1.2. Aktiivinen ja passiivinen	3
2.1.3. Feminiininen mies	5
2.1.4. Pederastia	6
2.2. Homoseksuaalisuus antiikin Kreikassa	7
2.2.1. Platoninen ihanne	7
2.2.2. Realiteetit	8
2.3. Homoseksuaalisuus antiikin Roomassa	9
2.3.1. Kreikkalainen vaikutus	9
2.3.2. Lainsäädäntö	10
2.3.3. Kirjallisuus	12
3. CICERON SUHTAUTUMINEN HOMOSEKSUAALISUUTEEN	13
3.1. Henkilökohtainen suhtautuminen	13
3.2. Ammatillinen suhtautuminen	15
II MORAALISYYTÖKSET RETORIIKAN HISTORIASSA	17
1. KREIKKALAINEN PERINNE	17
1.1. Aristoteles (384-322 eKr.)	17
1.2. Demosthenes (384-322 eKr.)	18
1.3. Aiskhines (n. 390-330 eKr.)	19
1.3.1. Puhe Timarkhosta vastaan (Κατὰ Τιμάρχου)	19
1.3.2. Aiskhineen kielenkäyttö Timarkhosta vastaan	20
1.3.3. Timarkhoksen puolustus	21
2. ROOMALAINEN PERINNE	22
2.1. Fragmentteja puheista ennen Ciceroa (n. 191-123 eKr.)	22
2.2. Fragmentteja puheista Iulius Caesaria vastaan (n.77-52 eKr.)	23
2.3. <i>Rhetorica ad Herennium</i> (n. 86-82 eKr.)	24
2.3.1. Syytöspuheet	24
2.3.2. Puolustuspuheet	25
III YLEISET MORAALISYYTÖKSET CICERON RETORIIKASSA	26
1. HYVEET JA PAHEET	26
2. SYYTÖSPUHEET	30
2.1. Terminologiaa	31
2.2. Ylenjuominen	32
2.3. Tuhlaaminen	33
2.4. Heteroseksuaaliset suhteet	33
2.5. Uskonnon loukkaaminen	34
2.6. Varastaminen	34
2.7. Murhaaminen	34
3. PUOLUSTUSPUHEET	35
3.1. Moraalisyytöksiä vastaan puolustautuminen	35
3.2. Huhuja vastaan puolustautuminen	37
4. KIELENKÄYTTÖ YLEISISSÄ MORAALISYYTÖKSISSÄ	38
4.1. Muiden kielenkäyttö Ciceron näkökulmasta	38
4.2. Ciceron kielenkäyttö	38

IV MORAALISYYTÖKSET HOMOSEKSUAALISUUDESTA CICERON RETORIIKASSA	41
1. TERMINOLOGIAA	41
1.1. Kiertoilmaisut	41
1.2. Iän merkitys homoseksuaalisissa suhteissa	42
1.3. Ulkomuoto	44
1.4. <i>Saltare</i> (tanssia), <i>saltator</i> (tanssija)	45
1.5. <i>Inter viros mulier</i> (nainen miesten joukossa)	47
1.6. <i>Deliciae, puer delicatus</i> (suosikki, rakastettu)	48
1.7. <i>Scortum</i> (prostituoitu)	48
1.8. <i>Stuprum</i> (häpeällinen teko)	49
2. SYYTÖSPUHEET	51
2.1. Gaius Verres	51
2.1.1. <i>In Verrem actiones I-II</i>	51
2.1.2. Nuoruusikä	52
2.1.3. Aikuisikä	53
2.2. Lucius Sergius Catilina	58
2.2.1. <i>In L. Catilinam orationes</i>	58
2.2.2. Nuoruusikä	59
2.2.3. Aikuisikä	59
2.3. Publius Clodius Pulcher	62
2.3.1. <i>p. red. in sen., dom., har. resp., Mil.</i>	62
2.3.2. Nuoruusikä	63
2.3.3. Aikuisikä	64
2.4. Aulus Gabinius	65
2.4.1. <i>p. red. in sen., dom.</i>	65
2.4.2. Nuoruusikä	66
2.4.3. Aikuisikä	67
2.5. Lucius Calpurnius Piso Caesoninus	68
2.5.1. <i>In Pisonem oratio</i>	68
2.5.2. Aikuisikä	68
2.6. Marcus Antonius	69
2.6.1. <i>Philippicae</i>	69
2.6.2. Nuoruusikä	69
2.6.3. Aikuisikä	71
3. PUOLUSTUSPUHEET	74
3.1. Marcus Caelius	74
3.1.1. <i>Pro M. Caelio</i>	74
3.1.2. Nuoruusikä	75
3.1.3. Aikuisikä	77
3.2. Gnaeus Plancius	79
3.2.1. <i>Pro Cn. Plancio</i>	79
3.2.2. Nuoruusikä	79
3.2.3. Aikuisikä	79
V YHTEENVETO	81
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	84
INDEX LOCORUM	86
INDEX VERBORUM	90

I JOHDANTO

1. TYÖN AIHE, LÄHTEET JA METODI

Tutkielmani aiheena on homoseksuaalisuus osana muita yleisiä moraalisytyksiä Ciceron poliittisissa ja oikeudellisissa puheissa. Moraaliin liittyvät syytökset ja herjaukset ovat Cicerolla usein toistuva retorinen keino, jota hän käyttää hyökätessään julkisissa puheissa vastustajiensa kimppuun. Hän maalaa kuvaa moraaliltaan rappeutuneista miehistä, jotka syövät ja juovat liikaa, varastavat ja murhaavat, ovat laiskoja ja juhliivat kumpaakin sukupuolta edustavien prostituoitujen seurassa. Tutkielmaa lukiessa on kuitenkin hyvä muistaa, että moraalisytykset eivät läheskään aina pitäneet täysin paikkaansa. Retorinen liioittelu oli tehokas hyökkäyskeino niin politiikassa kuin oikeudessakin. Tästä syystä erityisesti korkeissa valtion viroissa työskentelevät miehet joutuivat huhujen ja juorujen kohteeksi vielä helpommin kuin tavalliset kansalaiset.¹

Ciceron puheissa väitteet vastapuolen homoseksuaalisista suhteista tarjoavat monipuolisen ja laajan tutkimuskohteen, joka vaatii myös nykypäivästä poikkeavien ajatusmallien opettelemista. Työn vaikein osa on tunnistaa Ciceron puheista kohdat, joissa hän viittaa homoseksuaalisuuteen. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että Cicerolla ei ole käytössään termiä homoseksuaalisuus. Lisäksi hänen puheistaan käy ilmi, että antiikin aikana miesten välisiin homoseksuaalisiin suhteisiin vaikuttivat tavat ja säännöt, jotka ainakin osittain ovat vieraita nykyaikana. Homoseksuaalisuuteen viittaavien kohtien tulkintaa vaikeuttaa myös Ciceron korrekti kielenkäyttö, josta puuttuvat esimerkiksi runoilija Catullukselle tyypilliset suorasukaiset ilmaiset. Usein Ciceron puhe jääkin homoseksuaalisten moraalisytytösten osalta tulkinnanvaraiseksi.

Cicerolta on säilynyt yhteensä 58 puhetta, joista erityisesti Verrestä, Catilinaa, Clodiusta, Gabiniusta ja Marcus Antoniusta vastaan esitetyt puheet sisältävät väitteitä homoseksuaalisuudesta.² Tällä perusteella työhön valitsemani puheet ovat aikajärjestyksessä seuraavat:

- 70 eKr. *Oratio in Q. Caecilium, quae divinatio dicitur* (*div. in Caec.*)
- 70 eKr. *In Verrem actiones I-II* (*Verr.*)
- 63 eKr. *In L. Catilinam orationes I-IV* (*Catil.*)
- 57 eKr. *Oratio post reditum prima, cum senatui gratias egit* (*p. red. in sen.*)
- 57 eKr. *De domo sua ad pontifices oratio* (*dom.*)
- 56 eKr. *De haruspicum responsis oratio* (*har. resp.*)
- 56 eKr. *Pro M. Caelio oratio* (*Cael.*)
- 55 eKr. *In L. Pisonem oratio* (*Pis.*)
- 54 eKr. *Pro Cn. Plancio oratio* (*Planc.*)
- 52 eKr. *Pro T. Annio Milone oratio* (*Mil.*)
- 44-43 eKr. *In M. Antonium oratio Philippica* (*Phil.*)

Homoseksuaalisuuden osalta tutkimusta auttavat Saara Liljan (1982) *Homosexuality in Republican and Augustan Rome*, Craig Williamsin (1999) *Roman Homosexuality* sekä J. N. Adamsin (1982) *The Latin Sexual Vocabulary*. Rooman tasavallan ajan lopun politiikassa pääasiallisena tutkimus-

¹ Syme 1952, 149. Earl 1967, 16-17; 34; 19. Dover 1979, 2, Mitchell 1979, 222, Adams 1982, 222, Lilja 1982, 95-96. Gruen 1995, 260, Williams 1999, 179.

² Lilja 1982, 88.

teoksensa *Bisexuality in the Ancient World*. Antiikin kulttuurista puhuttaessa pitäisi välttää termejä homoseksuaalisuus ja heteroseksuaalisuus, mutta tilalle ei ilmeisesti ole löydetty vakiintuneita korvaavia termejä. Käytännön syistä termi homoseksuaalisuus vaikuttaakin edelleen olevan välttämätön analyttinen työkalu antiikin kulttuuria käsiteltäessä.⁷

2.1.2. Aktiivinen ja passiivinen

Homoseksuaalisissa suhteissa kreikkalaiset ja roomalaiset korostivat penetraation merkitystä, jonka perusteella suhteen osapuolille määriteltiin aktiivinen ja passiivinen rooli. Rooleihin voitiin viitata joko eufemistisilla tai vulgaarisanoilla sen mukaan missä tilanteessa tai kontekstissa aiheesta mainittiin. Ciceron kielenkäyttöä on rajoittanut luultavasti eniten julkisia puheita sitoneet sopivaisuussäännöt. Säännöt ovat kuitenkin ehkä vaihdelleet eri aikoina, koska esimerkiksi vuonna 142 eKr. Scipio Aemilianus käyttää syytöspuheessaan vulgaarisanaa *cinaedus*.⁸ Cicero sen sijaan käyttää puheissaan eufemistisia kiertoilmaisuja, kun hän viittaa homoseksuaalisen suhteen aktiiviseen ja passiiviseen osapuoleen. Catilina on esimerkiksi Gabiniuksen rakastaja (*amator*).⁹ Vastaavasti Gabinius on Ciceron mukaan Catilinan rakastettu (*deliciae*).¹⁰ Eufemistinen tapa viitata aktiivista roolia harjoittavaan eli penetraation suorittavaan mieheen oli nimenomaan käyttää hänestä nimitystä rakastaja (kr. ἔραστής, lat. *amator*).¹¹ Scipio Aemilianus sanoo puheessaan nuorukaisen makaavan pidoissa rakastajansa vierellä: *in conviviis adulescentulus cum amatore --- accubuerit*.¹² Eräässä seinäkirjoituksessa väitetään miesten äänestävän rakastajaansa ediliin virkaan: *amator(em) ves(trum) faciat(is) aed(ilem)*.¹³

Eufemistinen ilmaisu passiivista roolia harjoittavasta eli penetraatioon suostuvasta miehestä oli puolestaan rakastettu (kr. ἐρώμενος, lat. esim. *deliciae, amatus*).¹⁴ Kreikankieliselle sanalle *eromenos* on vaikea löytää selvää latinankielistä eufemismia, koska yleensä passiivista roolia harjoittavasta miehestä käytettiin Roomassa vulgaarisanoja, vaikka ne voitiin korvata myös epäsuorilla kiertoilmaisuilla. Yksi keino käyttää tällaista kiertoilmaisuja oli sanoa, että miehen *pudicitia* eli säädyllisyys oli riistetty häneltä. Tästä syystä mies oli *impudicus* (säädytön, irstas). Sanan *impudicus* synonyymejä ovat esimerkiksi: *non pudicus* (ei siveellinen mies), *libidosus* (irstas), *spurcus* (liikainen), *adulter* (viettelijä) sekä *pathicus* (homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies). Esimerkiksi M. Porcius Cato käyttää sanaa seuraavassa ilmaisussa: *tu et adversus et*

⁷ Halperin 1996. 'Homosexuality'. *OCD*, 720-723. Williams 1999, 6.

⁸ *Adversus P. Sulpicium Gallum* (a. 142). Malcovati, 127, fragmentti 21,4.

⁹ *p. red. in sen.* 4,10.

¹⁰ *dom.* 24,62.

¹¹ Aristofanes, *Equites* 732: ἔραστής on merkityksessä rakastaja. Platon, *Menon* 70b; *Lysis*. 222a; *Protagoras*. 317: ἔραστής on merkityksessä ihailija.

¹² P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P. Sulpicium Gallum* (a. 142). Malcovati, 27, fragmentti 21,4.

¹³ CIL 4,45.

¹⁴ Sanaa ἐρώμενος on käytetty esimerkiksi: Ksenofon, *Symposium* 8,36. Platon, *Faidros* 239a. Aristofanes, *Equites* 737: τὸν ἐρώμενον αὐτοῦ (lat. *delicias eius*, hänen rakastettuaan). Esimerkki sanasta *amatus*: Gell. 16,19,4 *Arionem -- Periander amicum amatumque habuit* (Arion oli Perianderin ystävä ja rakastettu).

aversus impudicus es (olet sekä edestä että takaa säädytön).¹⁵

Latinankielisiä vulgaarisanoja, jotka viittasivat homoseksuaalisessa suhteessa aktiivista roolia harjoittavaan mieheen olivat esimerkiksi *irrumator* tai *pedicator*. Sana *irrumator* (*is qui irrumare solet*) löytyy esimerkiksi seuraavista lähteistä: CIL 4,1529 *irrumator*; Catull. 10,12 *esset irrumator / praetor*.¹⁶ Sana *pedicator* (*is qui pedicare solet*) löytyy puolestaan esimerkiksi CIL 4,4008: *scribit [p]edicato[r] Septimius*.¹⁷

Homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuvasta osapuolesta käytettiin sellaisia vulgaarisanoja kuin *pathicus* ja *cinaedus*. Nämä sanat sekä myöhemmin käsiteltävä ilmaus *catamitus* osoittavat, että latinankielellä oli taipumus lainata kreikankielestä homoseksuaalisuuteen viittaavia termejä.¹⁸ *Pathicus* on peräisin kreikankielisestä sanasta παθικός ja tarkoittaa miestä, joka suostui häpeälliseen tekoon eli passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa: *is qui stupra patitur*.¹⁹ Esimerkiksi Catullus väittää suorasukaisessa runossaan, että jopa Iulius Caesar olisi ollut *pathicus*.²⁰ *Cinaedus* oli yleisin latinankielinen sana, joka viittasi passiiviseen rooliin suostuvaan mieheen. Ilmaisun on peräisin kreikankielisestä miespuolisista tanssijaa merkitsevästä sanasta κίβαιδος,²¹ CGL 5,654,7 selittää sanan *cinaedus* alkuperää seuraavasti: *cynedi, qui publicae clunem agitant id est saltatores vel pantomimi* (*cynedi* ovat miehiä, jotka julkisesti heiluttavat takapuoltaan eli he ovat tanssijoita tai miiminäyttelijöitä). Sana vakiintui vähitellen merkitsemään ketä tahansa miestä, jonka ulkoinen käyttäytyminen oli naisellista, mutta joka ei kuitenkaan ollut ammatiltaan tanssija.²² Sanan *cinaedus* alkuperäisen merkityksen muuttuminen johtui myös siitä, että muusikot ja tanssijat olivat usein myös prostituoituja.²³ *Cinaedus* vakiintui merkitsemään sanoja *scortum masculum* (miespuolinen prostituoitu) tai *vir obscaenus* (säädytön mies). Esimerkiksi Plautus käyttää vokatiivia *cinaede*.²⁴ Näytelmässään *Poenulus* hän antaa erään henkilön tokaista: *te cinaedum esse arbitror magis quam virum* (arvelen, että olet enemmänkin *cinaedus* kuin mies).²⁵ Myös Catullus käyttää vokatiivia *cinaede*.²⁶

Näiden edellä mainittujen kreikkalaisperäisten sanojen lisäksi esimerkiksi latinankielinen sana *fellator* viittasi passiiviseen rooliin suostuvaan mieheen. Sana *fellator* (*is qui fellare solet*) toistuu usein graffiteissa, kuten esimerkiksi: CIL 4,1666 *Genialis fellator*; 4,1708 *Victor fellator*; 4,1825 *Cosmus --- magnus cinaedus et fellator*. Sanaa käytetään myös Caesarin yhteydessä: (*de Nicomede*) *fellator*

¹⁵ *dict.* 67.

¹⁶ Lisää tietoa sanoista *irrumare* ja *irrumatores* löytyy esimerkiksi seuraavista lähteistä: Adams 1982, 2-3, 23-24, 124-130, 133-134, 214, 220, 226-227; Williams 1999, 110, 155, 161-162, 182, 201, 227.

¹⁷ Lisää tietoa sanoista *pedicare* ja *pedicatores* löytyy esimerkiksi seuraavista lähteistä: Adams 1982, 123-125, 133, 135, 214, 219-220, 226, 228; Williams 1999, 182, 202, 227.

¹⁸ Adams 1982, 123. Williams 1999, 167; 172; 174-175.

¹⁹ Dover 1979, 16. Adams 1982, 189-190.

²⁰ Catull. 57,2; 16,2 *Aurelii pathice*; 112,2 *Naso, multus es et pathicus*.

²¹ PTEb. 208. Mahdollisesti myös CIG 4926.

²² Williams 1999, 176.

²³ Adams 1982, 194.

²⁴ Plaut. *Asin.* 627.

²⁵ Plaut. *Poen.* 1318.

²⁶ Catull. 16,2 *cinaede Furi*; 25,1 *cinaede Thalle*; 29,5 *cinaede Romule*; 33,2 *cinaede fili*.

*Caesaris.*²⁷

Homoseksuaalisissa suhteissa vain aktiivisen osapuolen oletettiin saavan seksuaalista nautintoa.²⁸ Jos mies suostui vapaaehtoisesti passiiviseen rooliin, hän alentui naisen tai orjan tasolle. Esimerkiksi pompeijilaisissa graffiteissa aktiivinen osapuoli kehuu omaa miehekkyyttään ja pilkkaa passiiviseen rooliin alentunutta miestä.²⁹ Kreikassa vapaasyntyisten miesten välisiä suhteita idealisoitiin, mutta Roomassa vastaavat miesten väliset suhteet olivat halveksittuja, koska vapaan miehen alistuminen toisen miehen seksuaalisiin vaatimuksiin oli häpeällistä.³⁰ Ilmeisesti tästä syystä roomalaisten puhujien repertoaariin kuuluivat herjaukset heidän vastustajiensa harjoittamasta passiivisesta roolista homoseksuaalisessa suhteessa.³¹ Kreikassa puhujien pilkanteko kohdistui puolestaan vapaisiin miehiin, jotka suostuivat rahasta passiiviseen rooliin. Esimerkiksi myöhemmin käsiteltävässä Aiskhineen puheessa Timarkhosta vastaan perustuu syyte lakiin, jonka mukaan mies ei saa työskennellä valtion viroissa, jos hän on toiminut prostituoituna eli ottanut vastaan rahaa homoseksuaalisessa suhteessa.³²

2.1.3. Feminilinen mies

Miehen, joka muistutti ulkomuodoltaan ja käyttäytymiseltään naista (esimerkiksi poisti ihokarvat ja käytti kauniita vaatteita), oletettiin suhteessa toiseen mieheen käyttäytyvän kuin nainen eli suostuvan passiiviseen rooliin.³³ Esimerkiksi Ovidiuksen mielestä miehelle sopi viimeistelemätön ulkomuoto: *forma viros neglecta decet*. Ovidius kehottaa, että miehen ei pitäisi kähertää raudalla hiuksiaan ja ajaa hohkakivellä jaloistaan karvoja pois: *sed tibi nec ferro placeat torquere capillos/ nec tua mordaci pumice crura teras*.³⁴ Homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin vapaaehtoisesti alentuva mies oli yleisen ajattelutavan mukaan naismainen (kr. κίμαιδος, κίμαιδία; lat. *effeminatus, muliebris*) tai 'pehmeä' (kr. μαλακός, μαλακός; lat. *delicatus, enervis, fractus, mollis*).³⁵

Kreikassa ihailtiin erityisesti atleettisia nuorukaisia, mutta viimeistään 4. vuosisadalla eKr. miehinen kauneusihanne (καλός) alkoi muuttua kohti naisellisempaa ulkomuotoa.³⁶ Roomalaiset puolestaan käyttivät naisellisista miehistä halventavaa nimitystä *cinaedus* (kr. κίμαιδος).³⁷ Vaikka roomalaiset pilkkasivatkin aikuisen miehen naisellisuutta, pitivät he kuitenkin nuorten poikien (*pueri*) naisellisia ominaisuuksia viehättävinä.³⁸ Sen sijaan *cinaedus* oli pelottava esimerkki aikuisesta roomalaisesta miehestä, joka ei normien mukaisesti siirtynyt passiivista roolia harjoittavasta pojasta miehelle

²⁷ Calv. *carm. frg.* 17.

²⁸ Dover 1979, 103.

²⁹ Lilja 1982, 131. Williams 1999, 18.

³⁰ Lilja 1982, 122. Williams 1999, 17.

³¹ Williams 1999, 179.

³² Dover 1979, 2.

³³ Dover 1979, 73. Williams 1999, 129.

³⁴ Ovid. *Ars* 505-506; 509.

³⁵ Dover 17; 75; 79. Williams 1999, 127-128; 178.

³⁶ Dover 1979, 69-70.

³⁷ Williams 1999, 183.

³⁸ Dover 1979, 69-70. Williams 1999, 72-73.

sopivaan aktiiviseen rooliin. Roomalaisista aikuisen miehen vapaaehtoinen alentuminen passiiviseen rooliin oli sairaus, *morbis*.³⁹ Cicero piti feminiinistä miestä vastenmielisenä ja häpeällisenä ilmiönä: *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro?* (onko naismaista miestä mitään irstaampaa tai hävyttömämpää).⁴⁰ Naisellista miestä kohtaan osoitettiin Roomassa halveksuntaa esimerkiksi siten, että tuomioistuinta valvovalla preetorilla oli oikeus estää miestä osallistumasta oikeudenkäyntiin, jos hän päätteli miehen ulkomuodon perusteella (kävely- ja puhutavan, pukeutumisen) tämän harjoittavan passiivista roolia homoseksuaalisissa suhteissa.⁴¹

Miesten naisellisesti hoidettuun ulkomuotoon liittyvä moralisointi saattoi johtua myös paheksunnasta, jota osoitettiin ylipäättään hienostelevaa elämäntyyliä kohtaan. Kirkkaat ^{svaarsel} vaatteet, ihokarvojen poistaminen sekä ihomaalien ja parfyymien käyttäminen eivät nimittäin automaattisesti merkinneet sitä, että miehellä oli seksuaalisuhteita yksinomaan miesten kanssa, vaan aivan yhtä hyvin hän saattoi näillä keinoilla viehättää myös naisia.⁴² Esimerkiksi Gaius Gracchus pilkkaa vastustajansa, joka naisten vuoksi esiintyy naismaisesti: *propter mulierum cupiditatem ut mulier est ornatus* (naisia miellyttääkseen hän oli koristautunut kuin nainen).⁴³ Cicero puolestaan puhuu halventavasti Catilinan seuralaisten naisellisesta ulkomuodosta kuten huolellisesti laitetuista hiuksista ja ylellisistä vaatteista: *pexo capillo, nitidos, aut imberbis aut bene barbatus videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis* (miehet, joiden hiukset ovat kammatut huolellisesti, jotka ovat öljytyttyä parrattomia poikia tai partaisia miehiä, yllään pitkähihaiset, nilkkoihin asti ulottuvat tunikat, kääriytyneinä kankaisiin, ei togiin). Samalla hän kuitenkin pilkkaa heidän riippuvuuttaan tyttöystävistään: *num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus?* (aikovatko he viedä ilotyttönsä mukanaan sotaleirille? Miten he voivat olla näistä naisista erossa ja vielä tällaisina öinä [eli vielä näin kylminä öinä]?). Lisäksi he ovat Ciceron väittämän mukaan sekä naisten viettelijöitä (*adulteri*) että *impudici* eli he harjoittivat myös passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa.⁴⁴

2.1.4. Pederastia

Pederastia (παιδεραστία) eli 'poikarakkaus' on kreikkalaisen kulttuurin käsite.⁴⁵ Kreikassa vapaiden miesten välisiin suhteisiin liitettiin monia arvoja, käskyjä ja ohjeita. Siitä huolimatta että vanhemman miehen ja nuoremman pojan välistä suhdetta pyrittiin rajoittamaan ja ritualisoimaan, joutui suhde kuitenkin erittäin herkästi ilkeämielisen juoruilun kohteeksi. Pederastinen suhde oli hyväksyttävää niin kauan kuin se pysyi tarkoin rajatuissa puitteissaan. Kunniallinen *eromenos* eli rakastettu ei saanut nauttia seksuaalisesta suhteesta, koska hän siinä tapauksessa alentui naisen ja ei-kansalaisen tasolle. Hän ei myöskään saanut ottaa rakastajaltaan rahaa, koska teko oli verrattavissa

³⁹ Williams 1999, 180; 183.

⁴⁰ *Tusc.* 3,17,36.

⁴¹ Williams 1999, 195.

⁴² Williams 1999, 222.

⁴³ C. Sempronius Gracchus, *In Maevium* (a. 121). Malcovati, 195, fragmentti 48, 20

⁴⁴ *Catil.* 2,22-23.

⁴⁵ Esimerkiksi Platon (*symp.* 181c) käyttää sanaa pederastia: καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παιδεραστία.

prostituutioon, josta automaattisesti seurasi kansalaisoikeuksien menetys.⁴⁶

Roomassa kreikkalaiseen tapaan verrattavia vapaiden miesten välisiä homoseksuaalisia suhteita ei hyväksytty.⁴⁷ Homoseksuaalinen käyttäytyminen oli sallittua vain isännän ja orjan välillä.⁴⁸ Tästä huolimatta löytyy latinankielisiä graffiteja, joissa ihailaan pederastiaa ja ylistetään homoseksuaalisen suhteen passiivista osapuolta.⁴⁹ Lisäksi viimeisellä vuosisadalla eKr. eläneet Catullus, Horatius, Tibullus ja Vergilius kirjoittivat jo toistuvasti pederastiaa ihannoivia runoja.⁵⁰

2.2. Homoseksuaalisuus antiikin Kreikassa

2.2.1. Platoninen ihanne

Platon (428-347) käsittelee pederastisten suhteiden sekä ideaalisia että realistisia puolia. Myös Cicero puuttuu tähän samaan kysymykseen. Häntä vaivaa nimenomaan pederastisten suhteiden tekopyhyys. Vaikka suhteissa oli ihanteellista niiden kasvatuksellinen puoli, perustuvat ne Ciceron mielestä henkisten arvojen sijaan vain fyysisiin haluihin. Rakkauden kohde valittiin ulkonäön ja iän perusteella: *quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat neque formosum senem?* (mitä on tämä niin sanottu ystävyysden rakkaus? Miksi kukaan ei rakasta rumaa nuorukaista tai kaunista vanhaa miestä?).⁵¹ Platonin teoksissa *Pidot* ja *Faidros* pederastinen poikarakkaus on metafysisen teorioiden lähtökohta. *Lysis* puolestaan sijoittuu painikouluun (παλαίστρα), joka oli suosittu paikka tavata nuoria miehiä. Platonin mielestä filosofia voi perustua keskusteluun, joka saa innoituksensa nuoren miehen ulkoisesta ja sisäisestä kauneudesta.⁵² Vain filosofiset hyveet (ἀρετή, σοφία) tekevät pojan rakastamisesta kaunista ja oikeudenmukaista:

Platon *symp.* 184c-e νενόμισται γὰρ δὴ ἡμῶν, ἐάν τις ἐθέλη τινὰ θεραπεύειν ἠγούμενος δι' ἐκείνων ἀμείνων ἔσεσθαι ἢ κατὰ σοφίαν τινὰ ἢ κατὰ ἄλλο ὅτιον μέρος ἀρετῆς, αὕτη αὖ ἢ ἐθελουλεία οὐκ αἰσχρὰ εἶναι οὐδὲ κολακεία. δεῖ δὴ τὸ νόμον τούτω συμβαλεῖν εἰς ταῦτόν, τὸν τε περὶ τὴν παιδευασίαν καὶ τὸν περὶ τὴν φιλοσοφίαν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν, εἰ μέλλει συμβῆναι καλὸν γενέσθαι τὸ ἐραστῆ παιδικὰ χαρίσασθαι. ὅταν γὰρ εἰς τὸ αὐτὸ ἔλθωσιν ἐραστής τε καὶ παιδικὰ, νόμον ἔχων ἑκάτερος, ὃ μὲν χαρισαμένοις παιδικοῖς ὑπηρετῶν ὅτιον δικάως ἂν ὑπηρετεῖν, ὃ δὲ τῷ ποιῶντι αὐτὸν σοφόν τε καὶ ἀγαθὸν δικάως αὖ ὅτιον ἂν ὑπουργῶν, καὶ ὃ μὲν δυνάμενος εἰς φρόνησιν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν συμβάλλεσθαι, ὃ δὲ δεόμενος εἰς παιδευσιν καὶ τὴν ἄλλην σοφίαν κτᾶσθαι, τότε δὴ τούτων συνιόντων εἰς ταῦτόν τῶν νόμων μοναχοῦ ἐνταῦθα συμπίπτει τὸ καλὸν εἶναι παιδικὰ ἐραστῆ χαρίσασθαι, ἄλλοθι δὲ οὐδαμοῦ. ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐξαπατηθῆναι οὐδὲν αἰσχρόν· ἐπὶ δὲ τοῖς ἄλλοις πᾶσι καὶ ἐξαπατωμένῳ αἰσχύνην φέρει καὶ μή.

Meillä on tapana ajatella, että jos mies haluaa palvella toista miestä siinä uskossa, että tuo toinen mies tekee hänestä paremman viisaudessa tai missä tahansa hyvydessä, niin tämä vapaaehtoinen kuuliaisuus ei ole häpeällistä eikä alhaista. Nämä kaksi sääntöä, jotka koskevat

⁴⁶ Dover 1979, 103; 106.

⁴⁷ Williams 1999, 62.

⁴⁸ Lilja 1982, 122.

⁴⁹ Lilja 1982, 131.

⁵⁰ Lilja 1982, 81. Williams 1999, 65.

⁵¹ *Tusc.* 4,33,70. Lilja 1982, 124.

⁵² Dover 1979, 11-13; 153-154.

poikarakkautta, viisauden rakastamista ja muita hyveitä, täytyy liittää yhteen, jos halutaan päästä siihen tulokseen, että poikarakastetun on kaunistaa antautua rakastajalleen. Sillä kun rakastaja ja rakastettu ovat yhdessä ja kumpikin noudattavat omia sääntöjään, joiden perusteella toinen on täysin oikeutettu tekemään minkä tahansa palveluksen hänelle antautuneelle poikarakastetulle, toisen puolestaan sääntöjen mukaisesti palvellessa miestä, joka tekee hänestä viisaan ja hyvän, toisen pystyessä auttamaan viisautteen ja muuhun hyveeseen, toisen pyrkiessä hankkimaan koulutusta ja viisautta, niin vain siinä tapauksessa, kun nämä kaksi sääntöä liittyvät toisiinsa, voidaan tulla siihen tulokseen, että poikarakastetun on kaunistaa antautua rakastajalleen, mutta muussa tapauksessa ei milloinkaan. Jos tällaisessa tapauksessa tulee petetyksi, se ei ole häpeällistä. Kaikki muunlaiset suhteet ovat häpeällisiä riippumatta siitä tuleeko petetyksi vai ei.

Idealisuutta lisää se, että Platon näkee suhteessa suorastaan jumalaisia piirteitä: τὸν τε οὖν ἕρωτα τῶν καλῶν πρὸς τρόπον ἐκλέγεται ἕκαστος, καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐκεῖνον ὄντα ἑαυτῷ οἷον ἄγαλμα τεκταίνεται τε καὶ κατακοσμεῖ (jokainen valitsee mieltymystensä mukaan rakastettunsa kauniiden joukosta ja aivan kuin rakastettu olisi hänen jumalansa, hän muovaa ja koristelee hänet kuin jumalpatsaan).⁵³ Vaikka Platonin filosofiassa korostuukin ennen kaikkea suhteen henkinen puoli, vaatii hän kuitenkin myös fyysistä kauneutta, joka perustuu jumalaisen kauniisiin (θεοειδέες) kasvoihin (πρόσωπον) ja vartaloon (σῶμα).⁵⁴

2.2.2. Realiteetit

Omana aikana Platonin tekstit ovat koskettaneet vain rajattua filosofiasta kiinnostunutta lukijakuntaa. Tästä syystä teksteistä on tärkeää erottaa toisistaan platoninen ihanne ja 4. vuosisadalla eKr. Ateenassa vallinnut yleinen ajattelutapa.⁵⁵ Filosofiset ihanteet ja ihmisten arkielämä ovat epäilemättä poikenneet toisistaan. Esimerkiksi maljakkomaalaukset todistavat, etteivät pederastiset suhteet rajoittuneet vain Platonin henkisiin kasvatusihanteisiin.⁵⁶

Platon käsittelee myös itse ongelmaa, joka syntyi ideaalisen ja realistisen pederastian välisistä eroista. Rakastajan velvollisuus oli huolehtia rakastetun eli yleensä häntä itseään nuoremman pojan kasvatuksesta. Todellisuudessa rakastaja saattoi kuitenkin laiminlyödä velvollisuutensa, varsinkin jos hän halusi vain fyysisen suhteen (ἡδύ) eikä pyrkinyt sen kautta etsimään moraalista hyvää (ἀγαθόν). Tällaisessa tilanteessa rakastaja valitsee rakastetun, joka ei täytä kauniille poikarakastetulle asetettuja vaatimuksia. Poika ei ole miehekäs (ἀνδρείος), vaan naismainen (μαλθακός). Hän ei ole rasittanut ruumistaan voimistelemalla, vaan sen sijaan hän on tottunut epämiehekkääseen (ἀνανδρος) ja helppoon (ἀπαλή) elämäntapaan (δαίτια). Koska hän ei ole luonnostaan kaunis, hän on koristellut itsensä keinotekoisesti (ἄλλοτρίοις χρώμασι καὶ κόσμοις χήτει οἰκείων κοσμούμενον) ja ylipäättään viettää elämää, jota Platonin mukaan ei ole tarpeellista tämän enempää kuvata (οὐκ ἄξιον περαιτέρω προβαίνειν).⁵⁷

⁵³ Platon, *Phaedr.* 252d.

⁵⁴ Platon, *Phaedr.* 251a.

⁵⁵ Dover 1979, 13-14.

⁵⁶ Dover 1979, 5-9.

⁵⁷ Platon, *Phaedr.* 239d.

Toisaalta Platon on valmis kieltämään pederastisista suhteista fyysisen puolen kokonaan. Tämä johtuu siitä, että hänen mielestään heteroseksuaaliset suhteet ovat luonnonmukaisia, homoseksuaaliset suhteet sen sijaan luonnonvastaisia.⁵⁸ Cicero noudattaa tässä suhteessa Platonin ajatusta heteroseksuaalisten suhteiden luonnonmukaisuudesta sanoessaan: *atque, ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit* (jos jätän käsittelemättä rakkaudentunteen naisia kohtaan, jolle luonto on antanut suuremman oikeutuksen).⁵⁹

2.3. Homoseksuaalisuus antiikin Roomassa

2.3.1. Kreikkalainen vaikutus

Roomassa homoseksuaalisuus oli itsenäinen kreikkalaisista riippumaton tapa.⁶⁰ Toisin kuin Kreikassa olivat homoseksuaaliset suhteet sallittuja Roomassa vain vapaan kansalaisen ja orjan välillä, vaikka kreikkalaisten ihannoima pederastia vaikutti myös Roomassa vapaiden kansalaisten välisiin homoseksuaalisiin suhteisiin.⁶¹ Ciceron mukaan pederastia, josta hän käyttää ilmaisuja *amor amicitiae* tai *haec consuetudo*, oli nimenomaan peräisin kreikkalaisten gymnaaseista:

Tusc. 4,33,70 quis est enim iste amor amicitiae? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat neque formosum senem? mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur.

Mitä on tämä niin sanottu ystävyysrakkaus? Miksi kukaan ei rakasta rumaa nuorukaista tai kaunista vanhaa miestä? Minusta tämä tapa näyttää syntyneen kreikkalaisten gymnaaseissa.

Roomalaiset saivat vaikutteita kreikkalaisen maailman lisäksi myös muualta.⁶² Esimerkiksi kreikkalainen ja etruskilainen vaikutus saattoivat sekoittua keskenään, kuten on tapahtunut Ganymedes-myytin kohdalla, jonka roomalaiset omaksuivat alunperin kreikkalaisilta. Etruskilaiset käyttivät Ganymedesta puolestaan nimeä *Catmite*. Etruskilaisten vaikutuksesta myös roomalaiset alkoivat 3. vuosisadalla eKr. käyttää Ganymedestä nimeä *Catamitus*. Sana *catamitus* vakiintui roomalaisilla tarkoittamaan nuorta ja kaunista miestä, jolla on homoseksuaalisissa suhteissa passiivinen rooli.⁶³ Sen synonyymeja olivat *pathicus* ja *cinaedus*. Cicero esimerkiksi nimittää Marcus Antoniusta: *te catamitum*.⁶⁴

Kreikkalaisesta kulttuurista poiketen roomalaiset kuvasivat Ganymedeen kuitenkin orjaksi, jolla ei ollut Rooman kansalaisuutta. Alkuperäisessä myytissä Zeuksen ja Ganymedeen välinen suhde oli nimenomaan kahden vapaan miehen välinen pederastinen suhde. Roomassa sen sijaan kahden vapaasyntyisen miehen välinen suhde oli *stuprum* eli sitä pidettiin häpeällisenä käyttäytymisenä.⁶⁵

⁵⁸ Platon, *Leges* 636a-c. Dover 1979, 165.

⁵⁹ *Tusc.* 4,33,71.

⁶⁰ Lilja 1982, 124; 127. Williams 1999, 64.

⁶¹ Williams 1999, 9; 20; 64.

⁶² Williams 1999, 17. Lilja 1982, 123. Athen. *Deipn.* 12,517d-518.

⁶³ Adams 1982, 228: sana *catamitus* siirtyi latinaan kreikankielestä (Γαυμύθης) etruskien välityksellä. Williams 1999, 56-57.

⁶⁴ *Phil.* 2,31,77.

⁶⁵ Williams 1999, 59; 62.

Rooman kansalainen alentui naisen ja orjan asemaan, jos hän suostui passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.⁶⁶ Roomassa homoseksuaalisuuden riippumattomuutta kreikkalaisesta kulttuuripiiristä korostaa eniten se, että Roomassa oli yleinen tapa pitää orjapoikaa (*concupinus*), jonka kanssa isännällä oli seksuaalinen suhde. Cicero esimerkiksi viittaa normaaliin käytäntöön, kun hän herjaavasti vertaa Marcus Antoniusta orjapoikaan, joka on ostettu isännän seksuaalisia tarpeita varten (*puer emptus libidinis causa*).⁶⁷ Kreikassa sen sijaan vapaan kansalaisen ja orjan välinen homoseksuaalinen suhde oli kielletty.⁶⁸

2.3.2. Lainsäädäntö

Roomassa homoseksuaaliset suhteet olivat sallittuja orjien kanssa. Mahdollisesti *lex Scantinia* tai *Scatinia* kielsi vastaavat suhteet vapaasyntyisten miesten välillä, koska vapaa mies ei saanut alentua passiiviseen rooliin homoseksuaalisissa suhteissa (*lex Scantinia de nefanda Venere*). Lain alkuperä ja teksti ovat kuitenkin tuntemattomat.⁶⁹ Lilja ehdottaa (1982, 137), että alunperin laki olisi kieltänyt kastraation. Williams puolestaan pitää mahdollisena (1999, 194), että laki olisi määritellyt rangaistuksen yleensä häpeällisestä teosta (*stuprum*) tai roomalaisen miehen tai naisen seksuaalisen koskemattomuuden loukkaamisesta. Lain arvellaan olevan peräisin joko vuodelta 226 eKr. tai 149 eKr. Tasavallan aikaisessa kirjallisuudessa laki mainitaan vain muutaman kerran.⁷⁰ Nimensä laki on saanut erään kansantribuunina toimineen Scantiniuksen mukaan. Esimerkiksi historioitsija Suetonius ja runoilija Juvenalis mainitsevat lain:

Suet. *Dom.* 8 *quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit.*

Hän tuomitsi miehiä kummastakin säädystä, jotka olivat rikkoneet Scantiniuksen laki vastaan.

Juv. 2,43-44 *quod si vexantur leges ac iura, citari/ ante omnis debet Scantinia.*

Jos lakeja ja oikeutta otetaan puheenaikheeksi, pitää mainita ennenkaikkea Scantiniuksen laki.

Myöhäistasavallan aikana käydyissä oikeudenkäynneissä *lex Scantinia* saattaa olla syytteen perusteena esimerkiksi seuraavassa kolmessa eri oikeusjutussa:⁷¹

ajankohta	52 eKr.
syyte	<i>lex Scantinia</i> ? (mahdollisesti pederastiasta)
syytetty	P. Cornelius Dolabella (cos. suff. 44 eKr.)
puolustaja	M. Tullius Cicero (konsuli 63 eKr.)
tulos	syytön

ajankohta	50 eKr.
syyte	<i>lex Scantinia</i>

⁶⁶ Williams 1999, 18.

⁶⁷ *Phil.* 2,18,45. Lilja 1982, 132. Williams 1999, 37-38.

⁶⁸ Dover 1979, 60. Lilja 1982, 129. Williams 1999, 35.

⁶⁹ Lilja 1982, 112. McGinn 1998, 140-141.

⁷⁰ Lilja 1982, 112; 137. Caelius, Statius (Ribbeck) *Fr.* 21-23; 32 n. 76: 149: 20 n. 25. *Cael. ap. Cic. Fam.* 8,12,3; 8,14,4. *Tert. Monog.* 12: laista käytetään muotoa *Scatinia*. *Aus. Epigr.* 89,4.

⁷¹ Alexander 1990, 156; 167-168.

syytetty syyttäjä tulos	M. Caelius Rufus (aed. cur. 50 eKr., preetori 48 eKr.) Sevius tai Servius Pola ?
ajankohta syyte syytetty syyttäjä tulos	syyskuu 50 eKr. <i>lex Scantinia</i> Ap. Claudius Pulcher (konsuli 54 eKr., kensori) M. Caelius Rufus (aed. cur. 50 eKr., preetori 48 eKr.) ?

Näistä kolmesta oikeudenkäynnistä ei kuitenkaan selviä, mikä rangaistus seurasi lain rikkomista tai mikä lain varsinainen sisältö oli. Ensimmäisellä vuosisadalla jKr. elänyt Quintilianus tosin mainitsee, että henkilöille, jotka rikkovat vapaasyntyisen kansalaisen koskemattomuutta, voitiin langettaa 10 000 sestertiuksen sakkorangaistus:

inst. 4,2,69 ingenuum stupravit et stupratus se suspendit, non tamen ideo stuprator capite ut causa mortis punietur, sed decem millia, quae poena stupratori constituta est, dabit.

Hän häpäisi [sc. raiskasi] vapaasyntyisen pojan, joka loukkauksen kohteeksi jouduttuaan, hirtti itsensä. Kuitenkaan miestä, joka oli pojan häpäissyt, ei rangaistu kuolemanrangaistuksella siitä, että hän oli syypää pojan kuolemaan. Sen sijaan hänen pitää maksaa kymmenentuhatta sestertiusta, mikä rangaistus on määrätty kansalaisen häpäisemisestä.

Mahdollisesti tuo 10 000 sestertiuksen summa on ollut rangaistus *lex Scantinia*a vastaan rikkomisesta.⁷² Valerius Maximus mainitsee joitakin homoseksuaalisiin rikoksiin liittyviä oikeusjuttuja.⁷³ Toisin kuin prostituoidun kohdalla, tuomittiin vapaaseen kansalaiseen kohdistunut seksuaalirikos ankarasti. Armeijassa homoseksuaaliset suhteet olivat raiskausten pelosta ankarasti kiellettyjä.⁷⁴ Sotilaiden välisestä homoseksuaalisesta väkivallanteosta saattoi rangaistuksena olla kuolemantuomio.⁷⁵ Cicero mainitsee, että armeijassa sotatribuuni riisti eräältä sotilaaltaan tämän säädyllisyyden, *puđicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu* eli ilmeisesti hän raiskasi miehen.⁷⁶ Rikoksen seurauksena nuori sotilas surmasi sotatribuunin, joka oli hänet häpäissyt, *interfectus ab eo est, cui vim adferebat*. Nuorukainen piti häpeää parempana murhasta seuraavaa rangaistusta, *adulescens periculose quam perpeti turpiter maluit*. Häntä ei kuitenkaan rangaistu sotilastribuunin murhasta, koska tekoa pidettiin oikeutettuna kostona.⁷⁷

Todennäköisesti Cicero olisi syytöspuheissaan maininnut homoseksuaalisuuden kieltävän lain, jos sellainen olisi ollut olemassa.⁷⁸ Hän ei kuitenkaan koskaan viittaa tällaiseen lakiin, joka olisi nimenomaan kieltänyt homoseksuaalisen käyttäytymisen.⁷⁹ Tämän lisäksi on otettava huomioon, että miesprostituutio on ollut laillista, vaikka siihen kohdistui myös kieltoja. Kansalainen, joka toimi prostituoituna, ei esimerkiksi voinut enää vaatia vapaasyntyiselle kuuluvaa oikeutta fyysiseen

⁷² Williams 1999, 121.

⁷³ Valerius Maximus mainitsee (6,1,5; 6,1,7; 6,1,9-12) yhteensä 12 seksuaalirikosta, joista puolet ovat homoseksuaalisia. Lilja 1982, 106.

⁷⁴ McGinn 1998, 40.

⁷⁵ Lilja 1982, 135.

⁷⁶ Williams 1999, 173.

⁷⁷ *Mil.* 4,9.

⁷⁸ Lilja 1982, 88.

⁷⁹ Lilja 1982, 112; 114.

koskemattomuuteen, kuten Cato asiasta huomauttaa:⁸⁰

sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret aut se lenoni locavisset, etsi famosus et suspiciosus fuisset, vim in corpus liberum non aecum censuere adferri.

Mies, joka julkisesti ruumiinsa avulla hankkii rahaa tai joka on vuokrannut itsensä parittajalle, vaikka hän olisi kuinka tunnettu ja epäilyttävä tahansa, ei hänen ruumistaan vastaan tapahtunutta väkivallantekoa pidetä yhdenvertaisena vapaalle kansalaiselle tapahtuneen väkivallanteon kanssa.

Näyttelijöille kuului ilmeisesti samanlainen kohtelu.⁸¹ Cicero puolustaa Planciusta vastaan esitettyä syytettä erään näyttelijättären raiskaamisesta sillä perusteella, että kyseissä tapauksessa noudatettiin vain vanhaa lakia:

Planc. 12,30 raptam esse mimulam. Quod dicitur Atinae factum a iuventute, vetere quodam in scenicos iure maximeque oppidano.

Väitetään, että hän on raiskannut jonkun näyttelijättären. Tämän sanotaan tapahtuneen Atinaessa, jossa nuoriso käytti hyväkseen erästä vanhaa lakia, jota noudatetaan erityisesti maaseutukaupungeissa teatterinäyttäjien aikaan.

Prostituoidut eivät olleet *cives integri* eli täysivaltaisia Rooman kansalaisia.⁸² *Tabula Heracleensis* vuodelta 45 eKr. kieltää prostituoiduilta miehiltä osallistumisen maaseutukaupunkien hallintoon (122-123): *quieve corpore quaestum fecit fecerit --- queive lenocinium faciet* (joka on ansainnut tai on ollut aikeissa ansaita elantossa käyttämällä hyväkseen omaa ruumiistaan --- joka aikoo toimia parittajana). Sama kielto koski myös esimerkiksi varkaita, velkaantuneita kansalaisia, palkattuja gladiaattoreita (*auctorati*), gladiaattorien kouluttajia, näyttelijöitä ja parittajia. Vaikka laki on peräisin vuodelta 45 eKr., sen säädökset perustuvat epäilemättä varhaisempaan käytäntöön.⁸³

Lakikokoelma *Digesta Iustiniani* sisältää puolestaan kiellon ettei mies, joka on alistanut ruumiinsa naisille kuuluviin tekoihin, *qui corpore suo muliebria passus est*, saanut viranomaisten edessä edustaa toista henkilöä. Kuitenkin he saivat edustaa itseään vastaavassa tilanteessa. Heillä säilyi myös oikeus äänestää kansankokouksissa.⁸⁴ Miesprostituotujen asema oli käytännössä epäilemättä heikompi kuin mitä suoranaiset lait edellyttivät.⁸⁵ Lisäksi poliittisessa elämässä kilpailu oli kiivasta ja on lähes itsestään selvää, ettei miesprostituoidulla ollut mitään mahdollisuuksia pärjätä politiikassa, varsinkin kun uralla etenemiseen vaikuttivat lakeja enemmän sosiaaliset ja taloudelliset tekijät.⁸⁶

2.3.3. Kirjallisuus

Viimeisellä vuosisadalla eKr. eläneet Catullus, Horatius, Tibullus ja Vergilius kirjoittivat toistuvasti

⁸⁰ M. Porcius Cato, *De re floria* 212 (oratio incerti temporis). Malcovati 86, fragmentti 8, 43.

⁸¹ M. Porcius Cato, *De re floria* 212 (oratio incerti temporis). Malcovati 86, fragmentti 8,63. McGinn 1998, 326. Williams 1999, 40.

⁸² McGinn 1998, 68

⁸³ *Tabula Heracleensis* 122-123. McGinn 1998, 32-34. Williams 1999, 32-34.

⁸⁴ *Dig.* 3,1,1,6. Williams 1999, 194. McGinn 1998, 46.

⁸⁵ McGinn 1998, 65.

⁸⁶ McGinn 1998, 27-28. Stockton 1971, 232-233.

pederastiaa ihannoivia runoja.⁸⁷ Tyypillisiä esimerkkejä ovat Catulluksen *Juventius-runot*, Horatiuksen oodit, Tibulluksen *Marathus-elegiat* sekä Vergiliuksen *Aeneis*.⁸⁸ Catullus nousi vastustamaan perinteistä roomalaista moraaliala kirjoittamalla vapaiden miesten välisistä homoseksuaalisista suhteista.⁸⁹ Hän ihailee avoimesti luventiuksen nuoruutta ja kauneutta: *o qui flosculus es luventiorum*.⁹⁰ Tibulluksen runoissa nuoret pojat (*pueri*) kuvataan joko atleettisen maskuulinisiksi (*hic placet, angustis quod equum compescit habenis*) tai siveään säädyllisiksi (*virgineus pudor*). Horatius valittaa onnetonta rakkauttaan nuorta poikaa kohtaan, joka ylittää kaikki naiset siroudessaan (*mulierculam vincere mollitie*).⁹¹ Aeneiksessä Euryalus on kaunein Aeneaan sotajoukkoon kuuluvista miehistä: *quo pulchrior alter non fuit Aeneadum*.⁹²

Plautuksen näytelmissä on toistuvana hahmona nokkela orjapoika ja poikarakastettu, *puer delicatus*.⁹³ Osoituksena siitä, että antiikin kulttuurin osalta termi homoseksuaalisuus on riittämätön käsite, ovat poikarakastettujen asemassa olevien orjapoikien vanhat isännät naimisissa ja nuoremmilla on tyttöystävät.⁹⁴ Plautuksen näytelmistä löytyy niin paljon orjapoikia koskevia vitsejä, että poikarakastettujen on täytynyt olla yleisölle tuttu ilmiö myös joka päiväisestä elämästä.⁹⁵ Vitsit alhaisessa sosiaalisessa asemassa olevista henkilöistä, kuten palvelijoista, liittyivät aina heille kuuluneeseen passiiviseen rooliin. Toisaalta Terentiuksen näytelmissä ei mainita lainkaan isäntien ja orjien välisiä homoseksuaalisia suhteita. Ero voi johtua siitä, että Terentius on ottanut esikuvakseen uutta komediaa edustavan Menandroksen eikä Plautusta.⁹⁶ On myös täysin mahdollista, että Plautuksen näytelmistä löytyvät homoseksuaaliset suhteet isäntien ja orjien välillä ovat osittain tai kokonaan hänen omaa materiaaliinsa. Yhteistä Plautuksella ja Terentiuksella puolestaan on, että toisin kuin kreikkalaiset komediakirjoittajat, he eivät kuvaa feminiinisiä miehiä.⁹⁷

3. CICERON SUHTAUTUMINEN HOMOSEKSUAALISUUTEEN

3.1. Henkilökohtainen suhtautuminen

Ciceron moraaliohjeena on ennenkaikkea miehekkyyys. Hän halveksii naismaista miestä:

Tusc. 3,17,36 quid est autem nequius aut turpius effeminato viro?

⁸⁷ Lilja 1982, 81. Williams 1999, 65.

⁸⁸ Luventius mainitaan nimeltä Catulluksen runoissa 24, 48, 81 ja 99. Hor. *Od.* 1,19; 3,20; 4,1. Marathus mainitaan Tibulluksen elegioissa 1,4; 1,8; 1,9. Verg. *Aen.* 5,296: Euryaluksen ja Nisuksen välinen rakkaus on 'pyhää', *amor pius*. Cydon ja Clytius ovat puolestaan rakastavaisia (*Aen.* 10,324-327).

⁸⁹ Lilja 1982, 51; 127. Williams 1999, 165.

⁹⁰ Catull. 24.

⁹¹ Tibull. 1,4,9-14. Hor. *Epod.* 11,23-24. Williams 1999, 184.

⁹² Verg. *Aen.* 9,179.

⁹³ Plautuksen näytelmässä *Persa* kuvataan säkeissä 183-199 orjapoikaa nimeltä Paegnium. Näytelmässä *Miles gloriosus* kerrotaan säkeissä 813-873 Sceledruksen orjapojasta. *Pinacium* esiintyy puolestaan näytelmässä *Stichus* (274-361). Näytelmässä *Mostellaria* Tranio on orjapojan asemassa (718-741). Lilja 1982, 16-19.

⁹⁴ Lilja 1982, 29.

⁹⁵ Lilja 1982, 31. Williams 1999, 35.

⁹⁶ Lilja 1982, 32; 34; 39.

⁹⁷ Lilja 1982, 47-48. Williams 1999, 34-35; 37.

Onko naismaista miestä mitään irstaampaa ja häpeällisempää?

Ciceron suhtautuminen seksuaalisuuteen on kielteinen. Erityisesti hän kritisoi nautinnonhalua ja hillittömyyttä sekä pitää rakkaudentunnetta turhana:

Tusc. 4,32,68 et ut turpes sunt qui efferunt se laetitia tum, cum fruuntur Veneriis voluptatibus, sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor - nec hercule invenio quo nomine alio possit appellari -, tantae levitatis est, ut nihil videam quod putem conferendum.

Aivan kuten he ovat moraalittomia, jotka iloitsevat seksuaalisista nautinnoista, yhtäläillä ovat häpeällisiä he, jotka niitä kiihkein mielin himoitsevat. Itse asiassa koko tuo intohimo, jota yleensä sanotaan rakkaudeksi - enkä totta vieköön keksi, millä muulla nimellä sitä voisi kutsua - on siinä määrin turhanpäiväinen asia, että luullakseni ei ole mitään muuta, jota voisin verrata siihen.

Ilmaisua voi verrata kohtaan Ciceron puheessa Caeliuksen puolesta, jossa hän toteaa etteivät mieleltään vahvat joudu sen valtaan. Tästä syystä tunne ei Ciceron mukaan ole koskaan pitänyt myöskään Caeliusta vlassaan:

Cael. 19,44 amores autem et haec deliciae, quae vocantur, quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse (mature enim et celeriter deflorescunt), numquam hunc occupatum.

Rakkausjutut ja nämä huvitukset, kuten niitä kutsutaan, eivät yleensä kauan vaivaa lujaluontoisia ihmisiä - ne näet lakastuvat varhain ja nopeasti. Caelius ei ole koskaan ollut näiden tunteiden vlassa.

Ciceron mielipiteet antavat yleiskuvan siitä, miten Rooman myöhäistasavallan aikana suhtauduttiin homoseksuaalisuuteen. Pederastian hän sanoo olevan kreikkalainen tapa, joka on saanut alkunsa tavasta voimistella alasti gymnaaseissa, joissa miesten väliset rakkaussuhteet olivat vapaita ja sallittuja toisin kuin Roomassa:

Tusc. 4,33,70 quis est enim iste amor amicitiae? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat neque formosum senem? Mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius: Flagiti principium est nudare inter civis corpora. Qui ut sint, quid fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt eoque magis, quod se ipsi continent et coercent.

Sillä mitä on tämä niin sanottu ystävyden rakkaus? Miksi kukaan ei rakasta rumaa nuorukaista tai kaunista vanhaa miestä? Omasta puolestani arvelen, että tämä käytäntö on saanut alkunsa kreikkalaisten gymnaaseissa, missä tällaiset rakkaussuhteet ovat vapaasti sallittuja. Ennius on sanonut hyvin, että häpeällisyyden alku on esiintyä alasti toisten nähden. Ja vaikka mielestäni onkin mahdollista, että tällaiset suhteet voivat olla säädyllisiä, aiheuttavat ne kuitenkin huolta ja levottomuutta sitäkin enemmän, koska ne ovat oman itsehillintänsä varassa.

Tekstissä oleva kohta *in Graecorum gymnasiis --- in quibus isti liberi et concessi sunt amores* (kreikkalaisten gymnaaseissa, joissa tällaiset rakkaussuhteet ovat vapaasti sallittuja) ei välttämättä merkitse sitä, että toisin kuin Kreikassa pederastia olisi Roomassa ollut nimenomaan lailla kiellettyä. Sanat *liberi et concessi* saattavat viitata pelkästään siihen, että Roomassa yleinen moraalit ei hyväksynyt pederastisia suhteita kuten Kreikassa oli tapana tehdä.⁹⁸ Sen sijaan Cicero kritisoi

⁹⁸ Lilja 1982, 123-124.

pederastian ihannoimista ja pyrkii tuomaan esille pederastisten suhteiden tekopyhyden. Vaikka suhteissa pitäisi ihannoida kasvatuksellista puolta, perustuvat ne Ciceron mielestä henkisten arvojen sijaan vain fyysisiin haluihin, koska rakkauden kohde valitaan ulkonäön ja iän perusteella: *cur neque deformem adolescentem quisquam amat neque formosum senem*.⁹⁹ Lisäksi Cicero kyseenalaistaa pederastisiin suhteisiin liitetyn ihanteen, jonka mukaan kahden miehen välinen rakkaus oli yksinomaan henkistä (*amor amicitiae*). Tästä huolimatta Ciceron henkilökohtainen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen ei välttämättä ole vain kielteinen. Hän mainitsee, että pederastiset suhteet voivat olla myös kunniallisia (*puđici*) vaikka niistä aiheutuukin huolia ja vaikeuksia: *solliciti tamen et anxii sunt*.¹⁰⁰

Cicero suhtautuu kielteisesti kreikkalaisiin runoilijoihin, joilta löytyy viittauksia pederastisista suhteista. Sekä Platonin¹⁰¹ että Ciceron mielestä luonto on antanut suuremman oikeutuksen naisiin kohdistuville rakkaussuhteille:

Tusc. 4,33,71 atque, ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit, quis aut de Ganymedi raptu dubitat quid poetae velint aut non intelligit quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius?

Jos jätän käsittelemättä rakkaudentunteen naisia kohtaan, jolle luonto on suunnut suuremman oikeutuksen, niin kenellä on epäilyksiä siitä, mitä runoilijat tahtoivat ilmaista Ganymedeeseen ryöstöllä tai kuka ei ymmärtää, mitä Euripideen näytelmässä (*Khrysippos*) Laios puhuu ja kaipaa?

3.2. Ammatillinen suhtautuminen

Ciceron ammatillinen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen eli miten hän käsittelee aihetta julkisissa puheissaan vaihtelee eri tilanteiden mukaan. Koska myöhemmin käsittelen aihetta tarkemmin, mainitsen tässä kohdin vain lyhyesti, että syytöspuheissa Cicero kyseenalaistaa vastustajiensa moraalin homoseksuaalisten suhteiden vuoksi. Varsinkin viittaukset passiiviseen rooliin synnyttävät henkilöistä kielteisen mielikuvan kuten esimerkiksi Verreen kohdalla: *impura inter viros muliercula* (miesten seurassa hän on moraaliton nainen).¹⁰² Puolustuspuheissa Ciceron kielenkäyttö ja viittaukset homoseksuaalisuuteen ovat erittäin korrekkeja. Tietenkin on myös selvää, että puolustuspuheissa Cicero yrittää kokonaan kieltää, että hänen asiakkaallaan olisi homoseksuaalisia suhteita: *longe ab ista suspicione abhorrere debet* (tällaisia epäilyksiä täytyy pitää täysin sopimattomina).¹⁰³ Toisaalta Cicero saattaa hienovaraisesti myöntää sen mahdollisuuden, että miehellä, jonka puolustuksesta hän on vastuussa, saattaa olla homoseksuaalisia suhteita. Tässä tapauksessa Cicero viittaa mahdollisiin homoseksuaalisiin suhteisiin varovaisen myönteiseen sävyyn:

Cael. 12,28 multos et vidi in hac civitate et audivi non modo qui primoribus labris gustassent - sed qui totam adulescentiam voluptatibus dedissent, emersisse aliquando et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliqui ludus aetati, et ipsa natura profundit adulescentiae cupiditates. Quae si ita

⁹⁹ Liija 1982, 124.

¹⁰⁰ Williams 1999, 241.

¹⁰¹ Platon, *Leges* 636a-c.

¹⁰² *Verr.* 2,2,78,192. Adams 1982, 170-171.

¹⁰³ *Cael.* 4,10.

erumpunt, ut nullius vitam labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent.

Olen nähnyt ja kuullut tässä kaupungissa olevan monia, jotka eivät ole vain hiukan huulillaan maistaneet, vaan jotka ovat antautuneet koko nuoruutensa ajan nautinnoille, mutta jotka ovat jonkin ajan kuluttua ponnistautuneet siitä irti ja kuten sanotaan, palanneet järkiinsä ja heistä on tullut kunniallisia ja arvostettuja miehiä. Yleinen mielipide näet suo tälle ikäkaudelle jonkin verran huvituksia ja itse luonto tuhlaa nuoruuden nautintoja. Ja jos sillä tavoin nämä himot pääsevät purkautumaan, että eivät järkytä kenenkään elämää eivätkä tuhoa kenenkään kotia, pidetään niitä yleensä helposti siedettävänä.

Hänen mielestään nuorella miehellä on lupa kokeilla nautintoja. Vanhempi mies ei puolestaan ole vastuussa muille teoistaan. Homoseksuaalisuuteen liittyvät herjaukset ovat yleisiä niitä miehiä vastaan, joiden ulkomuoto on ollut nuorena kaunis: *sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis.*¹⁰⁴ Tällainen mies joutuu helposti epäluulon (*suspicio*) alaiseksi. Kuitenkin kunniallisuus (*pudor*) tekee kaikki epäilykset mahdottomiksi.¹⁰⁵

¹⁰⁴ *Cael.* 3,6.

¹⁰⁵ *Cael.* 4,9-10.

II MORAALISYYTÖKSET RETORIIKAN HISTORIASSA

Antiikin ajan Ateenassa ei ollut tuomaria, joka olisi neuvonut valamiehistöä oikeudenkäyntien aikana. Kenenkään tehtävänä ei myöskään ollut keskeyttää puhujaa, joka esitti vastapuolen edustajasta ehkä epäasialliseksi syytöksiä. Jokaisen puhujan oli itse vakuutettava, että hän oli luotettava, hyvä kansalainen, jonka esimerkillinen julkinen sekä yksityinen elämä todistivat tämän väitteen todeksi. Sen sijaan oikeudenkäynnin toinen osapuoli piti saada näyttämään juuri päinvastaiselta. Missään tapauksessa puhujan ei kannattanut ottaa riskiä ja esittää näkemyksiä, jotka poikkesivat keskivertokuuntelijan mielipiteistä, koska julkisten puhujien ensi sijaisena huolenaiheena oli nimenomaan valamiehistön vakuuttaminen oman asiansa oikeudellisuudesta. Tässä tehtävässä epäonnistuneelta puhujalta saatettiin riistää omaisuus, kansalaisuus tai jopa henki. Asianajajien yleistyksistä ja syytöksistä selviääkin monia 4. vuosisadan Ateenan sosiaalisia ja moraalisia sääntöjä. Todisteet epätavallisesta hetero- tai homoseksuaalisesta käyttäytymisestä olivat ilmeisen hyvä lähtökohta osoittaa moraalista paheksuntaa vastustajaa kohtaan. Aiskhineen puhe Timarkhosta vastaan on ainoa säilynyt teksti, josta käy ilmi, millä tavoin homoseksuaalisuuteen oli sopivaa viitata julkisessa puheessa klassisen ajan Ateenassa.¹

Roomalaisilta puhujilta jääneet fragmentit puolestaan tarjoavat tietoa siitä, minkälaisia moraaliin liittyviä kannanottoja Roomassa voitiin esittää julkisella areenalla ennen Ciceron aikaa. Samalla ne myös paljastavat arvoja, joita puhujat olettivat yleisön kannattavan. Me voimme puolestaan olettaa, että heidän puheensa heijastavat perinteistä roomalaista moraalialia.²

1. KREIKKALAINEN PERINNE

1.1. Aristoteles (384-322 eKr.)

Aristoteles jakaa puheen kolmeen lajiin: ἔστιν δὲ τῆς ῥητορικῆς εἶδη τρία τὸν ἀριθμὸν. Nämä lajit ovat poliittinen (συμβουλευτικόν), oikeudellinen (δικανικόν) ja epideiktinen (ἐπιδεικτικόν) puhe. Poliittisen puheen osia ovat toisaalta kehottaminen (προτροπή), toisaalta varoittaminen (ἀποτροπή), oikeudellisen puheen osia ovat toisaalta syyttäminen (κατηγορία), toisaalta puolustaminen (ἀπολογία). Epideiktisen puheen osia ovat ylistäminen (ἔπαινος) ja moittiminen (ψόγος). Puhe rakentuu puhujasta, puheen aiheesta ja puheen kuuntelijasta: σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὅν.³

Sen lisäksi, että kaikki puhujat yrittävät tutkia (ἔξετάζειν) ja perustella (ὑπέχειν) sekä puolustaa (ἀπολογεῖσθαι) että syyttää (ἐγχειρεῖν) käsillä olevaa aihetta (λόγος),⁴ yrittävät he lisäksi kaikissa puheenlajeissa käyttää hyödykseen asioiden vähättelyä ja suurentelua (χρῶνται γὰρ πάντες τῷ μειοῦν

¹ Dover 1979, 14; 23.

² Williams 1999, 22.

³ *het.* 1358a-b.

⁴ *het.* 1354a.

καὶ αὐξέειν).⁵ Tästä syystä vihaiselle puhujalle on esimerkiksi sallittua kutsua pahantekoa ”taivaisiin ulottuvaksi” (οὐρανομήκης) tai ”hirviömäiseksi” (πελώριον).⁶

Kuulijoiden ajatuksiin vaikuttavat usein asiat, joista he pitävät (τὸ φιλεῖν) tai joita he vihaavat (τὸ μισεῖν) sekä tämän lisäksi heidän omat etunsa (τὸ ἴδιον συμφέρον). Tästä syystä he eivät välttämättä pysty täysin arvioimaan totuutta (μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθές), vaan heidän päätöstään summentavat heidän omat tunteensa: ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἢ δὲ ἢ λυπηρόν.⁷ Puhuja voi myös käyttää näitä kuuntelijoiden tunteita hyväkseen. Kuulijaan (ἀκροατής) vedotaan herättämällä hänessä myötämielisyyttä (εὐνοον ποιεῖν) tai vihaa (ὀργίζειν).⁸ Tästä syystä puhujan luonne (ἦθος τοῦ λέγοντος) on ratkaisevassa asemassa. Kunnollista ihmistä (ἐπιεικής) uskotaan erityisesti silloin, kun asiat eivät ole varmoja, kuten oikeusjutuissa.⁹

Syyttäjä ja puolustaja pyrkivät kumpikin todistamaan, että teko on tehty eri syistä (τὸ αὐτὸ --- πλειόνων ἕνεκα πραχθῆναι). Syyttäjä tulkitsee syyt huonoiksi (ἐπὶ τὸ χείρον), puolustaja hyväiksi (ἐπὶ τὸ βελτιόν). Syytteet voi kieltää sanomalla, että teko on ollut erehdys (ἀμάρτημα), onneton sattuma (ἀτύχημα) tai pakon sanelema (ἀναγκαῖον). Syyttäjälle voi esittää myös vastasyytteen (ἀντιδιαβάλλειν τὸν διαβάλλοντα).¹⁰

1.2. Demosthenes (384-322 eKr.)

Ateenalainen valtiomies Demosthenes julistaa, että häntä vastustava Aiskhines on herjannut hänen yksityiselämänsä: τῶν ἰδίων ὅσα λοιδορούμενος βεβλασφήμηκε περὶ ἐμοῦ. Tämä on kuitenkin Aiskhineen taholta ollut vain yritys esittää Demosthenesta vastaan karkeita loukkauksia (ὑβρις) ja herjauksia (λοιδορία).¹¹ Demostheneen mielestä herjaamisen erottaa syyttämisestä (κατηγορία) siitä, että syytteet perustavat rikoksiin (ἀδικήματα), joista lait määräävät rangaistuksen: ἐν τοῖς νόμοις εἰσὶν αἱ τιμωρίαι. Sen sijaan solvaaminen perustuu herjauksiin (βλασφημία), joita keskenään riitelevillä ihmisillä on tapana sanoa toisilleen: τοῖς ἐχθροῖς περὶ ἀλλήλων συμβαίνει λέγειν. Oikeusistuimia ei ole Demostheneen mielestä perustettu sitä varten, että niissä kuunneltaisiin puhujien yksityiselämän salatuista paheista (τῶν ἰδίων κακῶς τὰ πόρρητα), vaan sitä varten, että niissä todistetaan, jos joku on tehnyt rikoksen, joka rikkoo valtion etua vastaan: ἐξελέγχωμεν ἂν τις ἡδίκηκός τι τυγχάνῃ τὴν πόλιν.¹²

Demosthenes edellyttää, että moraalisytytökset on pystyttävä todistamaan, jos ei halua puheessaan sortua vain pahanpuhumiseen: τὸ μὲν οὖν ἐπίορκον καὶ ἄπιστον καλεῖν ἄνευ τοῦ τὰ πεπραγμένα δεικνύναι

⁵ *thet.* 1391b.

⁶ *thet.* 1408b.

⁷ *thet.* 1354b.

⁸ *thet.* 1415a-b.

⁹ *thet.* 1356a.

¹⁰ *thet.* 1416a-b.

¹¹ *de cor.* 10; 12.

¹² *de cor.* 123.

λοιδορίαν εἶναι (miehen kutsuminen valapattoiseksi ja petolliseksi ilman että kiinnittää huomiota hänen todellisiin tekoihinsa on solvaamista).¹³ Vaikka moraalisyttösten käyttäminen saattaa jonkun mielestä olla turhanpäiväistä (μικρά τις ἤγειται), perustelee Demosthenes toisaalta niiden käyttöä, koska ne paljastavat henkilön todellisen luonteen: μεγάλα --- δείγματα τῆς ἐκείνου γνώμης.¹⁴ Syytöksiä esittäessään Demosthenes käyttää korrektia kieltä, mutta pystyy tästä huolimatta terävään ilmaisuun, kuten seuraava esimerkki osoittaa:

Olynth. 2,18-19 εἰ δέ τις σόφρων ἢ δίκαιος ἄλλως, τὴν καθ' ἡμέραν ἀκρασίαν τοῦ βίου καὶ μέθην καὶ κορδακισμοὺς οὐ δυνάμενος φέρειν, παρεῶσθαι καὶ ἐν οὐδενὸς εἶναι μέρει τὸν τοιοῦτον. λοιποὺς δὲ περὶ αὐτὸν εἶναι ληστὰς καὶ κόλακας καὶ τοιοῦτους ἀνθρώπους οἴους μεθυσθέντας ὀρχεῖσθαι τοιαῦθ' οἷ' ἐγὼ νῦν ὀκνῶ πρὸς ὑμᾶς ὀνομάσαι.

Jos joku on melko viisas ja oikeudentuntoinen eikä voi sietää tuon miehen elämän jokapäiväistä irstailua ja rivoja tansseja, sysätään hänet syrjään aivan kuin hänellä ei olisi mitään virkaa. Loput [hänen porukastaan] ovat ryöväreitä ja mielitelijöitä ja sellaisia miehiä, jotka juopuneina esittävät tansseja, joita nyt teidän takianne epäröin edes nimetä.

Vaikka Demosthenes valittaa Aiskhineen tapaa esittää herjauksia hänen yksityiselämästään, käyttää myös Demosthenes itse samanlaisia aseita Aiskhinesta vastaan. Hänellä on esimerkiksi tietoja Aiskhineen ja tämän perheen yksityisasiosta: οὐκ ἀπορῶν δ' ὅ τι χρὴ περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν εἴπειν.¹⁵ Lisäksi Aiskhines on Demostheneen mielestä pelkkä juoruilija (σπερμολόγος) ja surkea kirjuri (ἄλεθρος γραμματεὺς).¹⁶ Luonnostaan Aiskhines on huijari (κίναδος), joka ei ole koskaan tehnyt mitään viisasta tai jaloa. Demosthenes haukkuu Aiskhinesta mahtipontisen traagiseksi apinaksi (αὐτοτραγικὸς πίθηκος) sekä reetorin halvaksi jäljitelmäksi (παράσημος ῥήτωρ).¹⁷

1.3. Aiskhines (n. 390-330 eKr.)

1.3.1. Puhe Timarkhosta vastaan (Κατὰ Τιμάρχου)

Vuonna 346 eKr. Aiskhines nosti oikeusjutun Demostheneen poliittiseen ryhmittymään kuulunutta Timarkhosta vastaan. Oikeusjuttu perustui seuraavaan jopa kuolemanrangaistuksen säätävään lakiin, jonka mukaan Ateenan kansalainen ei saanut puhutella kansankokousta, jos hän toimi prostituoituna:

in Tim. 21 ΝΟΜΟΣ. ἐάν τις Ἀθηναῖος ἔταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννεα ἀρχόντων γενέσθαι, μὴδ' ἱερωσύνην ἱερώσασθαι, μὴδὲ συνδικῆσαι τῷ δήμῳ, μὴδὲ ἀρχὴν ἀρχέτω μηδεμίαν, μήτε ἔνδημον μήτε ὑπερόριον, μήτε κληρωτὴν μήτε χειροτονητὴν, μὴδ' ἐπὶ κηρυκείῳ ἀποστελλέσθω, μὴδὲ γνώμην λεγέτω, μὴδ' εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερά εἰσιτω, μὴδ' ἐν ταῖς κοιναῖς στεφανηφορίαις στεφανούσθω, μὴδ' ἐντὸς τῆς ἀγορᾶς τῶν περιπρατηρίων πορεύεσθω. ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιῇ, καταγνωσθέντος αὐτοῦ ἔταιρεῖν, θανάτῳ ζημιούσθω.

LAKI: jos joku Ateenan kansalainen on toiminut prostituoituna, hänestä ei saa tulla yhdeksän arkontin kollegion jäsentä eikä hän saa vihkiytyä papin virkaan eikä esiintyä valtion edustajana.

¹³ *Olynth. 2,5.*

¹⁴ *Olynth. 2,20.*

¹⁵ *de cor. 129.*

¹⁶ *de cor. 127.*

¹⁷ *de cor. 242.*

Hän ei saa hoitaa mitään valtion virkaa kotimaassa tai ulkomailla riippumatta siitä, onko hänet valittu arpomalla vai äänestämällä. Häntä ei saa lähettää sanansaattajaksi eikä hän saa osallistua julkiseen keskusteluun. Hänen ei ole lupa osallistua julkiseen uhraustilaisuuteen. Hän ei saa esiintyä seppelöitynä juhlissa, joissa muut pitävät seppeleitä eikä hän saa astua kansankokousta varten pyhitetylle alueelle. Jos mies, joka on tuomittu prostituution harjoittamisesta, toimii vastoin näitä sääntöjä, rangaistakoon häntä kuolemalla.

Lain taustalla vaikutti ilmeisesti ajatus siitä, että mies, joka rahasta myi oman ruumiinsa eli toimi prostituoituna (τὸ σῶμα τὸ ἑαυτοῦ ἔφ' ὑβρεὶ πεπρακότα), oli valmis rahasta pettämään myös valtion: τὰ κοινὰ τῆς πόλεως ῥαδίως — ἀποδώσεσθαι.¹⁸ Aiskhineen väitteiden mukaan Timarkhos oli nuorena elänyt häpeällisesti (ἀσχηρῶς βεβιωκότι) eli toiminut prostituoituna, mutta siitä huolimatta hän vastoin lakeja (παρὰ τοὺς νόμους) puhui julkisissa kokouksissa (δημηγορεῖν).¹⁹

Timarkhosta vastaan nostettujen syytteiden taustalla vaikutti kuitenkin eniten Demostheneen ja Aiskhineen välinen kiista siitä, miten ateenalaisten tulisi suhtautua Makedonian kuninkaan Filippos II:n valtapoliittikkaan. Timarkhos, joka oikeudenkäynnin seurauksena menetti kansalaisoikeutensa, oli tässä kiistassa Aiskhineelle vain poliittinen keino hyökätä Demosthenesta vastaan.²⁰ Tuskin paljastukset Timarkhoksen menneisyydestä riittivät vakuuttamaan ateenalaisia siitä, että Aiskhines oli oikeissa ja Demosthenes väärässä Filippoksen suhteen. Totuus kuitenkin oli, että Timarkhos harjoitti politiikkaa, johon hänellä lain mukaan ei ollut oikeutta. Kun valamiehet hyväksyivät Aiskhineen parjauksen ja pilkanteon, Timarkhoksen sosiaalinen sekä poliittinen asema heikkenivät, mikä samalla haittasi Timarkhoksen poliittisen ryhmittymän uskottavuutta.²¹

1.3.2. Aiskhineen kielenkäyttö Timarkhosta vastaan

Aiskhineen puhe Timarkhosta vastaan on esimerkki siitä, miten homoseksuaalisia moraalisyttöksiä käytettiin klassisen ajan Ateenassa.²² Homoseksuaalisuutta koskevien moraalisyttösten lisäksi Aiskhines käyttää lisäksi syyttöksiä, jotka liittyvät ylelliseen ja nautinnonhaluiseen elämään:

in Tim. 42 ἔπραξε ταῦτα δουλεύων ταῖς ἀσχίσταις ἡδοναῖς, ὄψοφαγία καὶ πολυτελεία δειπνων καὶ ἀυλητρίσι καὶ ἑταίραις καὶ κύβοις καὶ τοῖς ἄλλοις, ἔφ' ὧν οὐδενὸς χρή κρατεῖσθαι τὸν γενναῖον καὶ ἐλεύθερον.

Hän toimi näin, koska hän on antautunut orjaksi häpeällisimmille nautinnoille, ylensyönnille ja kalliille aterioille, huilunsoittajille ja kurtisaaneille, uhkapelille ja kaikille sellaisille, joista yhdelläkään ei pitäisi olla valtaa jalosyntyiseen ja vapaaseen mieheen.

Kuten myöhemmin Cicero, myös Aiskhines valittaa sitä seikkaa, että moraalisyttösten yhteydessä on vaikea käyttää korrektaa kieltä:

in Tim. 38 εἰ ἀσχηρῶς οὕτω τυγχάνει βεβιωκώς, ὥστε τὸν τὰ τούτω πεπραγμένα διεξιόντα ἀδύνατον εἶναι εἰπεῖν ὡς αὐτὸς βούλεται, ἔαν μὴ τι καὶ τῶν τοιούτων φθέγγηται ῥημάτων.

¹⁸ *in Tim.* 29.

¹⁹ *in Tim.* 1; 3.

²⁰ Dover 1979, 19.

²¹ Dover 1979, 20.

²² Dover 1979, 14.

Hän on elänyt niin häpeällisesti, että puhujan on mahdotonta kuvailla hänen elämänsä käyttämällä sellaista kieltä kuin hän itse haluaisi. Sen sijaan hänen täytyy käyttää vastaavia häpeällisiä ilmaisuja.

in Tim. 70 ἐξαχθήσομαι τι σαφέστερον εἰπεῖν ἢ κατὰ τὴν ἑμαυτοῦ φύσιν;

Antaudunko käyttämään vielä suorasukaisempaa kieltä kuin mitä itsekunnioitukseni sallii?

Aiskhineella ei ole käytössään sellaisia termejä kuin homo- tai heteroseksuaalisuus. Sen sijaan hän jakaa homoseksuaaliset suhteet ihanteellisiin tai häpeällisiin suhteisiin. Sääntöjä noudattavan pederastisen suhteen osapuolet ovat Aiskhineen mielestä hyviä ja viisaita miehiä, jotka rakastavat toisiaan. Sen sijaan, jos passiiviselle osapuolelle on maksettu rahallinen korvaus, suhteeseen liitettiin sellaisia ominaisuuksia kuin häpeä, irstaus ja sivistymättömyys:

in Tim. 137 ὀρίζομαι δ' εἶναι τὸ μὲν ἐρᾶν τῶν καλῶν καὶ σωφρόνων φιλανθρωπῶν πάθος καὶ εὐγνώμονος ψυχῆς, τὸ δὲ ἀσελγαίνειν ἀργυρίου τινὰ μισθούμενον ὑβριστοῦ καὶ ἀπαιδεύτου ἀνδρὸς ἔργον· καὶ τὸ μὲν ἀδιαφθόρως ἐράσθαι φημι καλὸν εἶναι, τὸ δ' ἐπαρθέντα μισθῶ πεπορνεῦσθαι αἰσχρόν.

Vedän rajan siihen, että kauniiden ja siveiden rakastaminen on tunne, joka kuuluu lempeälle ja jalolle sielulle. Sen sijaan on irstaan ja sivistymättömän miehen teko, jos hän rahasta palkkaa toisen miehen säädyttöntä käyttäytymistä varten. Ja kun sanon olevan kaunista olla puhtaan rakkauden kohde, tarkoitan, että on yhtäläillä häpeällistä maksua vastaan suostua harjoittamaan prostituutiota.

Aiskhines syyttää Timarkhosta nimenomaan siitä, että hänellä on ollut useita homoseksuaalisia suhteita, joista hän on saanut rahallisen korvauksen.²³ Aiskhineen tarkoitus ei kuitenkaan ole hyökätä ihanteellisia pederastisia suhteita vastaan, vaan hän myöntää, että hänellä itselläänkin on pederastisia suhteita.²⁴

1.3.3. Timarkhoksen puolustus

Ilmeisesti Demostheneen oli tarkoitus puolustaa Timarkhosta, mutta on epävarmaa, esittikö hän koskaan puolustuspuhettaan. Se kuitenkin tiedetään, että Timarkhoksen puolustus epäonnistui. Huhujen ja juurujen kumoaminen oli parhaimmissakin tapauksissa vaikea tehtävä. Jos Aiskhineen väitteet pitivät edes puolittainkin paikkaansa, oli niiden kumoaminen lähes mahdotonta.²⁵ Huolimatta

²³ *in Tim. 51* Τίμαρχος οὕτως διέμεινε παρὰ τῷ Μισγόλῳ καὶ μηκέτι ὡς ἄλλον ἦκε, μετριώτερον ἂν διεπέπρακτο, εἰ δὴ τι τῶν τοιούτων ἔστι μέτριον (jos tämä Timarkhos olisi jäänyt vain Misgolaan luo eikä hän olisi koskaan mennyt toisen miehen luo, olisi hän toiminut siedettävämmiin, jos tällaisessa käyttäytymisessä on mitään siedettävää); *70* ὅστις αὐτὸν κατήσχυε πρὸς Ἡγήσανδρον, οὐ δοκεῖ ὑμῖν πρὸς τὸν πόρνον πεπορνεῦσθαι; ἢ τίνας αὐτοὺς οὐκ οἴομεθ' ὑπερβολὰς ποιῆσθαι βδελυρίας παροινούντας καὶ μονομένους; (kun tämä mies häpäisi itsensä Hegesandroksen kanssa niin eikö teidän mielestänne Timarkhos ole ryhtynyt prostituoidun prostituoiduksi? Mitä ylenpalttisia irstailuja meidän ei pidä ajatella heidän tehneen, kun he olivat juovuspäissä kahden kesken?).

²⁴ *in Tim. 135* κἀνταῦθα δὴ τινα καταδρομήν, ὡς ἀκούω, μέλλει ποιῆσθαι περὶ ἐμοῦ, ἐπερωτῶν εἰ οὐκ αἰσχύνομαι αὐτὸς μὲν ἐν τοῖς γυμνασίοις ὀχληρὸς ὢν καὶ πλείστων ἐραστῆς γεγονώς, τὸ δὲ πρᾶγμα εἰς ὄνειδος καὶ κινδύνους καθιστάς (tässä kohdin, kuten kuulen, hän aikoo tehdä hyökkäyksen minua vastaan ja kysyä eikö minua itseäni hävetä se, että olen häiriöksi gymnaseissa ja monesti olen ollut rakastajana, mutta nyt olen esittänyt tämän käytännön tuomittavana ja vaarallisena); *136* οὗτ' αὐτὸς ἐξαρνοῦμαι μὴ οὐ γεγονέναι τ' ἐρωτικός, καὶ ἔτι καὶ νῦν εἶναι (itse en kiellä sitä, ettenkö ole ollut rakastaja ja edelleenkin sitä ole).

²⁵ Dover 1979, 39.

Timarkhoksen suhteiden lukumäärästä, puolustuksen tarkoitus oli esittää niiden perustuvan tunteisiin, ei rahaan. Aiskhines ei nimittäin pystynyt todistamaan, että Timarkhos olisi vastaanottanut maksuja. Hän kuitenkin ennakoiki keinoja, joiden avulla puolustus yrittää kumota hänen väitteensä. Aiskhineen mielestä puolustus voi vedota esimerkiksi siihen, että Timarkhos ei ole voinut toimia prostituoituna, koska hänen nimeään ei löydy verotusta varten kerätystä prostituoitujen listasta. Vastaväitteeksi Aiskhines huomauttaa, että kunnollisen kansalaisen aseman ja maineen pitää perustua yleiseen tietoon eikä näin alhaisiin pikkuseikkoihin.²⁶ Toinen puolustuksen keino on Aiskhineen mielestä vedota siihen, että huhut ovat tunnetusti epäluotettavia ja epäoikeudenmukaisia. Tämän mahdollisuuden Aiskhines torjuu jo etukäteen hieman epäjohdonmukaisesti mainitsemalla runoilijoita, joiden aiheena huhu on ollut.²⁷

2. ROOMALAINEN PERINNE

2.1. Fragmentteja puheista ennen Ciceroa (n. 191-123 eKr.)

Moraalisyytösten kannalta H. Malcovatin *Oratorum romanorum fragmenta* on melko satunnainen lähde, mutta siitä voi löytää joitakin todisteita moraalisytytösten käytöstä myös muiden puhujien kuin Ciceron kohdalla. Esimerkiksi Cato valittaa, että hänestä on puhuttu perättömästi pahaa: *mihi falso maledicatur*.²⁸ Toisaalta hän kuitenkin myös itse esittää moraalisiin liittyviä syytöksiä ja erityisesti korostaa huhujen merkitystä miehen maineelle: *rumorem, famam flocci fecit (inter) cutibus stupris obstinatus, insignibus flagitiis* (tinkimättömästi paljastaen hävyttömyyttään, ainutkertaisissa paheissaan, hän ei välittänyt vähääkään huhuista ja maineesta).²⁹ Kensorin virassa toimiessaan Cato esittää myös miespuoliseen prostituoituun liittyvän moraalisytytöksen: *inter cetera obiecit ei Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum* (muun muassa hän moitti häntä karthagolaisesta Filippuksesta, rakastetusta ja ylhäisestä prostituoitusta, jonka hän vei mukanaan Roomasta Galliaan luvaten suurenmoisia lahjoja).³⁰ Scipio Aemilianus puolestaan hyökkää vastustajansa ulkomuotoa ja elintapoja vastaan, joiden perusteella hän väittää tämän suostuvan jopa passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.³¹

nam qui cotidie unguentatus adversus speculum ornetur, cuius supercilia radantur, qui barba vulsa feminibusque subvulsis ambulet, qui in conviviis adulescentulus cum amatore cum chirodota tunica inferior accubuerit, qui non modo vinosus, sed virosus quoque sit, eumne quisquam dubitet, quin idem fecerit, quod cinaedi facere solent?

Mies, joka voideltuna koristellaan joka päivä peilin edessä, jolta ajellaan kulmakarvat, joka parta ja sääret ajeltuna kuljeksii ympäriinsä, joka nuorena makasi pidoissa rakastajansa vieressä yllään pitkähihainen tunika, joka ei ole mieltynyt vain viiniin, vaan myös miehiin, epäillekö kukaan ettei hän tee sitä, mitä miesprostituoitujen on tapana tehdä?

²⁶ in *Tim.* 119-124.

²⁷ in *Tim.* 125-131.

²⁸ M. Porcius Cato, *Dierum dictarum de consulatu suo* (a. 191 ex. vel 190). Malcovati, 20, fragmentti 8,4.

²⁹ M. Porcius Cato, *In Q. Minucium Thermum de decem hominibus* (a. 190). Malcovati, 28, fragmentti 8,7.

³⁰ M. Porcius Cato, *In L. Quinctium Flaminiunum* (a. 184). Malcovati, 32, fragmentti 8,11.

³¹ P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P. Sulpicium Gallum* (a. 142). Malcovati, 127, fragmentti 21,4.

Fragmentista selviää, että kritiikki suuntautui yksinomaan feminiinistä miestä, ei hänen rakastajaansa, kohtaan.³² Toisin kuin Cicero, Scipio Aemilianus käyttää julkisessa puheessa sanaa *cinaedus*, joka viittaa homoseksuaalisessa suhteessa passiivista roolia harjoittavaan mieheen.

Gaius Gracchus puolestaan mainostaa omia hyveitään seuraavasti: *cum a servis eorum tam caste me habuerim, inde poteritis considerare, quomodo me putetis cum liberis vestris vixisse* (koska käyttäydyin heidän orjiensa suhteen niin siveästi, voitte sen perusteella puntaroida, millä tavoin arvelette minun eläneen teidän lastenne kanssa).³³ Hänen pyrkimyksensä on osoittaa, että hän ei ole provinssissaan syyllistynyt käytökseen, joka ei sopisi vapaasyntyiselle roomalaiselle. Vaikka hän on käyttäytynyt pidättyvästi toisten omistamien orjien suhteen, hän ei kuitenkaan mainitse miten hän on käyttäytynyt omien orjiensa kanssa. Vastakkain eivät siis ole heteroseksuaalinen ja homoseksuaalinen käyttäytyminen, vaan suhteen osapuolien sosiaalinen asema eli ovatko he vapaita kansalaisia vai orjia.³⁴ Toisessa yhteydessä Gaius Gracchus puolestaan hyökkää vastapuolen eri ikäkausina ilmenevää moraalittomuutta vastaan.³⁵ Hän myös pilkkaa vastustajansa naisellisuutta, vaikka tässä tapauksessa kysymyksessä vaikuttaakin olevan miesten sijaan naisten miellyttäminen.³⁶

Gaius Titius kuvailee puheessaan yleensä miesten turmeltuneita elintapoja, joihin kuuluivat uhkapelaamisen ja ulkomuodon ylenpalttisen hoitamisen lisäksi sekä prostituoitujen kanssa seurusteleminen että valtion asioiden laiminlyöminen: *ludunt alea studiose, delibuti unguentis, scortis stipati. ubi horae decem sunt, iubent puerum vocari ut comitium eat percontatum quid in foro gestum sit* (he pelaavat innokkaasti uhkapelejä yltäpäältä voideltuina prostituoitujen tungeksiassa heidän ympärillään --- he käskivät kutsua orjapoikaa, että tämä menisi kansankokouspaikalle tiedustelemaan, mitä forumilla tapahtuu).³⁷

2.2. Fragmentteja puheista Iulius Caesaria vastaan (n. 77-52 eKr.)

Gaius Iulius Caesaria vastaan on säilynyt fragmentteja, joissa puhujat pilkkaavat hänen homoseksuaalisia suhteitaan. Dolabellan ja vanhemman Curion syytöspuheissa Dolabella sanoo Caesarin kilpailevan kuningattaren asemasta (*pelex reginae*). Lisäksi hän nimittää Caesaria kuninkaallisen vuoteen pohjaksi (*sponda interior regiae lecticae*). Curio puolestaan haukkuu Caesaria kuningas Nikomedeen ja Bithynian huoraksi: *stabulum Nicomedis et Bithynicum fornicem*.³⁸ Tämän lisäksi Curio nimittää Caesaria joka naisen mieheksi ja joka miehen naiseksi: *omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat*.³⁹ Konsulina Caesarin kanssa samaan aikaan toiminut Bibulus

³² Williams 1999, 23.

³³ C. Sempronius Gracchus, *Ad populum cum ex Sardinia rediit* (a. 124). Malcovati, 181-182, fragmentti 48,5.

³⁴ Williams 1999, 22-23.

³⁵ C. Sempronius Gracchus, *In L. Calpurnium Pisonem Frugi* (a. 123). Malcovati, 187, fragmentti 48,11 *pueritia tua adulescentiae tuae inhonestamentum fuit, adulescentia senectuti dedecoramentum, senectus rei publicae flagitium* (sinun poikaikäsi oli nuoruusiällesi häpeäksi, nuoruusikäsi oli vanhuusiällesi häpeäksi, vanhuusikäsi oli valtiolle häpeäksi).

³⁶ C. Sempronius Gracchus, *In Maevium* (a. 121). Malcovati, 195, fragmentti 48, 20 *propter mulierum cupiditatem ut mulier est ornatus* (naisia miellyttääkseen hän oli koristautunut kuin nainen).

³⁷ C. Titius, *Suasio legis Fanniae* (a. 161). Malcovati, 202-203, fragmentti 51,1.

³⁸ Suet. *Iul.* 49,1. Cn. Cornelius Dolabella, *Contra C. Iulium Caesarem* (a. 77). Malcovati, 331, fragmentti 94,1.

³⁹ Suet. *Iul.* 52,3. C. Scribonius Curio pater, *In C. Iulium Caesarem* (a. 59). Malcovati, 303, fragmentti 86,7.

puolestaan herjaa kollegaansa Bithynian kuningattareksi (*Bithynica regina*). Aikaisemmin Caesar on Bibuluksen mukaan rakastanut Bithynian kuningasta, Nikomedeesta, mutta nyt sen sijaan kuninkuutta: *antea regem fuisse cordi, nunc esse regnum*.⁴⁰ Gaius Memmius puolestaan väittää Caesarin toimineen Nikomedeen juomanlaskijana suurissa pidoissa muiden vanhentuneiden poikarakastettujen joukossa (*cum reliquis exoletis*).⁴¹ Marcus Brutus mainitsee, että eräs Octavius oli tervehtinyt Pompeiusta sanoen häntä kuninkaaksi (*rex*) ja Caesaria kuningattareksi (*regina*).⁴²

2.3. *Rhetorica ad Herennium* (n. 86-82 eKr.)

Rhetorica ad Herennium on retoriikkaa käsittelevä neliosainen teos, jonka tekijää ei tiedetä. Myös Gaius Herennius, jolle teos on omistettu, on tuntematon. Enää ei hyväksytä sitä teoriaa, että *Rhetorica ad Herennium* kuuluisi Ciceron teosten joukkoon, vaikka se vaikuttaa saman aikakauden työltä kuin Ciceron nuoruudenteos *De inventione* (84 eKr.). Paikoitellen *De inventione* vastaa sanatarkasti *Rhetorica ad Herennium* teoksen sisältöä.

2.3.1. Syytöspuheet

Rhetorica ad Herennium-teoksessa huomautetaan, että oikeudenkäynteihin ja poliittisiin neuvotteluihin liittyvissä tapauksissa (*in iudicialibus et in deliberativis causis*) usein suurikin osa puheesta käytettiin ylistämiseen (*laus*) tai arvosteluun (*vituperatio*).⁴³ Henkilökohtaiset ominaisuudet kuvaavat miehen luonnetta: *huiusmodi notationes, quae describunt quod consentaneum sit unius cuiusque naturae, totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos*. Niiden avulla syyttäjä (*accusator*) voi osoittaa miehen olevan luonteeltaan esimerkiksi kateellinen (*invidus*), pöyhkeilevä (*tumidus*), ahne (*avarus*), kunnianhimoinen (*ambitiosus*) tai irستاileva (*luxoriosus*). Lisäksi ne osoittavat, jos mies on esimerkiksi ollut rakastaja (*amator*), varas (*fur*) tai ilmiantaja (*quadruplicator*).⁴⁴

Ihmisen elämää voidaan tarkastella hänen aikaisempien tekojen perusteella. Syyttäjän tehtävänä on tutkia, onko syytetty aikaisemmin joutunut epäilyksen alaiseksi samanlaisesta rikoksesta: *num quando venerit in similem suspicionem*. Esimerkiksi, jos syyttäjä esittää, että rikoksen motiivina oli raha (*pecuniae causa fecisse*), hän osoittaa, että syytetty on aina ollut ahne. Jos motiivina oli viran tavoittelu (*honoris causa fecisse*), syytetty on aina ollut kunnianhimoinen. Tällä tavoin syyttäjä pystyy liittämään yhteen syytetyn luonteen rikoksen motiiviin. Syyttäjän ei välttämättä tarvitse edes osoittaa motiivin ja luonteen liittyvän toisiinsa, sillä lähes kaikki luonteenpiirteet sopivat rikoksen motiiveiksi. Vaikka rikoksen motiivina olisi ollut raha, mutta syytetyn luonteenpiirteeseen ei kuulu ahneus, voi syyttäjä sanoa hänen olevan petollinen viettelijä (*corruptor perfidiosus*). Tärkeintä on tahrata syytetyn maine yhdellä tai vaikka kuinka usealla luonteenpiirteellä: *aliquo aut quam plurimis vitiis contaminare*.

⁴⁰ Suet. *Iul.* 49,2. M. Calpurnius Bibulus, *Orationes et edicta in C. Iulium Caesarem* (a. 59). Malcovati, 398, fragmentti 122, 1.

⁴¹ Suet. *Iul.* 49,2. C. Memmius, *Orationes in C. Iulium Caesarem* (a. 58). Malcovati 403, fragmentti 125,3. Sana *exoleti* tarkoittaa miesprostituutioita, jotka ovat ohittaneet nuoruusiän (Williams 1999, 83).

⁴² Suet. *Iul.* 49,2. M. Iunius Brutus, *De dictatura Pompei* (a. 52). Malcovati 463, fragmentti 158,1.

⁴³ *ad Her.* 3,6,10; 3,8,15.

⁴⁴ *ad Her.* 4,51,65.

Tämän jälkeen syyttäjä voi sanoa, että ei ole mikään ihme, että mies, joka on tehnyt jotain siinä määrin alhaista, on myös tässä toisessa tapauksessa toiminut niin väärin: *qui illud fecerit tam nequiter eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum*.⁴⁵

Henkilökohtaisten ominaisuuksien esilletuomisen etuna on se, että puhuja saa kuulijat puolelleen, jos hän saa vastustajan vaikuttamaan vastenmieliseltä tai kadehdittavalta (*invidiosus*), vihattavalta (*odiosus*) tai halveksittavalta (*contemptus*). Tämä tapahtuu siten, että puhuja osoittaa jonkun hänen alhaisen (*spurcum*), ylimielisen (*superbum*), petollisen (*perfidiosum*), julman (*crudele*) tai häpeällisen tekonsa (*flagitiosum factum*). Lisäksi voi vedota siihen, että päämääräänsä pyrkiessään vastustaja on pitänyt totuutta (*veritas*) parempana apukeinona esimerkiksi väkivaltaa (*vis*), puoluevehkeilyä (*factio*), rikkautta (*divitiae*), itsekkyyttä (*incontinentia*), ylhäistä syntyperää (*nobilitas*) tai avioliiton kautta hankittua sukulaisuussuhdetta (*affinitas*). Vastustajasta tekee lisäksi vastenmielisen, jos osoittaa hänen toimetttömyytensä (*inertia, desidia*), laiskuutensa (*ignavia*) ja hillittömän ylelliset elämäntapansa (*luxuria*).⁴⁶

Myös huhuja voidaan käyttää moraalisyttösten materiaalina. Puhuja voi puoltaa niiden käyttämistä väittämällä, että maine ei synny sattumalta ilman mitään perusteita: *temere famam nasci solere quin subsit aliquid*. Hän voi vedota myös siihen, että kenelläkään ei ole ollut mitään syytä keksiä huhua, jos se ei pohjaudu todellisuuteen: *causam non fuisse quare quispiam confingeret*.⁴⁷

2.3.2. Puolustuspuheet

Rhetorica ad Herennium pyrkii myös opastamaan, mikä on paras keino vastata moraalisyttöksiin. Suositeltava vaihtoehto on, että puolustaja (*defensor*) osoittaa syytetyn elämän nuhteettomuuden (*vita integra*). Jos tämä on mahdotonta, puolustus voi vedota ominaisuuksiin, jotka todistavat, ettei syytetty ole ollut vastuussa toiminnastaan. Tällaisia ominaisuuksia ovat esimerkiksi syytetyn ajattelemattomuus (*inprudencia*), typerys (*stultitia*), nuoruus (*adulescentia*), rikokseen pakottaminen (*vis*) tai rikokseen johdattaminen (*persuasio*). Viimeisenä keinona puolustusasianajaja voi mainita, että syytetyn aikaisemmat teot eivät liity käsillä olevaan oikeudenkäyntiin.⁴⁸

Ad Herennium käsittelee myös puolustuspuheiden yhteydessä huhuja. Jos puolustusta ratkaisevasti häiritsee asiakkaan moraalittomuus (*turpitude*) ja huono maine (*infamia*), on puolustusasianajajan ensin pyrittävä sanomaan, että viattomasta miehestä (*innocens*) on levitetty väärää huhuja (*falsi rumores*) ja hän voi käyttää tavallista sanontaa, että huhuja ei pidä uskoa: *utetur loco communi rumoribus credi non oportere*.⁴⁹ Sen sijaan huhut ovat väärää ja syytetyn vihamiesten (*iniqui*) tai muiden luonnostaan ilkeämielisten (*natura malivoli*) ja pahasuisten miesten (*homines maledici*) keksimiä.⁵⁰

⁴⁵ *ad Her.* 2,3,5.

⁴⁶ *ad Her.* 1,5,8.

⁴⁷ *ad Her.* 2,8,12

⁴⁸ *ad Her.* 2,3,5.

⁴⁹ *ad Her.* 2,3,5.

⁵⁰ *ad Her.* 2,3,12.

III YLEISET MORAALISYYTÖKSET CICERON RETORIIKASSA

1. HYVEET JA PAHEET

Rooman tasavallan kaudella politiikka oli ennen kaikkea henkilökohtaista toimintaa eivätkä poliitikot jakaantuneet ryhmiin, joita voisi verrata nykyisiin puolueisiin.¹ Vaikka valta kuului senaatille ja Rooman kansalle, olivat virkamiehet tasavallan aikaan pahamaineisia tavastaan tehdä itsenäisesti tärkeitä valtiota koskevia päätöksiä.² Myös politiikassa käytetty kieli heijasti valtiollisen toiminnan henkilökohtaista luonnetta. Poliittisissa iskusanoissa annettiin erityisesti moraalille suuri painoarvo. Poliittiseen retoriikkaan kuulunut toistuva herjaaminen osoittaa, että hyve oli roomalaisille lähes pakkomielle. Poliitikon itse täytyi tietenkin olla *bonus* (kunnollinen, kelvollinen, hyvä).³ Vastapuolta sen sijaan haukuttiin suoraan tai epäsuoraan kaikista mahdollisista henkilökohtaisista paheista.⁴ Kysymykseksi jää, missä määrin nämä herjaukset ovat pitäneet paikkaansa. Osa on varmasti vain oikeus- ja poliittisiin puheisiin perinteisesti kuulunutta asioiden vääristelyä ja liioittelua, mutta ilman pienintäkään todellisuuspohjaa herjaukset eivät ole voineet olla vaikuttavia. Esimerkiksi Catilinan kohdalla herjausten paikkaansapitävyyttä lisää tiedot monista syytteistä, joita häntä vastaan todella nostettiin.⁵

Poliittisessa retoriikassa monet moraaliin liittyvät käsitteet jäivät epätarkoiksi. Julkisten puheiden terminologia perustui lisääntyvässä määrin käsitteisiin, jotka alunperin kuuluivat moraalifilosofiaan. Ciceron tai kenen tahansa roomalaisen poliitikon tavoitteena oli *virtus*, joka on vaikea käentää, koska se sisälsi lukuisia monimutkaisia moraalikäsitteitä. Juuri sanan epätarkkuus tarjosi propagandisteille rajattomat mahdollisuudet ajaa omia etujaan. Tämän seurauksena puritaaninen moralisointi sai Roomassa lähes äärimmäisyyksiin vietyjä ilmenemismuotoja.⁶

Paras lähde Roomassa käytetyn poliittisen moraalisanaston kannalta ovat Ciceron säilyneet puheet, joista käy ilmi, että poliittisessa kielessä termit olivat kaikkea muuta kuin tarkoin määriteltyjä. Lähinnä termit vastasivat aatteellisia ihanteita. Hyvä esimerkki moraaliin liittyvien termien epätarkkuudesta on Ciceron luettelo hyveistä ja paheista. Esitän nämä arvot listana, jonka avulla voi helpommin ymmärtää moraalikäsitteiden päällekkäisyyden sekä moniselitteisyyden.⁷

virtutes
hyveet

pudor
siveys, kunniallisuus

vitia
paheet

petulantia
julkeus, hävyttömyys

¹ Syme 1952, 149. Earl 1967, 16-17; 19.

² Syme 1952, 152. Lintott 1997, 43.

³ Syme 1952, 149. Earl 1967, 16-17; 34; 19. Dover 1979, 2. Adams 1982, 222. Lilja 1982, 95-96. Gruen 1995, 260. Williams 1999, 179.

⁴ Syme 1952, 149. Earl 1967, 16-17; 19.

⁵ Mitchell 1979, 222.

⁶ Earl 1967, 19-20.

⁷ *Catill.* 2,10; 2,25. Luettelo ei ole mikään ehdoton vakio eli vastakohtat vaihtelevat eri tilanteissa. Esim. kohdassa *Catill.* 1,22 vastakohtia ovat *pudor - turpitude* (listassa *pudor - petulantia*) sekä *ratio - furor* (listassa *bona ratio -- perdita ratio, constantia - furor*). Syme 1952, 153.

<i>pudicitia</i> siveys, häveliäisyys	<i>stuprum</i> siveettömyys
<i>fides</i> uskollisuus, rehellisyys	<i>fraudatio</i> petos, vilppi
<i>pietas</i> hurskaus, velvollisuudentunto	<i>scelus</i> rikos
<i>constantia</i> vakavuus, tyyneys	<i>furor</i> mielettömyys, hurjuus
<i>honestas</i> kunniallisuus, arvokkuus	<i>turpitude</i> hävyttömyys, riettaus
<i>continentia</i> pidättyväisyys	<i>libido</i> himokkuus,irstaisuus
<i>aequitas</i> kohtuus, vaatimattomuus	<i>iniquitas</i> kohtuuttomuus
<i>temperantia</i> maltillisuus, kohtuullisuus	<i>luxuria</i> ylellisyys
<i>fortitudo</i> urhoollisuus	<i>ignavia</i> pelkuruus
<i>prudentia</i> harkitsevaisuus, viisaus	<i>temeritas</i> harkitsemattomuus
<i>copia</i> rikkaus	<i>egestas</i> puutteenalaisuus, köyhyys
<i>bona ratio/ mens sana</i> järjestyys	<i>perdita ratio/ amentia</i> järjettömyys
<i>bona spes</i> toiveikkuus	<i>desperatio</i> toivottomuus

Virtus oli hyve, jota seurasi *gloria* eli kunnia.⁸ Vain *boni* eli poliittinen aristokratia ratkaisivat sen, kenelle hyve ja kunnia kuuluivat.⁹ Ainoa keino saavuttaa *virtus* ja *gloria* oli ansiokkaasti palvella Rooman valtiota hallinnon sekä armeijan johdossa. Ihanteet koskivat vain yläluokkaa (*nobiles*), koska ne olivat aina sidoksissa julkiseen toimintaan ja alemmista sosiaaliluokista oli lähes mahdotonta nousta kilpailemaan korkeimmista valtion viroista.¹⁰ Kunniallisuutta ja arvoa osoittava attribuutti *dignitas* kuului yksinomaan senaattoreille.¹¹ Roomalainen tapaperinne suhtautui lähes vihamielisesti hyveiden tavoitteluun vain yksityiselämässä. Sen sijaan palveleminen sotapäällikkönä, reetorina ja senaattorina kuvattiin aina superlatiivisena hyveenä.¹² Esimerkiksi Caecilius Metelluksen hautajaispuhe isälleen kuvaa, miten suuresti julkista elämää ihannointiin:¹³

voluisse enim primum bellatorem esse, optimum oratorem, fortissimum imperatorem,

⁸ *Mil.* 2,5; 35,97.

⁹ Earl 1967, 30.

¹⁰ Earl 1967, 21.

¹¹ Earl 1967, 34.

¹² Earl 1967, 23-24.

¹³ Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris*, a. 221. Malcovati 10-11, fragmentti 6,1 (Plin. *n. h.* 7, 139-140).

auspicio suo maximas res geri, maximo honore uti, summa sapientia esse, summum senatorem haberi, pecuniam magnam bono modo inveniri, multos libros relinquere et clarissimum in civitate esse.

Hän tahtoi olla arvostettu sotilas, erinomainen puhuja, urhoollinen päällikkö, hoitaa valtiolle tärkeitä asioita oman harkintansa mukaan, saada osakseen suurta kunnioitusta, olla viisas, hoitaa senaattorin virkansa mitä parhaiten, hankkia suuren omaisuuden kunniallisin keinoin, jättää jälkeensä paljon lapsia sekä olla merkittävä kansalainen.

Toisaalta arvoasemaa voitiin käyttää väärin. Ciceron mielestä oikeudessa oli vastapuolesta mahdollista saada aikaan epämiellyttävä vaikutelma, jos osoitti näiden käyttävän ylimielisesti valtaansa (*potentia*) ja rikkauttaan (*divitiae*) riippumatta ajamansa asian oikeudellisuudesta.¹⁴ Rooman yläluokan valta perustui perinteisten tapojen säilyttämiseen. Harvainvallan sisällä jokainen suku pyrki säilyttämään oman osuutensa kansan antamista äänistä, joiden perusteella poliittiset virat jaettiin. Pienikin muutos ryhmien välisessä arvovallassa oli vaarassa järkyttää poliittista tasapainoa. Tästä syystä vallantavoittelusta (*regnum, tyrannis, dominatio*) tuli poliittisen herjauksen keskeinen aihepiiri. Varsinkin myöhäistasavallan kaudella oli poliittinen hyve esiintyä 'vapauden puolustajana' (*vindex libertatis*).¹⁵

Lakkaamattoman poliittisen kamppailun yksi ilmenemismuoto oli poliittinen sodankäynti oikeussaleissa, joissa usein puitiin henkilökohtaisia ja poliittisia vihamielisyyksiä. Tapa perustui ajatukseen, että tuomio oikeudessa saattoi päättää kilpailevan poliitikon uran.¹⁶ Paras hyökkäyskeino oli henkilökohtainen herjaus. Koska puhevapaus oli tärkeä osa Rooman tasavallan ajan vapautta (*libertas*), ei roomalaista politiikkaa periaatteessa estänyt mikään esittämästä julkisessa puheessa väitteitä vastapuolen moraalittomuuksista ja tällä keinoin tahrata vastustajan maine (*infamare*). Julkisissa puheissa käytetyt moraalisytykset liittyivät esimerkiksi ylenjuomiseen, tuhlaamiseen tai prostituoituihin. Roomalaiset poliitikot näyttävät suhtautuneen kollegojensa kielenkäyttöön myös huumorintajuisesti. Caesar esimerkiksi kutsui runoilija Catulluksen luokseen aterialle, vaikka tämä oli kirjoittanut häntä vastaan häväistyskirjoituksia. Lisäksi poliitikoilla oli tasavallan aikaan yhtäläinen mahdollisuus vastata samalla mitalla takaisin omassa puheenvuorossaan.¹⁷

Valtion virkamiehistä kensorien tehtävänä oli keskittyä moraalialla koskeviin kysymyksiin, vaikka hyvien tapojen loukkauksista ei ollutkaan tarkkoja sääntöjä. Erityisesti kensorien kiinnostuksen kohteena olivat loukkaukset, jotka liittyivät sotilaskuriin, uskonnolliseen elämään, julkisten tehtävien laiminlyömiseen ja virkamiesten herjaamiseen.¹⁸ Lisäksi esimerkiksi perinnön tuhlaaminen sekä ylellinen elämä loukkasivat yleistä moraalialla.¹⁹ Kensorien oma moraalialla herättää toisaalta mielenkiintoisia kysymyksiä. Vuosien 149-50 eKr. välisenä aikana kensorina toiminut virkamies oli syytettynä vähintään yli kahdessakymmenessä oikeusjutussa. Useimmat syytteet koskivat eri virkojen

¹⁴ *inv.* 1,16,22.

¹⁵ Syme 1952, 155. Earl 1967, 28-29; 59.

¹⁶ Syme 1952, 149. Gruen 1995, 260.

¹⁷ Syme 1952, 149; 151-152. Williams 1999, 41. Suet. *Iul.* 73.

¹⁸ *Mil.* 27,74.

¹⁹ Kensorien toiminnan ohjenuorana oli *regimen morum*, jonka perusteella he arvioivat kansalaisten moraalialla ja tapoja. *Tabula Heracleensis* vuodelta 45 eKr. luettelee ihmistyyppejä (esim. näyttelijät, prostituoituidut, gladiaattorit ja heidän kouluttajansa), jotka eivät saaneet osallistua maaseutukaupunkien hallintoon. Nämä samat ihmiset olivat myös kensorien mielenkiinnon kohteina. Moraalisäännöt tiukkenivat sitä mukaan mitä ylemmästä säädystä oli kyse (McGinn 1998, 27-28; 32-34; 37-38).

hoidossa tapahtuneita väärinkäytöksiä, mukaanlukien kensorin virka, mutta mukana on myös muutama yleistä moraalialoukkaavaa tapaus. Tosin vain pari oikeusjuttua näyttää lopulta varmuudella päättyneen syylliseksi julistamiseen.²⁰

Laki rajoitti joitakin ihmistyyppejä, kuten näyttelijöitä, varkaita sekä väkivallasta ja petoksesta tuomittuja henkilöitä esiintymästä täysivaltaisina oikeusistuimessa.²¹ Näyttelijöitä halveksittiin, koska oletettiin, että näyttelijät saattoivat julkisten esiintymisten lisäksi harjoittaa rahasta myös prostituutiota.²² Ciceron mielestä moraalisesti tuomittavia ihmistyyppejä olivat esimerkiksi seuraavat:²³

<i>veneficus</i>	myrkyttäjä
<i>gladiator</i>	gladiaattori
<i>latro</i>	rosvo
<i>sicarius</i>	salamurhaaja
<i>parricida</i>	isänmurhaaja
<i>circumscriptor</i>	petkuttaja
<i>ganeo</i>	mässäilijä
<i>nepos</i>	tuhlaaja
<i>adulter</i>	avionrikkoja; viettelijä
<i>mulier infamis</i>	huonomainen nainen
<i>corruptor iuventutis</i>	nuorison turmelija
<i>testamentorum subiecto</i>	testamenttien väärentäjä

Roomalaisilla oli tapana liittää myös ulkomaalaisiin ihmisiin erilaisia paheita.²⁴ Erityisesti kreikkalaisia ja heidän tapojaan halveksittiin.²⁵ Verbi *graecari* (elää kreikkalaisten tavoin) herätti ajatuksen ylenjuomisesta ja -syömisestä sekä seksuaalisesta hillittömyydestä. Usein kreikkalaisista käytettiin pejoratiivista diminutiivimuotoa *Graeculi*.²⁶

Moraalisyytösten käyttöön julkisissa puheissa liittyy mielenkiintoisena näkökulmana myös asianajajien riippuvuus henkilökohtaisista ja poliittisista liittolaisista. Toisinaan tämä aiheutti eriskummallisia ristiriitaisuuksia ja muodonmuutoksia heidän tavassaan kuvata samaa henkilöä eri puheissa.²⁷ Esimerkiksi puhuessaan Caeliuksen puolesta Cicero joutui puolustamaan Caeliuksen ystävyyttä Catilinan kanssa. Yllättäen Cicero mainitsee, että Catilinalla olikin itse asiassa lukuisia hyviä ominaisuuksia: *habuit enim ille --- permulta maximarum*.²⁸ Cicero joutui myös vasten tahtoaan esiintymään Gabiniuksen puolustusasianajajana.²⁹ Tästä seurasi, että Gabinius oli yllättäen kelvollinen mies (*vir fortis*). Samaten Piso, joka asettui vastustamaan Antoniusta, sai osakseen huomattavasti sovinnollisempaa kielenkäyttöä kuin esimerkiksi puheessa *In Pisonem*.³⁰

²⁰ Alexander 1990, 5-6; 18-19; 22; 25-26; 31; 35; 40; 43; 46-47; 50; 53; 57; 84; 92; 166-169.

²¹ McGinn 1998, 46.

²² Williams 1999, 41.

²³ *Catil.* 2,7.

²⁴ Adams 1982, 202.

²⁵ Earl 1967, 43.

²⁶ *Phil.* 13,16,33 *nequissimis Graeculis*. Williams 1999, 68.

²⁷ Syme 1952, 150.

²⁸ *Cael.* 5,12.

²⁹ Alexander 1990, 148. Puhe Gabiniuksen puolesta ei ole Ciceron säilyneiden puheiden joukossa.

³⁰ *de imp.Cn. Pompei* 14; 52; 57.

2. SYYTÖSPUHEET

Cicero käsittelee retoriikan teoriaa teoksissaan, jotka ovat aikajärjestyksessä seuraavat:³¹

- 84 eKr. *De inventione* (*inv.*)
- 55 eKr. *De oratore*
- 52 eKr. *De optimo genere oratorum*
- 46 eKr. *Brutus de claris oratoribus*, *Orator* (*orat.*)
- 46-45 eKr. *Partitiones oratoriae*
- 44 eKr. *Topica*

Näistä teoksista erityisesti *De inventione*, joka paikoitellen vastaa sanatarkasti Ciceron opiskeluaikoihin käytettyä *Rhetorica ad Herennium*-teosta (n. 86-82 eKr.), sisältää moraalisyttöksiin liittyvää retoriikan teoriaa. Lisäksi Ciceron puheista löytyy moraalisyttösten käyttöön liittyviä ohjeita. Ennen kaikkea niiden avulla saattaa vaikuttaa mielipiteisiin, joita puheen kuulijat muodostavat vastapuolen edustajista. Esittämällä kielteisiä piirteitä vastustajista saa aikaan epäedullisen vaikutelman. Tällaisia negatiivisia ominaisuuksia ovat esimerkiksi toimettomuus (*inertia*), laiskuus (*ignavia*) ja ylellinen joutilaisuus (*luxuriosum otium*).³²

Jokaisen jutun yhteydessä on myös todistettava, että syytetyn luonne (*natura*), elintavat (*victus*), pyrkimykset (*studium*), asema (*fortuna*) tai jokin muu persoonaan liittyvä tekijä (*quae personis attributa*) voidaan yhdistää teon aiheuttaneeseen motiiviin: *ad eam causam qua commotum peccasse*. Jos tämä ei ole mahdollista, voi yrittää väittää hänen syyllistyneen johonkin muuhun rikokseen. Esimerkiksi, jos syyttäjä väittää, että rikoksen syynä oli ahneus (*avaritia*), mutta hän ei kuitenkaan pysty todistamaan, että syytettynä oleva henkilö on luonteeltaan ahne (*avarus*), pitää syyttäjän osoittaa miehen muita paheita (*alia vitia*). Tämän jälkeen syyttäjä voi sanoa, että ei ole mikään ihme (*non esse mirandum*), että mies, joka tässä asiassa on ollut häpeällinen (*turpis*), voitonhimoinen (*cupidus*) tai irstas (*petulans*), on myös tässä toisessa tapauksessa toiminut väärin: *hac quoquo in re -- deliquisse*. Tämä heikentää syytetyn mahdollisuuksia ehjään puolustukseen (*tota defensio*), koska se pilaa hänen kunniallisen maineensa (*honestas*) sekä arvovaltansa (*auctoritas*).³³

Syyttäjän tehtävänä on esittää koko syytetyn aikaisempi elämä: *vitam alterius totam explicare*. Tämä hänen täytyy tehdä mahdollisemman elävästi, niin että kuulijat pystyvät kuvittelemaan tapahtumat omin silmin: *eam non modo in animis iudicum, sed etiam in oculis conspectuque omnium exponere*.³⁴ Syyttäjän ominaisuuksiin kuuluu puolestaan ehdoton rehellisyys (*integritas, innocentia*). Mikään ei ole sietämättömämpää kuin mies, joka syyttää toista, vaikka hänen omat elämäntapansa eivät ole yhtään paremmat: *nihil est enim quod minus ferendum sit quam rationem ab altero vitae repositum eum qui non possit suae reddere*.³⁵

³¹ Suluissa ovat lyhenteet vain niiden puheiden perässä, joista on löytynyt tutkielmaan sopivaa materiaalia.

³² *inv.* 1,16,22.

³³ *inv.* 2,10,33. Vrt. *ad Her.* 2,3,5.

³⁴ *div. in Caec.* 8,27. *Verr.* 2,3,2,4.

³⁵ *div. in Caec.* 9,27. Earl 1967, 34.

2.1. Terminologiaa

Moraalisyytökset eivät jääneet Cicerolla vain teoreettisen pohdiskelun tasolle. Hänen puheensa osoittavat, että hän hallitsi erinomaisesti retoriikan tarjoamat keinot käsitellä vastustajiensa todellisia tai liioiteltuja paheita. Ciceron aseina ovat iva ja piikittely, hienovaraiset vihjaukset tai jylisevät tuomiot, nasevat sutkautukset tai vastenmielistä inhoa osoittavat henkilökohtaisuudet.³⁶ Pahan puhuminen (*maledicta*) oli Ciceron mukaan kaikilla osapuolilla täysin harkittua.³⁷ Hän esimerkiksi tunnustaa, että Marcus Antoniusta vastaan hänen oli vaikea hillitä itseään puhumasta pahaa (*abstinere maledictis*).³⁸

Herjaukset liittyvät poliittisten vastustajien järjettömyyteen, vaarallisuuteen ja moraalittomuuteen. Mielettömyyteen viittaavat esimerkiksi *furor*³⁹ ja *amentia*,⁴⁰ röyhkeyteen *audacia*⁴¹ ja *impudentia*.⁴² Vastustaja voi olla myös 'hirviömäinen' (*monstrum*).⁴³ Poliittista vaarallisuutta ja yhteiskunnan rauhan häiritsemistä osoittavat nimitykset *hostis rei publicae* (valtion vihollinen),⁴⁴ *pacis hostis* (rauhan vihollinen),⁴⁵ *Hannibal*⁴⁶ ja *Spartacus*.⁴⁷ Haukkumasanoina Cicero käyttää lisäksi eläimiin liittyviä nimityksiä: *animal* (eläin),⁴⁸ *belua* (peto),⁴⁹ *canis* (koira),⁵⁰ *pecus* (nauta),⁵¹ *serpens* (käärme).⁵² Myös *gladiator* käy haukkumasanasta.⁵³

Cicero solvaa myös vastustajiensa seuralaisia. He voivat esimerkiksi olla irstaimpia (*nequissimi*) ja riettaimpia miehiä (*turpissimique homines*)⁵⁴ tai epätoivoisten miesten (*desperatorum hominum*) häpeällisiä laumoja (*flagitiosi greges*).⁵⁵ Seuralaisista näyttelijät ja gladiaattorit muodostavat oman halveksitun ryhmänsä.⁵⁶ Lisäksi Cicero mainitsee vastustajiensa kreikkalaiset seuralaiset. Ciceron

³⁶ Stockton 1971, 166.

³⁷ *Phil.* 13,19,40.

³⁸ *Phil.* 2,3,6.

³⁹ Esim. *Catil.* 1,1; 1,2; 1,15; 1,23; 1,25; 2,1; 2,19; 2,25; *Pis.* 21, 49.

⁴⁰ Esim. *Verr.* 1,6,15; 2,1,1; 2,1,41,105; 2,2,17,43; 2,3,16,40; 2,5,5,11; *Catil.* 1,25; *Phil.* 3,1,2.

⁴¹ Esim. *Verr.* 1,2,5; 2,2,20,48; 2,3,16,40; *Catil.* 1,1; 1,13; 2,1; 2,10; *dom.* 44,115; *har. resp.* 3,4; *Phil.* 2,2,4; 2,4,9; 3,11,28; 9,6,15.

⁴² Esim. *Verr.* 2,1,11,31; 2,1,14,36; 2,2,7,18; 2,2,16,40; *dom.* 2,4; *har. resp.* 1,1; *Phil.* 2,2,4.

⁴³ Esim. *Verr.* 2,4,21,47; *Catil.* 2,1; *Pis.* 14,31; *Phil.* 13,21,49.

⁴⁴ Esim. *dom.* 5,12; *Phil.* 2,21,51.

⁴⁵ *dom.* 5,12.

⁴⁶ Esim. *Verr.* 2,5,12,31; *Phil.* 13,11,25.

⁴⁷ Esim. *har. resp.* 12,26; *Phil.* 4,6,15; 13,10,22; 14,5,14 Cicero käyttää Antoniuksesta haukkumasanana *Catilina*.

⁴⁸ *Verr.* 2,1,16,42.

⁴⁹ Esim. syytöspuheet: *Verr.* 2,5,42,109; *p. red. in sen.* 6,14; *har. resp.* 3,5; *Pis.* 1,1; *Phil.* 3,11,28; 4,5,12; 6,3,7. Esim. puolustuspuheet: *Mil.* 12,32; 29,85.

⁵⁰ Esim. *Verr.* 2,1,48,126; 2,1,51,133; 2,3,11,28; 2,4,19,40; 2,4,21,47; 2,5,56,146.

⁵¹ Esim. *Pis.* 29,72; *Phil.* 2,12,30.

⁵² *har. resp.* 25,55.

⁵³ Sana *gladiator* vastaa esim. seuraavia ilmauksia (metonymia): *homo infimae notae* (huonomainen mies), *sordidus* (liikainen; halveksittava, alhainen), *vilis* (halveksittava, arvoton, vähäpätöinen), *interfector* (murhaaja), *sicarius* (salamurhaaja), *latro* (varas). Gladiaattorit ovat Ciceron mukaan alhaisin ihmisryhmä: *in gladiatoris pugnis et infimi generis hominum* (*Mil.* 34,92). Toisaalta taistelussa kunniallisesti kuolevat gladiaattorit ovat jaloja: *gladiatores nobiles* (*Phil.* 3,14,35). Muita esimerkkejä sanan käytöstä haukkumasanana: *Catill.* 2,24; *p. red. in sen.* 7,18; *dom.* 30,81; *har. resp.* 7,15; *Pis.* 9,19; *Phil.* 2,3,7; 3,7,18; 5,4,10; 6,2,3; 7,6,17; 12,8,20; 13,7,16; 14,5,14.

⁵⁴ *Verr.* 2,1,24,63.

⁵⁵ *Catil.* 2,10.

⁵⁶ Esim. *Verr.* 2,3,36,83; *Catil.* 2,9; *dom.* 3,6; 18,48; *Phil.* 2,8,20; 2,25,61-62.

mielestä kreikkalaisten kansanluonteeseen kuuluivat laiskuus (*desidia*) sekä nautinnonhimo (*luxuries*).⁵⁷ Hän puuttuu Clodiuksen tapaan esiintyä aina kreikkalaisten seuralaistensa (*comites Graeci* tai *Graeculi*) kanssa,⁵⁸ jotka Ciceron puolesta ovat joutavia ihmisiä (*nugae*).⁵⁹ Antoniuksen kreikkalaiselle ystävälleen järjestämät syntymäpäiväkutsut ovat puolestaan sietämätöntä irstailua:⁶⁰

Phil. 2,6,15 dat natalicium in hortis. Cui? Neminem nominabo; putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tam etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam.

Hän pitää syntymäpäiväkutsut puutarhassaan. Kenelle? En mainitse ketään nimeltä. Kuvitelkaa, että joskus se pidetään eräälle Formiolle, joskus taas Gnatholle ja joskus myös Balliolle. Voi tuon miehen törkeää häpeällisyyttä, sietämätöntä röyhkeyttä, pahuutta ja irstautta.

Puheesta, jonka Cicero piti puolustaessaan Caeliusta, löytyy myös kohtia, joista saa tietoa, minkälaista kieltä Cicero käyttää naista eli tässä tapauksessa Clodiaa vastaan. Cicero nimeää Clodian tämän asuinpaikan mukaan Palatiumin Medeiaksi (*Palatina Medea*). Caeliuksen ja Clodian välisestä tuttavuutta Cicero kuvailee sanomalla, että Caelius on joutunut porton naapuriksi: *in istam vicinitatem meretriciam contulisti*.⁶¹ Clodian omaisuus on Ciceron mukaan puolestaan hankittu prostituutiolla (*opes meretriciae*).⁶²

2.2. Ylenjuominen

Ylenjuomiseen Cicero viittaa lukuisin ja värikkäin sanakääntein. Verres viettää aamuun asti öisiä juhlia (*nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis*)⁶³ ja jopa päivän lyhyet hetketkin vietetään juhlissa: *diei brevitatis conviviis*.⁶⁴ Verreen pidot eivät ole preetorille ja sotapäällikölle sopivaa ajanvietettä, vaan meluisia juhlia, jotka usein päättyvät tappeluihin ja joista ihmisiä kannetaan pois kuin taistelukentiltä osan jäädessä paikoilleen tajuttomina makaamaan.⁶⁵ Clodius on puolestaan juonut itsensä täyteen viiniä (*plenus vini*),⁶⁶ samoin Gabinius, jonka juopunutta ulkomuotoa Cicero kuvaa: *gravidus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta* (raskain silmin, suu velttona, ääni painuneena ja juopuneena).⁶⁷ Antonius on puolestaan viinistä raukea (*vino confectus*).⁶⁸ Lisäksi häntä ei tapaa koskaan selvänä (*semper ebrius*).⁶⁹ Ciceron mielestä Antonius ei harjoita retoriikkaa kehittääkseen kykyjään, vaan haihduttaakseen viinihöyryt päästään: *quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi*

⁵⁷ *Verr. 2,2,3,7.*

⁵⁸ *Mil. 10,28; 21,55.*

⁵⁹ *Mil. 21,55.*

⁶⁰ Formio ja Gnatho ovat Terentiuksen näytelmän henkilöitä. Ballio kuuluu Plautuksen henkilöihämmöihin.

⁶¹ *Cael. 8,18.*

⁶² *Cael. 1.1.*

⁶³ *Verr. 2,1,12,33.*

⁶⁴ *Verr. 2,5,10,26.*

⁶⁵ *Verr. 2,5,11,28.*

⁶⁶ *har. resp. 26,55.*

⁶⁷ *p. red. in sen. 6,13.*

⁶⁸ *Phil. 2,3,6.*

⁶⁹ *Phil. 5,9,24; 2,32,81 numquam sobrio* (ei koskaan selvinpään); *Pis. 10,22 quis te --- sobrium --- vidit?* (kuka näki sinut selvinpään?).

*dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas.*⁷⁰ Ciceron mukaan Antoniuksen talossa juodaan kaikki päivät, huoneet kaikuvat juopuneiden huudoista, seinät ja lattiat ovat märkiä viinistä.⁷¹

2.3. Tuhlaaminen

Velkaantuminen on Ciceron mielestä moraalinen pahe.⁷² Hän esittää syytöksiä perinnön tuhlaamisesta (*patrimonia profundere*) ja omaisuuden kiinnittämisestä (*fortunas obligare*).⁷³ Uhkapelaaminen aiheuttaa pelivelkoja ja omaisuuden menettämisen.⁷⁴ Esimerkiksi Antonius on jo nuorena joutunut vararikkoon,⁷⁵ hän tuhlaa hetkessä omaisuuksia⁷⁶ ja hänen talonsa on täynnä uhkapelaajia.⁷⁷ Lisäksi hän on tuhlanut valtavan määrän julkisia varoja: *pecuniam publicam maximam dissipavit.*⁷⁸

2.4. Heteroseksuaaliset suhteet

Aviorikokset, lukuisat suhteet ja väkivaltainen käyttäytyminen ovat syytöksiä, joita Cicero esittää vastustajilleen. Verres on esimerkiksi *adulter* eli viettelijä,⁷⁹ joka väkivalloin pakottaa aviovaimoja aviorikokseen.⁸⁰ Verres elää prostituoitujen ja parittajien seurassa: *cum meretricibus lenonibusque vixisset.*⁸¹ Chelidon-niminen prostituoitu on päättänyt hallintoon ja oikeuteen liittyvistä asioista Verreen puolesta.⁸² Cicero viittaa usein Clodiuksen inestiseen suhteeseen tämän sisareen: *eamdem sororem et uxorem appellare possis* (voit kutsua samaa naista sisareksi ja vaimoksi).⁸³ Lisäksi Clodius esiintyy aina seuranaan kumpaakin sukupuolta edustavia prostituoituja (*scorta*) ja homoseksuaalisissa suhteissa poikaystävien rooliin liian vanhoja poikia (*exoleti*) sekä naispuolisia prostituoituja (*lupae*).⁸⁴ Clodiukselle mikään pahe ei ole koskaan kiellettyä: *nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine.*⁸⁵ Gabinius on Ciceron mukaan kustantanut ylellisen elämänsä muuttamalla talonsa bordelliiksi.⁸⁶ Vastaavasti Antoniuksen makuuhuoneiden tilalla on bordelli, *huius in sedibus pro*

⁷⁰ *Phil.* 2,17,42.

⁷¹ *Phil.* 2,27,67; 2,41,105.

⁷² *Catil.* 2,8; 2,18-23. Ciceron näkemys on liioiteltu. Läheskään kaikki velkaantuneet eivät olleet syyllistyneet ylettömään tuhlaamiseen, laiskuuteen tai paheellisuuteen kuten Cicero väittää. Varsinkin Italian maalaisväestöön kohdistui noihin aikoihin ankaria taloudellisia paineita (Stoaton 1971, 104. Mitchell 1979, 178-180).

⁷³ *Catil.* 2,10.

⁷⁴ *Verr.* 2,5,13,33.

⁷⁵ *Phil.* 2,18,44.

⁷⁶ *Phil.* 2,27,66.

⁷⁷ *Phil.* 2,27,67.

⁷⁸ *Phil.* 7,5,15.

⁷⁹ *Verr.* 2,1,3,9.

⁸⁰ *Verr.* 2,1,24,62.

⁸¹ *Verr.* 2,1,39,101. Lisäksi esim.: *Verr.* 2,1,12,33; 2,2,54,134; 2,3,3,6; 2,4,38,83. Vrt. *Catil.* 2,10; 2,24.

⁸² *Verr.* 2,1,40,104; 2,1,46,120; 2,1,51,136; 2,1,53,140; 2,1,52,137-138; 2,2,9,24; 2,2,16,39; 2,5,13,34; 2,5,15,38.

⁸³ *dom.* 34,93; *har. resp.* 5,9; 18,39; 27,59; *Pis.* 12,28; *Cael.* 13,32; *Mil.* 27,28.

⁸⁴ *Mil.* 21,55.

⁸⁵ *Mil.* 27,73.

⁸⁶ *p. red. in sen.* 5,11.

cubiculis stabula,⁸⁷ ja hän rypee paheissa (*confectus lustris*).⁸⁸ Eräs kreikkalainen on puolestaan kirjoittanut runoja Pison moraalittomuuksista (*libidines*) ja häpeällisistä paheista (*stupra*).⁸⁹

2.5. Uskonnon loukkaaminen

Verres on ryöstänyt useiden temppelien omaisuutta.⁹⁰ Hän ei ole Ciceron mielestä vain pyhäinrikkoja, vaan kaiken uskonnon vihollinen, *hostis sacrorum religionumque*,⁹¹ joka on julistanut sodan jumalia vastaan.⁹² Catilina puolestaan suunnittelee temppelien tuhoamista.⁹³ Clodius on naiseksi pukeutuneena osallistunut vain naisille varattuun Bona Dea -jumalattaren juhlaan.⁹⁴ Lisäksi hän on sytyttänyt tuleen erään temppelin.⁹⁵ Piso on ryöstänyt temppeleit⁹⁶ ja hän on kaikkien temppelien kavaltaja, *proditor templorum omnium*.⁹⁷

2.6. Varastaminen

Verres on todistettavasti ryöstänyt valtavat määrät omaisuuksia.⁹⁸ Catilinan seuralaiset eivät ajattele muuta kuin ryöstämistä.⁹⁹ Clodiuksen seuralaiset ovat rosvolauma ja Clodius itse rosvopäällikkö, (*archipirata*).¹⁰⁰ Antonius on samaten *archipirata*,¹⁰¹ joka elää seuranaan kurjia ryöväreitä (*perditissimi latrones*).¹⁰² Hän on varas (*latro*),¹⁰³ joka on aina valmis ryöstöihin (*semper rapiens*).¹⁰⁴

2.7. Murhaaminen

Catilina on Ciceron mukaan surmannut vaimonsa.¹⁰⁵ Hän on myös aikonut surmata virkamiehiä

⁸⁷ *Phil.* 2,28,69.

⁸⁸ *Phil.* 2,3,6.

⁸⁹ *Pis.* 29,70.

⁹⁰ Esim. *Verr.* 1,5,14; 2,1,4,9; 2,1,4,11; 2,1,17,45-46; 2,1,19,50; 2,4,43,93; 2,4,55,122.

⁹¹ *Verr.* 2,1,4,9. Vrt. *dom.* 54,139 *hostis omnium religionum*.

⁹² *Verr.* 2,4,32,72.

⁹³ *Catil.* 1,2.

⁹⁴ Esim. *dom.* 40,105; *har. resp.* 3,4; 5,8; 21,44; *Pis.* 39,95; *Mil.* 5,13; 27,72. Alexander 1990, 116.

⁹⁵ *Mil.* 27,73.

⁹⁶ Esim. *Pis.* 16,38; 35,85.

⁹⁷ *Pis.* 5,11.

⁹⁸ Ciceron puhe Verrestä vastaan perustuu lähes kokonaan todisteisiin tämän varkauksista. Joitakin tarkempia kohtia ovat esim.: *div. in Caec.* 4,11; *Verr.* 1,1,2; 1,4,12; 1,5,14; 2,1,19,49; 2,1,56,146.

⁹⁹ *Catil.* 1,10.

¹⁰⁰ *dom.* 10,24.

¹⁰¹ *Phil.* 13,8,18.

¹⁰² *Phil.* 2,34,87.

¹⁰³ Esim. *Phil.* 2,3,6; 2,4,9; 3,11,29.

¹⁰⁴ *Phil.* 5,9,24.

¹⁰⁵ *Catil.* 1,14.

kansankokouksen aikana.¹⁰⁶ Clodius puolestaan on varustanut orjansa asein kunniallisten kansalaisten murhaa varten.¹⁰⁷ Cicero nimittää häntä isänmurhaajaksi (*parricida*), veljenmurhaajaksi (*fratricida*) sekä sisarenmurhaajaksi (*sororicida*).¹⁰⁸ Lisäksi Clodius suunnittelee Ciceron murhaamista.¹⁰⁹ Antonius on puolestaan *parricida*,¹¹⁰ joka juo kansalaisten verta: *gustaras civilem sanguinem vel potius exorbueras* (olet maistanut tai pikemminkin juonnut kansalaisten verta).¹¹¹ Mieluisin urheilumuoto hänelle on kansalaisten murhaaminen: *nullus ei ludus videtur esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium* (mikään urheilumuoto ei näytä olevan hänelle mieluisempaa kuin verenvuodatus, murhaaminen ja kansalaisten teurastaminen hänen silmiensä edessä).¹¹² Piso on puolestaan pyöveli (*carnifex*).¹¹³

3. PUOLUSTUSPUHEET

3.1. Moraalisyytöksiä vastaan puolustautuminen

Ciceron mielestä puolustusasianajajan ensimmäinen tehtävä on mahdollisuuksien mukaan todistaa henkilön syyttömyys osoittamalla, että syytetyn elämä on ollut ehdottoman kunniallinen (*vita honestissima*). Tämän puolustaja voi osoittaa kertomalla esimerkiksi syytetyn tavasta kohdella vanhempiaan sekä muita sukulaisiaan ja ystäviään. Tästä on hyötyä varsinkin, jos syytetty on suorittanut palveluksen valtiolle tai perheelleen oman henkensä uhallakin vain puhtaasta velvollisuudentunteesta (*offici causa*). Puolustaja voi myös todistaa, että syytetty ei ole koskaan jättänyt kesken mitään tehtävää, (*nihil deliquisse*) eikä antanut halujensa (*cupiditas*) estää häntä hoitamasta velvollisuuksiaan (*ab officio recessisse*). Tämä argumentti toimii parhaiten, jos puolustaja osoittaa, että esimerkiksi hänen ahneudesta (*avaritia*) syytetty asiakkaansa ei ole eläessään ollut rahanahne: *minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse*. Puolustus voi vedota myös asiakkaan syyntakeettomuuteen, joka voi johtua esimerkiksi syytetyn ymmärtämättömyydestä (*imprudentia*), ahdingosta (*necessitudo*), johdattelusta rikokseen (*persuasio*) tai nuoruudesta (*adulescentia*). Puolustusasianajaja voi toisaalta mainita, että syytetyn aikaisemmat teot eivät liity käsillä olevaan oikeudenkäyntiin.¹¹⁴

Moraalisyytösten paikkansapitävyyden voi yksinkertaisesti myös kieltää kokonaan.¹¹⁵ Niiden voi sanoa johtuvan vastustajien kateudesta (*invidia*) tai väärästä mielipiteestä (*falsa opinio*).¹¹⁶

¹⁰⁶ *Catil.* 1,15. Muita viitteitä Catilinan murha-aikeisiin esim. *Catil.* 1,18; 2,7; 2,10; 2,23.

¹⁰⁷ *dom.* 3,6.

¹⁰⁸ *dom.* 10,26.

¹⁰⁹ *har. resp.* 18,38.

¹¹⁰ *Phil.* 12,6,13.

¹¹¹ *Phil.* 2,29,71; 5,7,20 *sanguinem nostrum sitiēbat* (hän janosi meidän vertamme).

¹¹² *Phil.* 4,5,11.

¹¹³ *Pis.* 5,11.

¹¹⁴ *inv.* 2,11,35-37. Vrt. *ad Her.* 2,3,12.

¹¹⁵ *Cael.* 1,1; *Planc.* 12,30.

¹¹⁶ *inv.* 2,11, 37; *Planc.* 23,55 *multi huic invidēt* (monet kadehtivat häntä); *Planc.* 23,57 *multi amici accusationis, nonnulli etiam nostri iniqui, multi communes obrectatores* (monet ovat syyttäjän ystäviä, monet myös miedän vihollisiamme, monet tavallisia kadehtijoita).

Puolustajalle on myös mahdollista vedota siihen, että moraalisyttösten käyttö on helppo ja yleinen tapa herättää epäilyksiä ja tuhota syytetyin maine. Seuraavassa kaksi esimerkkiä Ciceron tavasta käyttää tätä argumenttia:

Cael. 12,29 facile est accusare luxuriam. Dies iam me deficiat, si, quae dici in eam sententiam possunt, coner expromere; de corruptelis, de adulteriis, de protervitate, de sumptibus immensa oratio est.

On helppo syyttää moraalittomuutta. Päivän valo loppuisi minulta kesken, jos ryhtyisin käsittelemään, mitä tuosta aiheesta voisi sanoa; viettelemisestä, aviorikoksista, hävyttömyydestä ja tuhlaamisesta on luettelo loputon.

Phil. 11,2,5 cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset.

Kun tuota hyvää miestä oli halvennettu häpeämättömästi likaisin sanoin.

Cicero joutuu vastaamaan moniin erilaisiin moraalisyttöisiin, joita on lausuttu hänen asiakkaitaan vastaan. Esimerkiksi Caeliusta syytetään velkaantumisesta (*aes alienum*) ja tuhlaamisesta ylellisyyksiin (*sumptus reprehensi*). Häntä on haukuttu aviorikkojaksi (*adulter*), irstailevaksi mieheksi (*impudicus*) sekä lahjusten välittäjäksi (*sequester*).¹¹⁷ Planciusta puolestaan syytetään erään näyttelijättären raiskaamisesta, *raptam esse mimulam*, mikä teko Ciceron mukaan oli erään vanhan lain mukaan sallittua.¹¹⁸ Planciuksen osalta Cicero puolustautuu vähättälemällä syytteitä vertaamalla niitä vastapuolen tekemiin rikoksiin.¹¹⁹ Caeliuksen kohdalla Cicero kieltää tämän velkaantumisen sekä kääntää koko syytteen pääläelleen ja saa murhayrityksen uhrina esiintyneen Clodian vaikuttamaan syylliseltä omaan tilanteeseensa:

Cael. 16,38 nulli sumptus, nulla iactura, nulla versura --- quotus quisque istam effuger potest in tam maledica civitate?

Ei mitään ylellisyyksiä, tuhlaamista, velansuorituslainoja - kuinka moni pystyy välttämään tällaisia väitteitä kaupungissa, jossa levitetään näin paljon valheita?

Cael. 14,34 mulier --- cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut tam inimicia ut venenum timeres?

Nainen - miksi olet ollut hänen kanssaan niin läheisissä väleissä, että olet lainannut hänelle kultaa tai miksi olet hänestä niin vihattava, että pelkääät myrkyä?

Lisäksi Cicero väittää, että syyttäjä on noussut yleensä paheita ja huonoja tapoja vastaan. Ciceron asiakas onkin saanut epäoikeudenmukaisesti niskoilleen syytteet muiden tekemistä virheistä.¹²⁰ Cicero pyytää, ettei hänen asiakastaan tuomittaisi yleisten tapojen perusteella.¹²¹ Herenniusta Cicero puolestaan moittii siitä, että hän on vierittänyt Caeliuksen harteille muiden tekemiä paheita:

Cael. 11,25 [L. Herennius] dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus et --- in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caesium, sicut neminem umquam parens.

¹¹⁷ *Cael. 7,17; 13,30.*

¹¹⁸ *Planc. 12,30.*

¹¹⁹ *Planc. 11,27.*

¹²⁰ *Cael. 12,29.*

¹²¹ *Cael. 12,30.*

Hän puhui paljon nautinnonhimoista, nuoruuden paheista, moraalista --- tässä tilanteessa hän oli kuin äreä moralisti, kensori, opettaja. Hän ojensi Marcus Caeliusta tavalla jolla yhtäkään poikaa ei ole hänen isänsä ojentanut.

Cicero käyttää puolustuspuheissa asiakkaistaan täysin erilaista terminologiaa kuin vastapuolen edustajista. Hän ylistää Planciuksen moraaliltaan ylivertaista elämäntapaa, johon kuuluivat siveellinen elämä (*integerrima vita*), kohtuulliset elämäntavat (*modestissimi mores*), ehdoton uskottavuus (*summa fides*), hillitseväisyys (*continentia*), hurskaus (*pietas*) ja viattomuus (*innocentia*).¹²² Lisäksi Plancius on mitä kohtuullisin nuorukainen (*adolescentulus modestissimus*). Hänen ystävänsä on puolestaan kuvattu superlatiivisilla adjektiiveilla *gravissimus* (vakavamielinen), *sanctissimus* (hurskas) ja *omni laude et honore dignissimus* (kaiken ylistyksen ja kunnian ansaitseva).¹²³ Caeliuksen loistavia (*illustris*) ominaisuuksia ovat *ingenium* (älykkyys), ahkeruus (*industria*) ja suosio (*gratia*).¹²⁴

3.2. Huhuja vastaan puolustautuminen

Cicero kiinnittää erityistä huomiota huhujen merkitykseen. Poliitikot olivat täysin kansansuosion armoilla ja jopa konsulit joutuivat pelkäämään jokaista heistä levitettyä huhua ja valhetta.¹²⁵ Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää myös moraalisyttösten suuri rooli julkisissa puheissa, koska niiden tarkoitus oli mustata vastustajien maine. Cicero nimittää ihmisten keskuudessa leviäviä huhuja kaupungin tulipesäkkeiksi (*faces urbis*) sekä valtion taudinkantajiksi (*pestes rei publicae*).¹²⁶ Hänen mielestään mikään ei leviä huhuja nopeemmin:

Planc. 23,57 nihil est autem tam volucre, quam maledictum; nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, nihil latius dissipatur.

Ei ole mitään niin sukkelasti leviävää kuin pahat puheet, ei mitään, joka niin helposti päästetään karkuun, ei mitään, joka nopeammin napataan kiinni, ei mitään, joka levitetään laajemmalle.

Huhujen voimaa ja merkitystä kuvaa seuraava esimerkki, jossa Cicero pitää menetettyä mainetta ristiinnaulitsemistakin pahempana kohtalona:

Pis. 41,99 an ego, si te et Gabinium cruci suffixos viderem, maiore adficerer laetitia ex corporis vestri laceratione, quam adficio ex famae?

Jos näkisin sinut ja Gabiniuksen ristiinnaulittuna niin iloitsisinko enemmän tedän raadelluista ruumiistanne kuin mitä iloitsen teidän turmeltuneesta maineestanne?

¹²² *Planc.* 1,3.

¹²³ *Planc.* 11,27.

¹²⁴ *Cael.* 1,1.

¹²⁵ *Planc.* 4,11; *Mil.* 16,42.

¹²⁶ *Mil.* 12,33.

4. KIELENKÄYTTÖ YLEISSÄ MORAALISYYTÖKSISSÄ

4.1. Muiden kielenkäyttö Ciceron näkökulmasta

Ciceron käsitys kielenkäytöstä moraalisyttösten yhteydessä on selkeä. Hänen mielestään kielen täytyy tältäkin osin olla huolellista ja korrektaa.¹²⁷ Cicero kuitenkin valittaa sitä, että julkinen kielenkäyttö on muuttunut suuttumuksen osoituksesta häväistyspuheiden esittämiseksi.¹²⁸ Puhuja ansaitsee sen sijaan ihailua, jos hän pystyy kuvaamaan vastapuolen luonnetta hyvin. Tämän tekniikan onnistuessa on vastapuoli voimaton vastaamaan esitettyihin syytteisiin.¹²⁹ Moraalisyyttöksien osalta puhujan ikä on Ciceron mielestä tärkeä tekijä, kuten kahdesta seuraavasta esimerkistä käy ilmi:

div. in Caec. 21,70 ego vero et aetatis non modo meae sed multo etiam superioris et honoris amplissimi puto esse et accusare improbos et miseros calamitososque defendere.

Mielestäni kelvottomien miesten syyttäminen ja onnettomien puolustaminen ei pelkästään sovi vain samanikäisille miehille kuin minä itse, vaan myös minua vanhemmille ja kunnia-arvoisimmille miehille.

Cael. 3,7 vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc male dicendi locum suscepisset; aliquanto liberius et fortius et magis more nostro refutarem istam male dicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam lenius, quod et pudor tuus moderatur orationi meae.

Toivon, että joku teistä kovapintaisimmista miehistä olisi hoitanut tämän pahan puhumisen osuuden. Olisimme voineet jokseenkin vapaammin ja rohkeammin ja meille paljon tyypillisemmin jättää vähemmälle huomiolle tämän puheisiin kuuluvan vapauden puhua pahaa. Sinun kanssasi Atratinus puhun sen sijaan varauksellisemmin, koska häveliäisyytesi hillitsee kielenkäyttöäni.

Cicero pitää valitettavana, jos moraalisyttösten esittäminen jätetään liian nuoren miehen tehtäväksi, koska häpeän tunne estää nuorta puhujaa käsittelemästä vaadittavia aiheita. Moraalisyyttöksia sisältävät puheen osat pitää antaa karaistuneen puhujan esitettäväksi. Tässä tapauksessa myös vastapuolen on helpompi vastata esitettyihin syytteisiin, koska sen ei tarvitse kantaa huolta nuoren puhujan vielä herkästä luonteesta. Cicero myös kehottaa Caeliuksen oikeusjutussa syyttäjän puolella toimivaa nuorta Atratinusta, ettei tämä esittäisi syytteitä, jotka saisivat hänet itsekin punastumaan, jos vastaavat syytökset esitettäisiin häntä vastaan.¹³⁰

4.2. Ciceron kielenkäyttö

Ciceron puheet ovat täynnä retoriikan sääntöjen mukaisia moraalisyttöksiä. Hänen puheensa

¹²⁷ *inv. 2,14,47 nobis et ei videntur errare qui hoc genus suspicionum artificii non putam indigere* (minusta he näyttävät erehtyvän, joiden mielestä tämän kaltaisessa syytteessä ei tarvitse käyttää taidokasta retoriikkaa); *Cael. 10,25 egomet tam triste illud et tam asperum genus orationis horrebam* (minä itse kauhistuin tuota niin vastenmielistä ja karkeaa puhetyyliä); *11,27 se gravissime vehementissimeque iactaret et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis voce maxima* (hän heilui raivokkaasti edestakaisin ja puuttui kiihkoissaan kaikkeen käyttäen mitä vastenmielisintä kieltä, huutaen täyttä kurkkua).

¹²⁸ *Planc. 14,34.*

¹²⁹ *orat. 37,128.*

¹³⁰ *Cael. 3,8 ea in alterum ne dicas, quae cum tibi falso responsa sint, erubescas* (sinun ei pitäisi sanoa toista vastaan sellaisia asioita, jotka saisivat sinut itsesikin punastumaan, kun ne valheina lausuttaisiin sinua vastaan).

osoittavat, että myös seksuaalisuuteen kohdistuvat vitsit olivat muodikas retorinen keino syytöspuheissa. Ciceron kielenkäytöstä puuttuvat kuitenkin vulgaarisanat. Tämä ehkä todistaa sen, että muutkaan puhujat eivät käyttäneet edes syytöspuheissaan vulgaaria kieltä.¹³¹ Kuitenkin Cicero käyttää voimakkaasti kuulijoiden tunteisiin vetoavaa kieltä. Esimerkiksi hänen lausuntonsa Catilinasta tarjoavat mustimman mahdollisen kuvauksen vuoden 63 eKr. salaliittoon osallistuneista miehistä. Ciceron mukaan he ovat moraalittomia rikollisia, tuhoontuomittuja ja vastuuntunottomia maanpettureita, salamurhaajia, joita voi tuskin pitää ihmisinä. Salajuoneen osallistuneilta puuttuu täysin moraalit. He ovat ahneita ja irstaita omaisuuden ja perintöjen tuhlaajia.¹³² Tämän kaiken Cicero pystyy ilmaisemaan julkisen puheen vaatimien tyyllisääntöjen puitteissa. Cicero ei salli edes sitä, että hänen väitetään sanoneen jotain, mikä ei sovi hänen maineelleen.¹³³ Hän myös hakee julkista hyväksyntää kielenkäytölleen. Esimerkiksi Catilinaa vastaan Cicero sanoo, että senaatin hiljaisuus merkitsee sen hyväksyneen hänen puheensa:

Catil. 1,21 at hoc si idem huic adulescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant, cum patiuntur, decernunt, cum tacent, clamant.

Jos olisin sanonut saman tätä erinomaista nuorukaista, Publius Sestiusta, vastaan tai urhollista Marcus Marcellusta vastaan, senaatti olisi täysin oikeutetusti käynyt täällä temppelissä heti väkivalloin kimppuuni, vaikka olen konsuli. Sen sijaan sinun tapauksessasi Catilina se, että he pysyvät levollisina, merkitsee, että he hyväksyvät minun sanani sinua vastaan, kun he hyväksyvät, merkitsee se puolestaan sitä, että he ovat tehneet päätöksensä, kun he vaikenevat, merkitsee se, että he osoittavat suosiotaan.

Cicero pitää itse puhetyyliään hillittynä, vaikka hän myöntääkin, että saattaa käyttää hyökkäävää kieltä.¹³⁴ Hän ei mielestään puutu kenenkään yksityisasioihin tarkoituksenaan vain loukata henkilöä.¹³⁵ Kuitenkin puheen aiheuttama kiihtymys tai ärtymys voi saada hänet lausumaan harkitsemattomia sanoja. Tätä Cicero puolustaa sillä, että sitä tapahtuu monille puhujille.¹³⁶

Toistuva retorinen tyylikeino on Ciceron tapa vaieta moraalisytyksistä. Tämä tapahtuu siten, että Cicero luettelee moraalisytyksiä, joita hän ei aio käsitellä, kuten esimerkiksi muutamassa seuraavassa esimerkissä:

Verr. 2,1,12,34 sileatur de nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis, lenonum, aleatorum, perductorum nulla mentio fiat; damna, dedecora, quae res patris eius, aetas ipsius pertulit, praetereantur, lucretur indicia veteris infamiae.

Vaiettakoon hänen öisistä orgioistaan, jääköön ilman mainintaa parittajat, uhkapelaajat, viettelijät. Ohitettakoon tappiot ja häpeällisyydet, joita hän aiheutti isänsä omaisuudella sekä hänen nuoruudessaan tekemänsä virheet.

Phil. 2,39,101 quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinulentiam tuam proferam?

Miksi toisin julki runsaat ateriat, hurjan juopottelusi?

131 Adams 1982, 223.

132 Gruen 1995, 423.

133 *Planc.* 14,35.

134 *orat.* 37,129; *Phil.* 2,5,10.

135 *Pis.* 68.

136 *Planc.* 14,35; *Phil.* 8,5,16-17.

Pis. 22 quid ego illorum dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes praedicam?

Miksi toisin julki noiden päivien syömingit, sinun riemusi ja onnesi, kohtuuttomimmat juomingit kurjimman sakkisi kanssa?

Tällä keinoin Cicero tuo esille vastapuolta vahingoittavia moraalisyttöksiä aivan kuin se ei olisi ollut lainkaan hänen tarkoituksensa. Toisaalta Cicero palaa toistuvasti käsittelemään moraalisyttöksiä, vaikka hän on sanonut jättävänsä ne käsittelemättä.¹³⁷ Cicero käyttää tätä samaa retorista keinoa myös positiivisessa mielessä eli hän esimerkiksi sanoo, että hän ei aio käsitellä henkilön säästäväisyyttä, kunnollisuutta ja ahkeruutta.¹³⁸ Hän onnistuu vaikuttamaan vaatimattomalta, vaikka ajaakin asiakkaansa etuja.

¹³⁷ Esim. *Phil.* 2,19,47; 2,28,70; 2,31,78; 2,44,112; 6,6,16.

¹³⁸ *Verr.* 2,5,8,20.

IV MORAALISYYTÖKSET HOMOSEKSUAALISUUDESTA CICERON RETORIIKASSA

Aluksi käyn läpi terminologiaa, jolla Cicero viittaa homoseksuaalisuuteen. Tehtävä on vaikea, koska lähes mikä tahansa sana, vaikka sillä ei olisikaan vakiintunutta seksuaalista merkitystä, voidaan ymmärtää tarkoituksella väärin, kunhan sana vain esitetään tai tulkitaan tietyllä tavalla.¹ Cicero ei myöskään käytä suoria ilmaisuja kuten esimerkiksi *cinaedus* tai *pathicus*, jotka tarkoittavat miestä, jolla on passiivinen rooli homoseksuaalisessa suhteessa. Omana aikanaan Ciceron vihjaukset homoseksuaalisuuteen on varmasti ymmärretty helpommin, sillä puheissa mainitut miehet olivat kuulijoiden tuntemia henkilöitä ja heidän elämäntapansa varmasti yleisen keskustelun aiheena. Esimerkiksi Verrestä vastaan Cicero mainitsee, että tämän moraalittomuus (*nequitia*) ja epäoikeudenmukaisuus (*iniquitas*) olivat siihen aikaan yleinen puheenaihe (*in ore vulgi*).²

Terminologian yhteydessä mainitsen ilmaisuja, jotka liittyvät miesten ikään ja ulkomuotoon sekä metonymyisiä eli korvaavia sanoja, joilla Cicero eufemistisesti viittaa homoseksuaalisuuteen: *saltare* (tanssia), *saltator* (tanssija), *inter viros mulier* (miesten joukossa nainen), *deliciae*, *delicatus* (lemmikki, suosikki; orjapoika; poikarakastettu), *scortum* (prostituoitu), *stuprum* (häpeällinen teko). Terminologian jälkeen käyn läpi Ciceron esittämiä syytöksiä homoseksuaalisuudesta seuraavien henkilöiden osalta: Gaius Verres, Lucius Sergius Catilina, Aulus Gabinius, Publius Clodius, Lucius Calpurnius Piso ja Marcus Antonius. Ciceron esittämiä puolustuksia homoseksuaalisia syytöksiä vastaan käsittelee Marcus Caeliuksen ja Gnaeus Planciuksen osalta. Jokaisen henkilön kohdalla yritän myös lyhyesti hahmottaa niitä poliittisia tai oikeudellisia tapahtumia, joiden kautta hän on esiintynyt julkisessa elämässä. Tämän jälkeen seuraavat Ciceron esittämät syytökset nuoruusiän ja aikuisiän homoseksuaalisuudesta.

1. TERMINOLOGIAA

1.1. Kiertoilmaisut

Retoriikassa seksuaaliseen toimintaan viitattiin käyttämällä epäselviä vihjauksia, kiertoilmaisuja ja erilaisia eufemismeja. Yksi Ciceron eniten käyttämiä kiertoilmaisuja on esimerkiksi sana *stuprum* (häpeällinen teko), joka voi tarkoittaa hyvin erilaisia moraalista vastaan rikkovia tekoja. Puhuja ei voinut käyttää liian suorasanaisia ilmaisuja, mutta toisaalta hänen täytyi myös varoa liian hienostunutta kielenkäyttöä, koska hän puhui tavallisille ihmisille todellisista tapahtumista. Paras vaihtoehto oli valita hyvän maun puitteissa mahdollisimman selkeät ilmaisut sekä tarvittaessa käyttää hyväksytyjä ja helposti ymmärrettäviä kiertoilmaisuja.³ Yleisimpiä seksuaalisuuteen viittavia kiertoilmaisuja olivat metonymia ja metafora.⁴

Metonymia tarkoittaa sanan korvaamista toisella alkuperäiseen sanaan liittyvällä sanalla eli kyseessä

¹ Adams 1982, 3.

² *Verr.* 2,1,46,121.

³ Adams 1982, 223.

⁴ Adams 1982, 3.

on nimenvaihto. Cicero käyttää esimerkiksi sanaa *saltator* (tanssija), kun hän viittaa mieheen, jolla on passiivinen rooli homoseksuaalisessa suhteessa, kuten ilmaisussa *saltator ille Catilinae*.⁵ Toinen vastaava metonymia on sana *deliciae* (huviutus, nautinto; suosikki) kuten esimerkiksi ilmaisussa *Rubrium, delicias suas*.⁶ Metafora on puolestaan vertaukseen perustuva kielikuva. Cicero käyttää esimerkiksi vertauskuvaa *inter viros saepe mulier*, kun hän viittaa miehen passiiviiseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.⁷

1.2. Iän merkitys homoseksuaalisissa suhteissa

Miehen eri ikäkaudet vaikuttavat päällekkäisiltä eivätkä erityisen tarkoilta. Erikseen olivat tarkasti määritellyt asevelvollisten iät:

miehen ikäkaudet

<i>puer</i>	poika, n. 15-17 ikävuoteen asti
<i>adulescens</i>	nuorukainen, n. 15/17-30 vuotias mies
<i>iuvenis</i>	nuori mies, n. 20-45 vuotias mies
<i>senex</i>	vanha mies, n. 45 ikävuodesta eteenpäin

asevelvollisuuden iät

<i>iuniores</i>	varsinaiset asevelvolliset, 17-45-vuotiaat
<i>seniores</i>	varaväki, 46-60 vuotiaat

Nuoresta iästä käytettiin perusilmaisun *adulescentia* (*adolescentia*) lisäksi esimerkiksi sellaista ilmaisua kuin *flos aetatis* eli ihmisen eliniän kukoistus.⁸ Vanhenemisesta Cicero käyttää esimerkiksi ilmaisua *aetate procedere*.⁹

Pojan ja nuoren miehen iän määrittelyyn vaikutti hänen ulkomuotonsa. Kreikkalaisten tavoin myös roomalaiset ajattelivat, että poika oli aikuinen mies, kun hänelle kasvoi parta.¹⁰ Adjektiivilla *imberbis* (parraton) voitiin tämän perusteella tarkoittaa myös pojan nuorta ikää. Toinen ulkomuodon kautta määräytyvä viittaus miehen nuoreen ikään oli adjektiivi *praetextatus*. Se tarkoitti roomalaisen pojan purppurareunalla koristettua togaa, josta poika luopui miehen ikään tullessaan. Cicero esimerkiksi käyttää tätä ilmaisua, kun hän haluaa viitata pojan nuoreen ikään: *praetextatum tuum filium --- aetati maxime lubricae atque incertae* (nuori poikasi [eli purppurareunaista togaa käyttävä poikasi] --- on erittäin vaarallisessa ja epävarmassa iässä).¹¹ Caeliuksen puolesta puhuessaan Cicero antaa ymmärtää, että epäilykset aikuisen miehen ja nuorukaisen välisestä seksuaalisesta suhteesta olivat yleisiä: *quis est qui huic aetati --- non possit quam velit petulanter --- male dicere* (ketäpä ei olisi, joka tästä ikäkaudesta ---- ei voisi puhua niin julkeasti kuin vain haluaa). Cicero tarkoittaa ilmaisulla *haec*

⁵ *Planc.* 36,87.

⁶ *Verr.* 2,1,25,64.

⁷ *Dom.* 54,139.

⁸ Williams 1999, 19; 64.

⁹ *Phil.* 5,18,50.

¹⁰ Dover 1979, 85; 144. Williams 1999, 73.

¹¹ *Verr.* 2,5,52,137.

aetas nuorukaisen ikää ennenkuin hän on pukeutut ylleen aikuisen miehen puvun (*toga virilis*).¹² Miehen puvun poika vaihtoi ylleen noin 15-17-vuotiaana.¹³ Cicero käyttää tapahtumasta sanontaa: *sumpsisti virilem* (otit yllessi miehen puvun).¹⁴ Hän myös pohtii kysymystä, mihin ikään asti miehen moraalialia ja käyttäytymistä täytyy vartioida ja arvelee, että viimeistään sotapalveluksen alkaessa mies on itse vastuussa teoistaan:

Cael. 4,11 qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat.

Tässä iässä, ellei joku pysty puolustamaan itseään lujudellaan ja tahdonvoimallaan, kotona opitulla kurilla sekä synnynnäisellä hyvyydellä, niin vaikka hänen oma perheensä ja ystävänsä vartioisivat häntä, hän ei kuitenkaan pystyisi välttämään todellisiin tapahtumiin perustuvaa huonoa mainetta.

län merkitys homoseksuaalisten suhteiden kannalta korostuu siinä Ciceron mielipiteessä, että miestä ei voida enää täysi-ikäisenä syyttää homoseksuaalisista suhteista, jos niistä ei ole todisteita nuoruusajalta:

Cael. 4,11 qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur.

Joka on nuorena säilynyt puhtaana ja koskemattomana, ei kukaan puhu hänen maineestaan ja moraalistaan, kun hän on vartunut ja ottanut paikkansa miehenä miesten keskuudessa.

Toisaalta Cicero on puolustuspuheessaan myös suvaitsevainen nuoren iän mukanaan tuomia tarpeita kohtaan, mikä ilmenee seuraavasta esimerkistä:

Cael. 18,42 detur aliquid aetati; sit adulescentia liberior; non omnia voluptatibus denegentur.

Sallittakoon iän mukanaan tuomille vaatimuksille joitakin myönnytyksiä. Olkoon nuoruusaika vapaampaa eikä kielletä kaikkia nautintoja.

Cicero myös luettelee keinoja, joiden avulla mies säilyttää nuorena hyvän maineensa:

1 *parcat iuventus pudicitiae suae ne spoliatur alienam*
hän täytyy huolehtia omasta siveydestään eikä hän saa pilata toisenkaan viattomuutta

2 *ne effundat patrimonium*
hän ei saa tuhlaa perintöään

3 *ne faenore trucidetur*
hän ei pidä joutua liian raskaaseen velkataakkaan

4 *ne incurrat in alterius domum atque famam*
hän ei saa hyökätä toisen taloa ja mainetta vastaan

5 *ne probrum castis inferat*
hän ei saa aiheuttaa häpeää siveellisille

¹² *Cael. 4,8*. Lilja 1982, 95.

¹³ Williams 1999, 174.

¹⁴ *Phil. 2,4,4*.

6 *ne infamiam bonis inferat*
hän ei saa aiheuttaa huonoa mainetta hyvälle ihmiselle

7 *ne quem vi terreat*
hän ei saa uhata ketään väkivallalla

8 *ne intersit insidiis*
hän ei saa osallistua salajuoniin

9 *scelere careat*
hänen pitää pysytellä erossa rikoksista

Ciceron mukaan on suotavaa, että nuori mies pian jättää nuoruuden tyhjänpäiväiset huvitukset (*inanes adolescentiae cupiditates*) ja kohdistaa huomionsa perheasioihin (*res domestica*), oikeudenhoitoon (*res forensis*) ja politiikkaan (*res publica*).¹⁵

1.3. Ulkomuoto

Aikaisemmin johdannossa käsiteltiin, miten miehen pukeutuminen, kampaussuunnitelma sekä mahdollisesti hajuvoiteiden ja ihomaalien käyttö vaikuttivat miehen ulkomuotoon. Liiallinen huolenpito ulkonäöstä oli usein merkki feminiinisyydestä. Passiiviseen rooliin alistuvan aikuisen miehen (*cinaedus*) erotti hänen tavastaan puhua, kävellä ja puketua. Stereotypiat, kuten naisten vaatteet tai naisellinen kävelytapa, tekivät miehestä feminiinisen (*mollis, effeminatus*).¹⁶ Ciceron käyttämä ilmaus *hi pueri tam lepidi ac delicati* (nämä niin hennot ja sirot pojat) on suora viite poikien feminiinisyyteen.¹⁷ Cicero kritisoi naisellisesti käyttäytyvää miestä: *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro?* (mikä on vastenmielisempää ja huonompaa kuin naismainen mies?).¹⁸ Lisäksi hän kuvaa paheksuvasti vastustajiensa ylellisiä ja vierasmaalaisia vaatteita: *fulgent purpura* (loistavat purppurasta);¹⁹ *manicatis et talaribus tunicis; velis amictos; non togis* (yllään ranteisiin ja nilkkoihin ylettyvät tunikat, kääriytyneinä kankaisiin, ei togiin).²⁰ Usein Cicero mainitsee vastustajiensa käyttävän purppuraista viittaa ja pitkää tunikaa: *cum pallio purpureo talarique tunica*.²¹ Samaten hän viittaa vastustajiensa tapaan käyttää ihovoiteita. Tästä paheesta Cicero moittii esimerkiksi Catilinan seuralaisia: *nitent unguentis* (kiiltävät voiteista);²² *unguentis obliti* (yltäpäältä voideltuja);²³ *nitidi* (öljystä kiiltäviä).²⁴ Toisessa yhteydessä hajuvoiteiden käyttöä koskeva moite laajenee ankaraksi moraalisytytöksi yleensä huonoista elämäntavoista:

Verr. 2,3,12,31 *Apronius --- unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus; omnia primo motu ac spiritu suo vini, ungenti, corporis odore complexset.*

¹⁵ *Cael.* 18,42.

¹⁶ Williams 1999, 189.

¹⁷ *Catil.* 2,23.

¹⁸ *Tusc.* 3,17,36.

¹⁹ *Catil.* 2,5.

²⁰ *Catil.* 2,22.

²¹ Verr. 2,5,13,31; 2,5,16,40 *cum tunica pulla et pallio*; 2,5,33,86 *cum pallio purpureo tunicaque talari*; 2,5,52,137 *cum tunica pallioque purpureo* (pukeutuneena tunikaan ja purppuraiseen kreikkalaiseen vaippaan).

²² *Catil.* 2,5.

²³ *Catil.* 2,10.

²⁴ *Catil.* 2,22.

Apronius --- voideltuna yltäpäältä, viinistä ja valvomisesta raukeana; hänen ensimmäinen liikahduksensa ja henkäyksensä täytti paikan viinin, hajuvoiteen ja ruumiin lemusta.

Aproniuksen ylenpalttista hajuvoitteiden käyttöä Cicero kuvaa näin: *Apronius caput atque os suum unguento confricaret* (Apronius voiteli päänsä ja suunsa voiteilla).²⁵ Gabiniuksen ulkomuodossa Ciceron silmään puolestaan pistää tämän öljytyt ja huolellisesti kammatut hiukset: *madenti coma, composito capillo*.²⁶ Gabinius on Ciceron mukaan kiharahiuksinen (*cincinnatus*),²⁷ hän tuoksuu voiteille ja hänellä on otsassaan käherrysraudan polttama jälki: *illius unguentorum odor --- frons calamistri notata vestigiis*.²⁸ Mahdollisesti Cicero tässä kohden vertaa Gabiniuksen otsassa olevaa käherrysraudan jälkeä karanneen orjan polttomerkkiin.²⁹ Lisäksi Cicero väittää, että hajuvoiteiden myyjät (*unguentarii*) tunnistavat jo kaukaa Gabiniuksen tämän ulkomuodon perusteella, jota Cicero kuvaa: *erant illi compti capilli et madentes cincinnorum fimbriae et fluentes purpurissataeque buccae* (hänen hiuksensa olivat kammatut huolella, öljytyt ja käherretyt, posket voidellut ja punatut).³⁰

Cicero väittää, että Antonius on Rooman kansan katsellessa esittänyt puheen peräti alastomana sekä lisäksi yltäpäältä öljyttynä ja juovuksissa: *populo Romano inspectante nudus, unctus, ebrius est contionatus* (Rooman kansan katsellessa hän on esiintynyt julkisesti alastomana, voideltuna ja juovuksissa);³¹ *obrutus vino, ungentis oblitus, nudus* (viiniä nauttineena, yltäpäältä voideltuna, alastomana).³² Cicero tosin tarkentaa Antoniuksen alastomuudesta, että vain Antoniuksen rinta on näkynyt: *tuum hominis simplicis pectus vidimus* (olemme nähneet sinun rintasi, sinä yksinkertainen mies).³³ Antoniuksen feminiinisyyteen Cicero viittaa mainitessaan Antoniuksen tunikaan kuuluvista naisellisistä hihoista (*manicae*).³⁴

1.4. *Saltare* (tanssia), *saltator* (tanssija)

Kuten jo aikaisemmin yleisen terminologian yhteydessä on tullut esille, merkitsi sana *cinaedus* (κίναδος) alunperin tanssijaa, joka usein toimi myös prostituoituna. Sana *cinaedus* vakiintui tarkoittamaan miestä, joka alentuu passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.³⁵ Luultavasti tästä merkitysyhteydestä on saanut alkunsa tapa viitata sanoilla *saltare* (tanssia) ja *saltator* (tanssija) homoseksuaalisuuteen.³⁶ OLD:n mukaan nimitystä *saltator* käytettiin myös haukkumasanana.

Cicero ei käytä puheissaan sanaa *cinaedus* eikä ThLL tai H. Merguet teoksessaan *Lexikon zu den*

²⁵ *Verr.* 2,3,25,62.

²⁶ *p. red. in sen.* 6,13.

²⁷ *p. red. in sen.* 5,12.

²⁸ *p. red. in sen.* 7,16.

²⁹ Lilja 1982, 91.

³⁰ *Pis.* 11,25.

³¹ *Phil.* 2,34,86; 3,5,12.

³² *Phil.* 13,15,31.

³³ *Phil.* 2,43,111.

³⁴ *Phil.* 11,11,26.

³⁵ Williams 1999, 175.

³⁶ Adams 1982, 194. Lilja 1982, 22; 89.

Reden des Cicero anna esimerkkilauseita, joissa Cicero käyttäisi tätä sanaa. Sen sijaan hän viittaa homoseksuaalisuuteen mainitsemalla vastustajiensa tavasta tanssia esimerkiksi pidoissa viitaten näin epäsuorasti sanaan *cinaedus*. Esimerkiksi Catilinaa vastaan Cicero huomauttaa ivallisesti nuorista pojista, jotka tanssiessaan alasti pidoissa ovat samalla karaistuneet kestäämään kylmää:

Catil. 2,23 idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt.

Ehkä he arvelevat kestävänsä talven helpommin, koska he ovat oppineet tanssimaan alasti pidoissa.

Pison naismaisista seuralaisista Cicero puolestaan huomauttaa: *Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus --- contulisti?* (ensin suuntasit Samothrakeen, sitten sen jälkeen Thasokselle mukana sirot tanssijasi).³⁷ Verreen seuralaisiin kuuluva Apronius on tanssinut alasti pidoissa, joissa oli myös läsnä Verreen nuori poika:

Verr. 2,3,9,23 cum accubante praetextato praetoris filio saltare in convivio nudus coeperat.

Preetorin nuoren pojan ollessa vieraana, hän alkoi tanssia alasti pidoissa.

Gabiniusta Cicero puolestaan nimittää halveksivasti: *illa saltatrix tonsa* (tuo keritty tanssijatar);³⁸ *hic calamistratus saltator* (tuo käherretty tanssija).³⁹ Edellisessä esimerkissä Cicero käyttää Gabiniuksesta jopa feminiinimuotoista sanaa *saltatrix* eli tanssijatar. Jälkimmäistä esimerkkiä voi puolestaan verrata Plautuksen näytelmästä *Asinaria* löytyvään ilmaisuun *cinaede calamistrate*. Plautus on käyttänyt sanaa *cinaedus*, jonka alkuperäinen merkitys oli tanssija, mutta joka vakiintui tarkoittamaan passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa suostuvaa miestä. Cicero sen sijaan on korvannut samanlaisessa ilmaisussa sanan *cinaedus* eufemistisellä kiertoilmaisulla *saltator*.⁴⁰ Edellämäinittun lisäksi Gabiniuksen talo raikuu musiikista isännän tanssiessa pidoissa alasti:

Pis. 10,22 domus cantu et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio saltaret --- suum illum saltatorium versaret orbem.

Talo raikui laulusta ja symbaalien soitosta ja samaan aikaan hän itse tanssi alastomana pidoissa - pyörähteli omia tanssiaskeleitaan.

Cicero mainitsee erityisesti Gabiniuksen soittamat symbaalit (*cymbala*).⁴¹ Lisäksi Gabinius oli Ciceron mukaan erityisesti Catilinan tanssija (*saltator ille Catilinae*).⁴² Jos sana *saltator* on eufemistinen tapa viitata sanaan *cinaedus*, voi Ciceron ilmaisun *saltator ille Catilinae* tulkita suorana väitteenä Catilinan ja Gabiniuksen välisestä homoseksuaalisesta suhteesta sekä siitä, että Gabinius on suhteessa

³⁷ *Pis.* 36, 89.

³⁸ *Pis.* 8, 18.

³⁹ *p. red. in sen.* 6, 13.

⁴⁰ *Plaut. Asin.* 627.

⁴¹ *Pis.* 9, 20.

⁴² *Planc.* 36, 87.

suostunut passiiviseen rooliin.⁴³

1.5. *Inter viros mulier* (nainen miesten joukossa)

Suora homoseksuaalisuuteen viittaava ilmaisu on *inter viros mulier* (mies, joka käyttäytyy kuin nainen miesten joukossa).⁴⁴ Cicero käyttää ilmaisua esimerkiksi Clodiusta vastaan:

Dom. 54,139 contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset.

Vastoin hyviä tapoja hän oli usein sekä miesten joukossa nainen että naisten joukossa mies.

Ciceron mukaan Clodius on käyttäytynyt vastoin hyviä tapoja (*contra fas*), mutta ei vastoin lakeja (*contra ius* tai *contra legem*). Tämä omalta osaltaan vahvistaa sitä käsitystä, että roomalaisilla ei ollut homoseksuaalisuutta kieltevää lakia.⁴⁵ Ilmaisun *inter viros mulier* (miesten joukossa nainen) synonyyminä voi pitää sanaa *impudicus*, ja vastaavasti ilmaisun *inter mulieres vir* (naisten joukossa mies) synonyyminä voi olla *adulter*.⁴⁶ Verrestä vastaan Cicero puolestaan huomauttaa:

Verr. 2,2,78,192 vir inter mulieres, impura inter viros muliercula.

Hän on naisten joukossa mies, miesten joukossa huonomainen nainen.

Cicero käyttää Verreestä erityisen halventavaa *mulier*-sanan diminutiivimuotoa *muliercula*. Edellisiin esimerkkeihin voi verrata Ciceron väittämää, jonka mukaan Verres ja tämän poika eivät ole lainkaan miehiä, vaikka he esiintyvätkin naisseurassa. Tämän Cicero ilmaisee kertoessaan, miten eräissä Verreen pidoissa vieraina oli vain naisia Verreen ja hänen poikansa ollessa ainoat miespuoliset henkilöt paikalla: *vir accumberet nemo praeter ipsum et praetextatum filium* (hänen itsensä ja nuoren poikansa lisäksi pitoihin ei osallistunut ketään toista miestä). Cicero kuitenkin korjaa ilmaisuaan ja sanoo, että oikeastaan Verreen ja tämän pojan ollessa kyseessä naisten seurana ei ollut juhlissa mukana yhtään miestä: *cum isti essent, neminem fuisse* (vaikka he olivat läsnä, ei paikalla ollut yhtään miestä).⁴⁷ Toisin sanoen Cicero olisi voinut sanoa Verreestä ja tämän pojasta: *mulieres inter mulieres* (he olivat naisia muiden naisten joukossa).

⁴³ Muita esimerkkejä sanasta *saltare*: *Deiot. 26 ait --- Deiotarum --- in convivio --- nudum saltavisse* (hän sanoi, että Deiotarus alkoi tanssia alastomana pidoissa); *saltator: Muren. 13 saltatorem appellat L. Murenam Cato* (Cato nimitti Licinius Murenaa tanssijaksi); *Deiot. 28 quod si saltatorem avum habuisses neque cum virum* (sinun esi-isäsi oli tanssija eikä mies); *dom. 60 illum consulem cum saltatore collega* (tuota konsulia ja hänen tanssivaa kollegaansa).

⁴⁴ *Cael. 4,11 vir inter viros* (hän oli mies miesten joukossa) eli ilmaisu rakentuu samalla tavalla kuin *inter viros mulier*, mutta tällä kertaa positiivisessa mielessä. Vastaavaa retorista kuviota käytettiin nähtävästi muissakin yhteyksissä, esim. *inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum* (hän oli grammatikkojen seurassa reetori, reetorien seurassa grammatikko, Suet. Tranq. *De gramm. rhet.* 10,2).

⁴⁵ Lilja 1982, 92.

⁴⁶ Williams 1999, 173. Vrt. Suet. *Div. Iul. 52,3 omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem* (hän oli joka naisen mies ja joka miehen nainen).

⁴⁷ *Verr. 2,5,31,81.*

1.6. *Deliciae, puer delicatus* (lemmikki, suosikki)

Isäntänsä suosima orjapoika oli *deliciae* tai *puer delicatus*.⁴⁸ Sanojen kääntäminen on hankalaa, mutta niiden synonyymit auttavat ymmärtämään sanojen merkitystä. Sanan *delicatus* synonyymeja ovat esimerkiksi adjektiivit *infirmosus* (voimaton, heikko), *tener* (hento, hieno), *pulcher* (kaunis), *luxoriosus* sekä *libidinosus* (irstas), *lascivus* (hillitön) ja *mollis* (pehmeä). Tällaiset naisellisuuteen ja pehmeuteen viittaavat adjektiivit tarkoittivat usein sitä, että mies alentui passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.⁴⁹ Sanan *deliciae* synonyymeja ovat puolestaan *amatus* (rakastettu) ja *dilectus* (valittu).

Cicero käyttää kumpaakin nimitystä herjatessaan vastustajiaan julkisissa puheissa. Esimerkiksi Catilinan seuralaisista hän käyttää ilmaisua:

Catil. 2,23 hi pueri tam lepidi ac delicati.

Nämä niin hennot ja sirot pojat.

Gabiniusta vastaan Cicero puolestaan esittää herjaavan väitteen:

dom. 24,62 se Catilinae delicias --- fuisse diceret.

Hän sanoi itse, että hän on ollut [kuin] Catilinan suosima orjapoika.

Väite on erityisen loukkaava, koska siinä Gabiniusta verrataan orjaan. Lisäksi se väittää suoraan, että Gabinius harjoittaa orjalle kuuluvaa passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa.⁵⁰

1.7. *Scortum* (prostituoitu)

Yleisin prostituoituun viittaava ilmaisu oli *scortum*. Sana on neutrimuotoinen ja sitä käytettiin sekä nais- että miespuolisista prostituoiduista.⁵¹ Ei ole mitenkään yllättävää, että julkisissa puheissa, joissa kielenkäyttöä ei periaatteessa rajoittanut mikään laki, käytettiin moraalisyttöksiä, jotka koskivat vastapuolen väitettyä prostituution harjoittamista.⁵² Kuten naispuoliseen prostituoituun viittaava sana

⁴⁸ Lilja 1982, 16-17. Esimerkkejä sanasta *deliciae*: *Verr.* 2,1,25,64; 2,3,11,27; 2,3,30,72; 2,3,76,176; *dom.* 24,62; *Phil.* 6,12 *amores deliciasque vestras* (teidän rakastettunne ja suosikkipoikanne); 13,26 *deliciae atque amores populi Romani, L. Antonius* (Lucius Antonius, Rooman kansan suosikkipoika ja rakastettu). Esimerkkejä sanasta *delicatus*: *Mur.* 74 *utrum lenocinium --- a grege delicatae iuventutis --- petebas?*; *nat.deor.* 1,102 *pueri delicati* (suositun poikaorjan asemassa olevat pojat).

⁴⁹ Williams 1999, 128; 178.

⁵⁰ Lilja 1982 132. Williams 1999, 38.

⁵¹ Williams 1999, 39.

⁵² Williams 1999, 42. Esimerkkejä sanasta *scortum*: *Catil.* 2,10 *quod si in vino et alea comissiones solum et scorta quaerent* (jos he olisivat juopotellessaan ja uhkapelejä pelatessaan vain tyytyneet juominkeihin ja prostituoiuihin); 2,24 *hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam* (Catilinalla tulee olemaan pretoriaanikohorttina prostituoituja); *har. resp.* 59 *quis umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic cum soribus volutatus?* (onko koskaan kukaan tuhlari rypenyt niin estoitta huorien kanssa kuin tämä [sc. Clodius] sisariensa kanssa?); *Mil.* 55 *qui semper secum scorta --- duceret* (hänellä oli aina mukanaan prostituoituja); *Phil.* 2,44 *primo volgare scortum --- sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit* (ensin olit julkinen huora --- mutta pian kuvioihin tuli mukaan Curio, joka sai sinut luopumaan huoran ammatista); 2,105 *scorta inter matres familias versabantur* (prostituoidut kuljeksivat perheenäitien seassa).

lupa sekä adjektiivi *meretricius*, oli ilmeisesti myös sana *scortum* riittävän korrekti, koska Cicero käyttää sitä julkisissa puheissaan. Esimerkiksi Clodiusta vastaan Cicero sanoo:

dom. 19,49 per medium forum scortum populare volitares.

Riensit forumin poikki, julkinen huora.

1.8. *Stuprum* (häpeällinen teko)

Williams ehdottaa sanalle *stuprum* esimerkiksi seuraavia merkityksiä: irstailu, moraalittomuus, säädyttömyys, rivous, haureus, laiton sukupuoliyhteys, seksuaalirikos. Tasavallan ajalla roomalaiset käyttivät sanan *stuprum* synonyyminä sanaa *turpitude* (häpeällisyys, häpeä, hävyttömyys, riettaus). *Stuprum* vakiintui tarkoittamaan seksuaalista käyttäytymistä, joka rikkoi perinteisiä soveliaisuussääntöjä vastaan, vaikka alunperin se merkitsikin yleensä vain häpeällistä käyttäytymistä.⁵³

Tarkemmin määriteltynä *stuprum* merkitsee aviorikosta vapaasyntyisten naimattomien naisten, aviovaimojen ja leskien kanssa. Samoin vapaan miehen suhde vapaasyntyisen roomalaisen miehen tai pojan kanssa oli *stuprum*.⁵⁴ Tasavallan aikaan ei ollut säädetty tiettyä rangaistusta näistä edelläluetelluista rikoksista, joista käytettiin yhteisnimitystä *stuprum*. Mahdollinen poikkeus on *lex Scantinia*, mutta sen tarkkaa sisältöä ei kuitenkaan tunneta. *Stuprum* oli rikos, josta seurannut rangaistus kuului perheenisän (*paterfamilias*) harkinnan varaan.⁵⁵ Sanan vastakohta *pudicitia* puolestaan merkitsee vapaasyntyisen kansalaisen seksuaalista loukkaamattomuutta, jota vastaan nimenomaan *stuprum* rikkoi.⁵⁶ Orjalle ei kuulunut sellaista ominaisuutta kuin *pudicitia* eli hänellä ei ollut oikeutta seksuaaliseen loukkaamattomuuteen. Seksuaalisuhde orjan kanssa ei tästä syystä voinut olla *stuprum*.⁵⁷ Lisäksi Rooman kansalainen, joka toimi prostituoituna, ei voinut enää vaatia vapaasyntyiselle kuuluvaa oikeutta fyysiseen koskemattomuuteen, kuten Cato asiasta huomauttaa:

sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret aut se lenoni locavisset, etsi famosus et suspiciosus fuisset, vim in corpus liberum non aecum censuere adferri.

Mies, joka julkisesti ruumiinsa avulla hankkii rahaa tai joka on vuokrannut itsensä parittajalle, vaikka hän olisi kuinka tunnettu ja epäilyttävä tahansa, ei hänen ruumistaan vastaan tapahtunutta väkivallantekoa pidetä yhdenvertaisena vapaata kansalaiselle tapahtuneen väkivallanteon kanssa.

Näyttelijöille kuului ilmeisesti samanlainen kohtelu eli heitä vastaan tehdystä seksuaalirikoksesta ei käytetty sanaa *stuprum*.⁵⁸

⁵³ Williams 1999, 98.

⁵⁴ Williams 1999, 62.

⁵⁵ Williams 1999, 119.

⁵⁶ Williams 1999, 173.

⁵⁷ Williams 1999, 99. Tac. *Ann.* 16,19; *Hist.* 1,72. *Digesta* 1,18,21; 47,10,25: seksuaalisuhde orjien tai prostituoitujen kanssa on poikkeuksellisesti määritelty sanalla *stuprum*.

⁵⁸ M. Porcius Cato, *De re floria* (oratio incerti temporis). Malcovati 86, fragmentti 8,63. McGinn 1998, 326. Williams 1999, 40.

Useassa tapauksessa sanan *stuprum* merkitys jää tulkinnanvaraiseksi. Tästä syystä käännöksenä on yksinkertaisinta käyttää neutraalia ilmaisua, kuten moraalittomuus tai häpeällinen teko, varsinkin jos tekstin muut osat eivät anna viitteitä siitä, mihin sana viittaa tai suhteen kummankin osapuolen sukupuoli ei ole selvillä. Cicero ei läheskään aina tarkenna, mihin hän viittaa sanalla *stuprum*. Tämä on ilmeisesti hänen tarkoituksensakin, koska hän pystyy tällä keinoin säilyttämään korrektein esiintymisen, mutta herättää toisaalta epäilyksiä vastapuolen käyttäytymisestä. Cicero käyttää sanaa tulkinnanvaraisesti kuten seuraavissa esimerkeissä käy ilmi:

Catil. 2,7 quod nefarium stuprum non per illum?

Mitä jumalatonta moraalittomuutta hän ei olisi tehnyt?

Verr. 2,4,64,144 omnes vigiliae in stupris.

Kaikki valveillaolo kului moraalittomuuksissa.

Verr. 2,5,10,26 noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur

Pitkät yöt kuluivat moraalittomissa ja häpeällisissä teoissa.

Verres on Ciceron mukaan ihminen, joka on täysin moraaliton (*homo plenus stupri*).⁵⁹ Samoin Verreen talo on moraalittomuuden työssija: *domus sua plena stupri*.⁶⁰ Clodiusta vastaan Cicero puolestaan käyttää esimerkiksi seuraavanlaisia ilmaisuja:

dom. 19,50 homo omnium facinorum et stuprorum.

Kaikkien paheiden ja moraalittomuuksien ruumiillistuma.

har.resp. 26,55 ille plenus --- stupri.

Hän on täysin moraaliton mies.

Ciceron tässä käyttämää ilmaisua *plenus stupri* ('täynnä moraalittomuutta'; täysin moraaliton) voi verrata samantyylliseen ilmaisuun *plenus vini* (täynnä viiniä; humaltunut).⁶¹

⁵⁹ *Verr. 2,2,45,110.*

⁶⁰ *Verr. 2,4,38,83.*

⁶¹ *har.resp. 26,55.* Muita esimerkkejä sanasta *stuprum*: *Verr. 4,144 cuius omnis vigiliae in stupris constat esse consumptas* (jonka kaikki valveillaolon hetket kuuluivat häpeällisissä paheissa); *Catil. 2,9 stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus* (hän oli harjoittelemalla tottunut paheisiin ja rikoksiin); *2,25 hinc pudicitia (pugnat), illinc stuprum* (tällä puolella taistelee säädyllisyys, tuolla toisella puolella paheellisuus); *har.resp. 4 illum --- cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro atque ex domo pontificis maximi emissum* (sain tietää, että tuo mies, joka oli pukeutunut naisten vaatteisiin, oli saatu kiinni häpeällisestä teosta ja ajettu ulos pontifex maximuksen talosta); *Pis. 70 omnis hominis libidines, omnia supra --- delicatissimis versibus expresserit* (ilmaisi tuon miehen kaikki mielihalut, kaikki paheet mitä herkimmin säkein); *95 stuprum Bonae deae intulisset* (hän häpäisi Bona Dea -jumalattaren); *Planc. 86 furialis illa vox, nefariis stupris --- effeminata* (tuo raivostunut ääni, jonka jumalattomat synnit olivat heikentäneet naismaiseksi).

2. SYYTÖSPUHEET

Esitän tiedot oikeudenkäynneistä käyttäen samaa metodologia kuin M. C. Alexander (1990) teoksessaan *Trials in the Late Roman Republic*. Jokaisen oikeudenkäynnin yhteydessä ei tiedetä kaikkia yksityiskohtia eikä tarkoitukseni tässä yhteydessä ole edes merkitä näkyviin kaikkia tiedossa olevia seikkoja. Pysin kuitenkin vastaamaan seuraaviin oikeudenkäynntejä koskeviin kysymyksiin: ajankohta, syyte, syytetty, puolustaja, syyttäjä ja tulos. Oikeudenkäyntiin osaa ottaneiden henkilöiden perään on liitetty tietoja heidän virkaurastaan, koska tämän tiedon perusteella voidaan arvioida oikeudenkäynnin poliittisia vaikutuksia eri osapuolten näkökulmasta katsottuna.¹

2.1. Gaius Verres

2.1.1. *In Verrem actiones I-II*²

Verreen tapaus osoittaa, että tasavallan ajan Roomassa oli selviä puutteita ulkomailta työskentelevien viranomaisten valvonnassa sekä heidän väärinkäytöstensä rankaisemisessa oikeusteitse virkakauden päätyttyä. Jos virkamiehellä ei ollut voimakkaita poliittisia vastustajia, hän ei ottanut suurtakaan riskiä, vaikka rikkoi sääntöjä, varsinkin kun oikeuteen joutuessa valamiehet oli mahdollista lahjoa provinseista riistetyillä tuloilla. Verrestä vastaan nostettua oikeudenkäyntiä leimaa puolustuksen viivyttelytaktiikka, jonka tarkoituksena oli ennen kaikkea odottaa, että Verreen tukijat saisivat haltuunsa korkeita poliittisia virkoja. Syyttäjänä toiminut Cicero oli kuitenkin koonnut materiaalin, jota hän tarvitsi oikeudenkäyntiin, ennenkuin puolustus oli edes aloittanut omia valmistelujaan. Lisäksi oikeusistunnon aikana Cicero noudatti poikkeavaa käsittelytapaa, joka omalta osaltaan nopeutti oikeustapahtumien etenemistä. Hänen onnistui esittää niin musertava todistusaineisto Verrestä vastaan, että tämä näki parhaaksi paeta Roomasta. Verres tuomittiin poissaolevana 14. elokuuta, 70 eKr. ja korvaussummaksi määrättiin 3 000 000 sestertiusta. Verrestä vastaan nostetun oikeusjutun perustiedot ovat seuraavat:

ajankohta	tammi-lokakuussa 70 eKr.
syyte	<i>lex Cornelia de repetundis</i> (virkavirheet Sisiliassa 73-71 eKr.)
syytetty	Gaius Verres (preetori 74 eKr.)
puolustajat	Q. Hortensius Hortalus (konsuli 69 eKr.) Q. Caecilius Metellus Pius Scipio Nasica (konsuli 52 eKr.) L. Cornelius Sisenna (preetori 78 eKr.)
syyttäjä	M. Tullius Cicero (konsuli 63 eKr.)
tuomari	preetori M. Acilius Glabrio (konsuli 67 eKr., kensori 64 eKr.)
tulos	syyllinen

¹ Alexander 1990, ix-xi.

² Alexander 1990, 88-90. Lintott 1997, 44-45; 99; 102; 106-107; 168. Mitchell 1979, 107-108. Stockton 1971, 43-49; 232.

2.1.2. Nuoruusikä

Cicero syyttää Verrestä häpeällisestä käyttäytymisestä nuorena: *adulescentiae maculas ignominiasque* (nuoruuden häpälliset ja kunniantomat teot).³ Näiden häpeällisten tekojen sisältö jää arvailujen varaan, koska Cicero ei tarkenna, mihin konkreettisiin moraalittomuuksiin sanat *maculas* ja *ignominias* viittaavat.⁴ Sana *macula* merkitsee maineen ja kunnian menetystä (*pollutio famae et honoris*). Sen synonyymeja ovat *infamia* (huono maine, häpeä) ja *dedecus* (kunniantomuus, häpeä; häpeällinen työ). Sana *ignominia* merkitsee samaten maineen ja kunnian menetystä. Sen synonyymeja ovat *macula*, *dedecus*, *contumelia* (häväistys, loukkaus), *labes* (häpeä), *turpitude* (häpeällisyys, häpeä, irstaus) ja *impudicitia* (siveettömyys). Näistä synonyymeista *turpitude* merkitsi samaa kuin *stuprum*.⁵ Sana *impudicitia* viittaa siihen, että miehen säädyllisyys ei ole enää koskematon, vaan hän on joutunut naisen asemaan. Tästä syystä mies oli *impudicus* eli *cinaedus*.⁶ Näiden synonyymien kautta Ciceron viittaus Verreen nuoruuden ajan häpeälliseen käyttäytymiseen voitaisiin tulkita merkitsevän myös homoseksuaalisia suhteita. Vastaavia tulkinnanvaraisia viittauksia Verreen nuoruuteen ovat:

Verr. 2,1,12,32 *primum illum actum istius vitae turpissimum et flagitiosissimum*.

Hänen elämänsä törkeä ja häpeällinen ensimmäinen näytös.

Verr. 2,1,12,32 *nihil a me de pueritiae suae flagitiis audiet, nihil ex illa impura adolescentia sua*.

Hän ei kuule minulta mitään hänen poikaikänsä häpeällisyyksistä, ei mitään hänen riettaasta nuoruusiästään.

Näissä esimerkeissä Cicero viittaa Verreen nuoreen ikään käyttämällä ilmaisuja *primus ille actus* (ensimmäinen näytös) sekä *adulescentia sua* (hänen nuoruutensa). Ikäkautta määrittelevät adjektiivit ovat jälleen vertauskuvallisia. Adjektiivit *flagitiosus* ja *turpis* merkitsevät kumpikin asiaa, joka on jollain tavoin häpeällinen tai rietas. Sanaa *flagitium* käytetään puolestaan seksuaalisuuteen liittyvistä asioista (*de rebus veneriis*). Sanan synonyymeja ovat *factum obscaenum* (häpeällinen teko) sekä *stuprum*. Synonyymien perusteella *flagitium* on voinut viitata myös homoseksuaaliseen käyttäytymiseen. Tulkintaa vahvistaa Enniuksen huomautus, jossa hän kritisoi kreikkalaisten tapaa voimistella gymnaaseissa alasti. Myös Cicero siteeraa tätä sanontaa: *flagitii principium est nudare inter civis corpora* (häpällisyyden alku on esiintyä alasti toisten nähden).⁷ Sana *flagitium* viittaa tässä selvästi pederastisiin suhteisiin ja sen tilalla voisi olla myös sana *stuprum*.

Sotapalvelusta suorittaessaan Verres on Ciceron mukaan maksanut velkansa käyttämällä hyväkseen nuoruutensa viehätysvoimaa: *ab isto aetatis fructu dissoluta et compensata sunt*.⁸ Ilmaisu on

³ Verr. 1,4,11.

⁴ Lilja 1982, 89. Ilmausta voi verrata Terentiuksen *Adelphoe*-näytelmässä (954) käytettyyn ilmaisuun: *deliciis maculam atque ignominiam imponere*.

⁵ Williams 1999, 98.

⁶ Williams 1999, 174; 189.

⁷ Enn. *Scen.* 395. Cic. *Tusc.* 4,33,70.

⁸ Verr. 2,5,13,33.

epäsuora, mutta jättää vaikutelman, että Verres ei suorittanut velkojensa korvausta rahassa, vaan saavutti jollain tavoin hyötyä nuoruutensa viehätysvoimasta, jonka avulla hän saattoi maksaa velat takaisin. Mahdollinen suorasanainen väite voisi olla, että nuorena miehenä Verres maksoi velat suostumalla passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa.

2.1.3. Aikuisikä

Verrestä vastaan nostetussa oikeusjutussa pyrki syyttäjän virkaan Ciceron lisäksi Quintus Caecilius. Ciceron mielestä Caecilius ei ollut sopiva syyttämään Verrestä, koska hän on Verreen ystävä: *te in gratiam redisse cum Verre* (uusit tuttavalliset välisi Verreen kanssa). Samassa kohdassa Cicero mainitsee, että Caeciliuksen asemaa Verreen syyttäjänä häiritsisi Verreen ja Caeciliuksen nuoremman veljen, Marcuksen, välinen ystävyysuhde:

div. in Caec. 9,29 M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adulescentem, non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi, sed esse cum Verre et cum illo familiarissime atque amicissime vivere.

Marcus Caelius, sinun veljesi ja erinomainen ja näyttävä nuorukainen, ei ole vain jättänyt saapumatta paikalle ja kostonut kanssasi kokemiasi vääryyksiä, vaan lisäksi hän elää Verreen kanssa ystävällisessä ja tuttavallisessa suhteessa.

Viittaus ei välttämättä merkitse sitä, että Marcus Caeliuksen ja Verreen välillä on homoseksuaalinen suhde. Superlatiivimuodot *familiarissime* ja *amicissime* kuitenkin korostavat ystävyysläheisyyttä. Adjektiivi *amicus* voi viitata ystävyteen, mutta tämän lisäksi myös rakkauteen. Substantiivina *amicus* voi tarkoittaa rakastajaa. Feminiinimuotoiselle sanalle *amica* annetaan synonyymiksi sana *scortum* (prostituoitu). Lisäksi Cicero mainitsee miesten elävän yhdessä, *cum illo --- vivere*. Tämä tuskin kirjaimellisesti merkitsee samassa talossa yhdessä asumista. Sen sijaan sanonta *cum aliquo vivere* korostaa toistuvaa läheistä kanssakäymistä. Sanontaa korostavat vielä läheisyyttä korostavat superlatiivimuodot. Ilmaisua on mahdollista tulkita niin, että Cicero viittaa joko läheiseen ystävyteen tai jopa homoseksuaaliseen suhteeseen. Puheen kuuntelijat ovat varmasti ymmärtäneet kumpi vaihtoehto tuli tässä tapauksessa kysymykseen.

Cicero esittää Verrestä vastaan myös selkeämpiä viittauksia homoseksuaalisista suhteista. Nimeltä hän mainitsee sellaiset miehet kuin Rubrius, Timarchides, Apronius, Claudius, Alba ja Volcatius. Vain Alba on Ciceron sanojen mukaan ystävä (*amicus*). Timarchides on puolestaan *accensus* eli orja, jota virkamies käytti apunaan hallinnon hoitamisessa.⁹ Sen sijaan Rubriuksen, Aproniuksen ja Volcatiuksen yhteydessä Cicero esittää väitteitä homoseksuaalisesta suhteesta Verreen kanssa. Rubriuksen ja Verreen välisestä suhteesta Cicero antaa puolestaan seuraavanlaisia tietoja:

Verr. 2,1,25,64 erat comes eius Rubrius quidam, homo factus ad istius libidines.

Verreen seuralaisena oli eräs Rubrius, mies, joka oli valmis palvelemaan Verreen mielihaluja.

Verr. 2,1,25,64 Rubrium, delicias suas, in omnibus eius modi rebus adiutorem suum et conscium, parum laute deversari dicit.

⁹ Lintott 1997, 52.

Verres huomautti Rubriuksen, hänen suosimansa ”orjapojan”, joka kaikissa tällaisissa [rikollisissa] hankkeissa toimi Verreen auttajana ja salaliittolaisena, asuvan liian keunoissa oloissa.

Rubrius on siis *comes* eli Verreen seuralainen. Lisäksi Rubrius on Verreen auttaja (*adiutor*) ja salaliittolainen (*consci*). Nämä määritelmät eivät vielä riitä määrittelemään miesten välistä suhdetta homoseksuaaliseksi. Sen sijaan Ciceron vertauskuvallinen ilmaus, *Rubrius quidam, homo factus ad istius libidines* (Rubrius oli mies, joka oli valmis palvelemaan Verreen mielihaluja), vaikuttaa jo monella tapaa Rubriuksen asemaan. Erityisesti se voi viitata passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Hän on *homo factus*, jonka tehtävän määrää joku toinen henkilö. Tässä tapauksessa tehtävänä on aktiivisen osapuolen mielihalujen (*libidines*) palveleminen. Sana *libido* voi viitata yleensä vain nautinnonhimoon, mutta erityisesti seksuaalisiin mielihaluihin. Vaikka Cicero ei mainitse Rubriuksen perhetaustaa tai esimerkiksi hänen virkauraansa, esittää hän puheessaan Rubriuksen aseman suhteessa Verreeseen moraalisesti sietämättömäksi, koska Rubrius on vapaasyntyinen mies (*ingenuus*). Tilannetta pahentaa Rubriuksen kannalta erityisesti Ciceron maininta, että Rubrius on Verreen *deliciae*. Cicero kuvaa vapaasyntyisen Rubriuksen alennustilaa vertaamalla häntä orjaan, joka harjoittaa passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa isäntänsä eli Verreen kanssa. Ciceron väite, siitä että Rubrius on Verreen *deliciae* voi tietenkin olla vain herjausta, joka ei perustu tosiasioihin. Rubriuksesta ei kuitenkaan tiedetä tämän enempää.¹⁰ Volcatiuksen ja Verreen välisestä suhteesta Cicero sen sijaan mainitsee seuraavaa:

Verr. 2,3,76,176 vetat te Volcatus, tuae tuorumque deliciae, mentionem mancipis facere.

Volcatus, sinun ja ystäväsi *deliciae*, kieltää sinua mainitsemasta kauppiasta.

Volcatiuksesta Cicero siis sanoo, että tämä on Verreen ja hänen seuralaistensa suosima ”orjapoika”: *tuae tuorumque deliciae*.¹¹ Tämä on selkeä viittaus Volcatiuksen harjoittamaan passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Kuten edellä Rubriuksen kohdalla, vertaa Cicero myös vapaasyntyistä Volcatiusta orjaan käyttäessään hänestä sanaa *deliciae*.

Timarchides on puolestaan vapautettu orja (*libertus*). Cicero mainitsee, että hän auttaa Verrestä kaikkien asioiden hoidossa.¹² Omien sanojensa mukaan Timarchides auttaa Verrestä hallinnon hoidossa eli hän on *accensus*. Lisäksi hän on talouden tukipilari: *columen familiae vestrae*.¹³ Cicero haukkuu Timarchidesta karanneeksi orjaksi (*fugitivus*).¹⁴ Vaikka Cicero puhuu Timarchideesta halveksivaan sävyyn, hän ei kuitenkaan missään vaiheessa suoraan viittaa Verreen ja Timarchideen väliseen homoseksuaaliseen suhteeseen. Sen sijaan Verreen ja Aproniuksen välistä suhdetta Cicero pitää selvemmin homoseksuaalisena. Apronius on mahdollisesti ollut Verreen vapauttama orja.¹⁵ Aproniuksen asemasta Verreen seurueessa Cicero mainitsee seuraavan tiedon:

Verr. 2,3,9,22 eorum omnium qui decumani vocabantur princeps erat Q. ille Apronius, quem

¹⁰ Lilja 1982, 89.

¹¹ *Verr. 2,3,76,176.*

¹² *Verr. 2,2,28,69; 2,2,30,74; 2,2,53,133.*

¹³ *Verr. 2,3,76,176.*

¹⁴ *Verr. 2,3,67,156; 2,3,68,157.*

¹⁵ Lilja 1982, 89.

videtis.

Kaikista niistä, joita sanotaan kymmenystenvuokraajiksi, tuo Quintus Apronius oli etevin.

Lisäksi Ciceron mukaan Aproniusta ja Verrestä liittävä turmelus: *turpitude --- coniunxit*. Lisäksi tapojen samankaltaisuus (*morum similitudo*) saa aikaan keskinäisen sopusoinnun ja yksimielisyyden (*concordia*). Aproniuksen ulkomuoto ja elämäntavat puolestaan osoittavat, että hän on kaikkien rikosten ja moraalittomuuksien pohjaton kita ja kuilu: *vorago --- et gurges --- vitiorum turpitudinumque omnium*. Tarkemmin Aproniuksen ulkomuotoa ja suhdetta Verreen kanssa Cicero kuvaa seuraavasti:

Verr. 2,3,9,23 sine eo iste esse non posset; ut, cum alii ne conviviis quidem isdem quibus Apronius, hic isdem etiam poculis uteretur; postremo ut odor Apronii taeterrimus oris et corporis, quem, ut aiunt, ne bestiae quidem ferre possent, uni isti suavis et iucundus videretur. Ille erat in tribunali proximus, in cubiculo solus, in convivio dominus, ac tum maxime cum accubante praetextato pretoris filio saltare in convivio nudus coeperat.

Verres ei voi elää ilman Aproniusta. Kun muut eivät voineet olla edes samoissa pidoissa kuin Apronius, käytti Verres jopa samoja juoma-astioita kuin Apronius; lisäksi hengityksen ja ruumiin hirvittävä haju, jota eivät edes eläimet, kuten sanotaan, voineet sietää, tuntui vain Verreestä suloiselta ja miellyttävältä. Apronius istui lähinnä Verreen tribunaalin virkaistuinta, vain hän jakoi makuuhuoneen, juhliessa hän oli isäntä, varsinkin silloin, kun preettorin [Verreen] nuoren pojan ollessa paikalla hän alkoi tanssia alasti.

Cicero viittaa Aproniuksen ja Verreen väliseen homoseksuaaliseen suhteeseen tekemällä edellä olevassa esimerkissä kolme taitavaa huomautusta:¹⁶

1. *saltare in convivio nudus coeperat* (Apronius alkoi tanssia alasti pidoissa).
2. *Ille erat in tribunali proximus, in cubiculo solus* (Apronius istui lähinnä Verreen tribunaalin virkaistuinta, vain hän jakoi [Verreen kanssa] makuuhuoneen).
3. *odor Apronii taeterrimus oris et corporis --- uni isti suavis et iucundus videretur*. (Aproniuksen hengityksen ja ruumiin hirvittävä haju--- tuntui yksin Verreestä suloiselta ja miellyttävältä).

Verbin *saltare* merkitystä viittaamassa homoseksuaalisuuteen käsiteltiin jo terminologian yhteydessä. Tämän lisäksi Cicero sanoo Aproniuksen jakavan Verreen makuuhuoneen (*in cubiculo solus*) sekä Aproniuksen suun (*odor oris*) ja ruumiin hajun (*odor corporis*) olevan vain Verreestä miellyttävää (*suavis et iucundus*). Verres ei pysty elämään ilman Aproniusta: *sine eo iste esse non posset*. Tyyllisesti tätä voi verrata ilmaisuun Verreen ja Marcus Caeliuksen välisestä suhteesta: *cum illo --- vivere* (Marcus Caelius elää yhdessä Verreen kanssa). Lisäksi Verres käyttää samoja juoma-astioita kuin Apronius: *isdem etiam poculis uteretur*. Nämä tekijät korostavat kanssakäymisen läheisyyttä. Ciceron kuvauksen perusteella Aproniuksen ulkomuoto poikkeaa siitä naisellisesta huolitellusta ulkomuodosta, joka yleensä viittasi miehen harjoittavan erityisesti passiivista roolia homoseksuaalisissa suhteissa. Muut ihmiset pitävät Aproniusta sivistymättömänä raakalaisena (*inhumanus, barbarus*), mutta Verreen mielestä hän on sen sijaan kohtelias (*commodus*) ja kaunopuheinen mies (*disertus*). Vaikka Cicero käyttääkin Aproniuksesta nimitystä *deliciae*, hän tästä huolimatta korostaa erityisesti Aproniuksen epämiellyttävää ulkomuotoa, joka on kauniin poikarakastetun (*puer delicatus*) täydellinen vastakohta. Femininiinen ulkomuoto kuten kiharretut hiukset, haju- ja värivoiteet tarjosivat materiaalia solvauksia varten aivan riittävässä määrin. Sen

¹⁶ Liija 1982, 89.

sijaan Cicero nimenomaan hyökkää Aproniuksen hoitamatonuutta ulkomuotoa vastaan.¹⁷

Myös Aproniuksen tapauksessa Cicero viittaa Aproniuksen passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa käyttämällä ilmaisua, jonka mukaan Apronius on Verreen *deliciae*:

Verr. 2,3,11,27 quid facient, cum dederint Apronio quod poposcerit? relinquent arationes, relinquent Larem familiarem suum? venient Syracusas, ut te praetore videlicet aequo iure Apronium, delicias ac vitam tuam, iudicio recuperatorio persequantur?

Mitä he tekevät sen jälkeen, kun ovat luovuttaneet Aproniukselle kaiken sen, mitä hän on vaatinut? Jättävätkö he viljelymaansa ja kotinsa? Lähtevätkö he Syrakusaan haastaakseen Aproniuksen, sinun kullannuppusi ja elämäsi, oikeuteen, jota sinä preetorin ominaisuudessa tietenkin puolueettomasti johdat?

Verr. 2,3,30,72 Apronio, deliciis praetoris, lucelli aliquid iussi sunt dare.

Heidät määrättiin maksamaan Aproniukselle, preetorin suosikkipojalle, pieni ylimääräinen bonus.

Verr. 2,3,44,106 docuerunt vos quid lucelli fecerit --- familiaris praetoris, Apronius.

Teille on kerrottu siitä vähäisestä voitosta, jonka hankki Apronius, preetorin sydänystävä.

Ciceron mielestä Aproniusta on turhaa haastaa oikeuteen, jonka preetorina Verres toimi, koska hän oli Verreen rakastettu, *deliciae*. Cicero korostaa Aproniuksen merkitystä Verreelle lisäämällä, että hän on Verreen 'elämä': *vita tua*. Sanaa *vita* (elämä) voitiin käyttää myös hyvin liioitellusti tarkoittamassa henkilön merkitystä sekä hyväilysanana. Tietenkin on mahdollista, että Apronius todella merkitsi näin paljon Verreelle, mutta yhtäläillä ilmaisu on voinut olla vain ivallinen huomautus, jonka tarkoituksena oli pilkata nimenomaan Verrestä, vaikka hänellä olikin suhteessa aktiivinen rooli. Myöhemmin Cicero mainitsee vielä uudelleen, että Apronius on preetorin eli Verreen suosima "orjapoika" (*deliciae praetoris*). Lisäksi Apronius on preetorin lähiystävä (*familiaris praetoris*). Ilmaisu on rakeenteeltaan samanlaiset ja niissä rinnastuvat toisiinsa samantyyppisinä sanat *deliciae* ja *familiaris*. Aproniuksen kohdalla Cicero käyttää myös samanlaista ilmaisua kuin Rubriuksesta:

Verr. 2,3,24,60 a Q. Apronio, iudices, homine in dedecore nato, ad turpitudinem educato, ad Verris flagitia libidinesque accommodato.

tämä tapahtui, hyvät tuomarit, Quintus Aproniuksen määräyksestä, miehen, joka on syntynyt häpeässä, kasvatettu irstauteen ja joka on sopiva palvelemaan Verreen häpeällisiä mielihaluja.

Verr. 2,1,25,64 erat comes eius Rubrius quidam, homo factus ad istius libidines.

Verreen seuralaisena oli eräs Rubrius, mies, joka oli valmis palvelemaan kaikkia Verreen mielihaluja.

Kuten aiemmin Rubrius, myös Apronius on sopiva palvelemaan Verreen mielihaluja: *ad Verris flagitia libidinesque accommodatus*. Rubrius puolestaan oli "luotu" Verreen mielihaluja varten: *homo factus ad istius libidines*. Aproniuksen kohdalla sanonta on samantapainen. Hän on Verreen mielihaluja varten sopiva (*accommodatus*). Kummassakin tapauksessa Cicero käyttää ilmaisua, joka voi korostaa

¹⁷ Verr. 2,3,9,22-23.

Rubriuksen ja Aproniuksen passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa. Vaikka Cicero määrittelee Aproniuksen harjoittavan passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa, pilkkaa Cicero toisaalta Verreen riippuvaisuutta Aproniuksesta, joka on Verreen 'elämä,' (*vita*). Verres on Aproniuksesta korostetun riippuvainen ja kiinnostunut:

Verr. 2,3,61,142 illud intellegi potest istius in Apronium studium, Apronii de isto non modo confessio verum etiam commemoratio.

Edellämainitun tapauksen avulla voi ymmärtää Verreen mielenkiinnon Aproniusta kohtaan, ja sen miksi Apronius ei tyydy vain myöntämään sitä todeksi, vaan sen lisäksi vielä mainitsee siitä itse.

Edellämainittujen miesten lisäksi Cicero mainitsee Claudiuksen Verreen seuralaisena. Claudius on eräänlainen Timarchideen ja Aproniuksen välimuoto. Hän auttaa Timarchideen tavoin hallinnon hoidossa: *prope collega Timarchide*. Toisaalta hän on Verreelle niin likeinen seuralainen, että häviää tuskin suhteen läheisyydessä edes Aproniukselle:

Verr. 2,2,44,108 nunc obtinet eum locum ut vix Apronio illi de familiaritate concedere videatur.

Hän pitää hallussaan sellaista asemaa, että tuttavallisuudessa hän tuskin näyttää häviävän Aproniuksellekaan.

Verreen ja Claudiuksen välisen suhteen todellinen luonne jää kuitenkin avoimeksi. Ciceron puheesta voi päätellä, että Claudius avusti Timarchideen tavoin Verrestä viranhoidossa. Toisaalta hän oli Aproniuksen kaltainen seuralainen, jonka tehtävänä oli järjestää juhlia ja viihdyttää. Kuitenkaan Cicero ei käytä hänestä nimitystä *deliciae* kuten hän käytti Rubriuksen, Volcatiuksen ja Aproniuksen yhteydessä eli suoraa viittausta homoseksuaaliseen suhteeseen ei löydy. Cicero puuttuu myös Verreen väkivaltaisuuteen sekä naisia että miehiä vastaan. Ciceron voi olettaa tarkoittavan nimenomaan seksuaalista väkivaltaa:

Verr. 2,1,24,62 quam multis istum ingenuis, quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis?

Kuinka monelle vapaasyntyiselle miehelle, kuinka monelle aviovaimolle arvelette hänen tehneen väkivaltaa saastaisen ja vastenmielisen lähettiläntoimensa aikana?

Verr. 2,4,52,116 mitto adhibitam vim ingenuis, matres familias violatas.

Jätän mainitsematta väkivaltaisuuden vapaasyntyisiä kohtaan, häpäistyt aviovaimot.

Lilja ehdottaa (1982, 93), että ilmaisu *per vim intulisse* tarkoittaa nimenomaan väkivaltaa, joka tietyssä kontekstissa liittyy aktiiviseen rooliin joko hetero- tai homoseksuaalisessa väkivallanteossa. Yllämainituissa esimerkeissä Cicero käyttää ilmaisuja *vim afferre* ja *adhibere vim*. Kummankin ilmaisun konteksti on yhteinen eli väkivallanteko on kohdistunut vapaasyntyisiin miehiin (*ingenui*) sekä aviovaimoihin (*matres familiae*). Cicero olisi voinut määritellä tämän vapaisiin kansalaisiin ja aviovaimoihin kohdistuneen väkivallan teon käyttämällä siitä myös sanaa *stuprum*. *Rhetorica ad Herennium* puolestaan viittaa raiskaukseen käyttämällä samantyyppistä ilmaisuja: *matribus familias et ingenuis --- libidinem subiectis* (aviovaimot ja vapaasyntyiset miehet --- joutuivat seksuaalisen

mielivallan kohteeksi).¹⁸ Ciceron puhe Verrestä vastaan sisältää siinä määrin yksityiskohtaista tietoa Verreen rikoksista, esimerkiksi varkauksista ja murhista, että Ciceron väitteet sekä naisten että miesten raiskauksista eivät välttämättä ole pelkästään retorista liioittelua.

Cicero myös mainitsee Verreen suosivan erityisesti komeita nuoria orjia (*iuventutis formosissimae*).¹⁹ Verres on ryöstösaaliista valinnut itselleen orjat, jotka miellyttävät häntä, loput hän on jakanut toisille: *mancipia quae voluit abduxit, alia divisit*.²⁰ Tässä kohdin Cicero tuomitsee vain sen, että Verres ei maksanut orjista mitään. Vastaavasti Cicero huomauttaa, että Verres on kohdellut huonosti vankeja, jotka olivat vanhoja tai rumia, mutta nuoret, kauniit tai taitavat orjat hän otti itselleen: *si qui senes ac deformes erant, eos in hostium numero ducit, qui aliquid formae aetatis artificiique habebant, abducit omnes* (jos jotkut olivat vanhoja ja rumia, niitä hän piti vihollisina [sc. teloitti]. Hän otti kaikki, jotka olivat kauniita, nuoria sekä taitavia);²¹ *formosi homines et adulescentes et artifices domum abducti* (komeat, nuoret ja taitavat vietiin hänen taloonsa).²² Lisäksi Cicero mainitsee Verreen suhteesta muiden omistamiin orjiin: *hunc vestri ianitores, hunc cubicularii diligunt; hunc liberti vestri, hunc servi ancillaeque amant* (tätä miestä suosivat teidän ovenvartijanne, kamaripalvelijanne; tätä miestä rakastavat teidän vapautettunne, orjanne ja orjattarenne). Samassa kohdassa Cicero luettelee Verreen ominaisuuksia, johon kuuluvat rajaton turmeltuneisuus (*summum dedecus*) ja kunnianttomuus (*turpitude*) sekä poikkeuksellinen typeryys (*singularis stultitia*) ja raakamainen sivistymättömyys (*inhumanitas*).²³ Tuskin Cicero tässä kohdin kirjaimellisesti tarkoittaa, että Verreellä olisi ollut suhde jokaisen ovenvartijan tai orjan kanssa. Lähinnä hänen tarkoituksensa on ehkä herättää sellainen mielikuva, että Verres oli ominaisuuksiltaan yhtä alhainen kuin orja ja siksi orjien ja alempien sosiaaliluokkien suosima. Tämän ansiosta orjat pääsivät Verreen vierailulle taloihin, samaan aikaan kun monet kunnolliset miehet saivat odottaa sisäänpääsyä.

2.2. Lucius Sergius Catilina

2.2.1. *In L. Catilinam orationes*²⁴

Ciceron puheet antavat Catilinalle tasavallan lopun historiassa merkittävämmän roolin kuin mitä hän ehkä ansaitsisi. Todisteet Catilinan moraalittomuuksista, murhista ja salaliitosta ovat peräisin julkisista puheista, joissa roomalaisilla puhujilla oli lähes vapaat kädet solvata vastustajiaan parhaimmalla katsomallaan tavalla. Toisaalta hyvin korkeat viranomaiset olivat valmiita tukemaan Catilinaa ja Ciceron omakin asennoituminen Catilinaan on ristiriitaista vaihdellen ihailusta vihaan. Toistuvat

¹⁸ *ad Her.* 4,12. Vrt. Ciceron ilmaisuun Clodiuksen suorittamasta väkivallasta: *a liberis --- et a coniugibus vestris numquam ille effrenatus suas libidines cohibuisset* (tuo raivopää ei ole koskaan hillinnyt himojansa teidän lapsistanne ja vaimoistanne, *Mil.* 28,76). Williams 1999, 104-105.

¹⁹ *Verr.* 2,5,25,63.

²⁰ *Verr.* 2,2,19,46.

²¹ *Verr.* 2,5,25,64.

²² *Verr.* 2,5,28,73.

²³ *Verr.* 2,3,4,8.

²⁴ Alexander 1990, 106; 108; 111. Stockton 1971, 73-83; 97; 99-142; 171.

oikeudenkäynnit²⁵ ja epäonnistumiset konsulinvaaleissa vuosina 65-63 eKr. saivat Catilinan turvautumaan väkivaltaisiin keinoihin valtaan noustaakseen. Catilinan salaliittona tunnettu vallankaappausyritys kuitenkin epäonnistui. Tähän vaikuttivat suuresti Ciceron konsulin ominaisuudessa esittämät neljä puhetta Catilinaa vastaan, joissa hän selvitti senaatille ja Rooman kansalle salaliittoon liittyviä tapahtumia ja sai ihmiset vakuuttumaan siitä, että Catilinan tavoitteena oli anarkia ja yksinvalta. Roomassa kiinni jääneet salaliittolaiset teloitettiin ilman oikeudenkäyntiä. Tammikuussa 62 eKr. Catilina kaatui taistelussa lähellä Pistoriaa.

2.2.2. Nuoruusikä

Puhuessaan Catilinaa vastaan Cicero viittaa tämän nuoruudenaikaiseen homoseksuaaliseen suhteeseen, joka on jatkunut aikuisikään asti:

Catil. 2,4 Tongilium mihi eduxit quem amare in praetexta coeperat.

Huomaan, että hän vei mukanaan Tongiliuksen, jota hän alkoi rakastaa, kun hän vielä nuorena poikana käytti purppurareunaista togaa.

Ciceron mukaan Catilina otti mukaansa Tongilius-nimisen miehen, kun hän lähti Roomasta 8. marraskuuta 63 eKr. Lisäksi Cicero väittää, että Catilina rakasti Tongiliusta, *Tongilium --- amare --- coeperat*, kun hän käytti vielä nuoren pojan purppurareunaista togaa (*praetextatus*).²⁶ Tässä Cicero käyttää suoraan verbiä *amare* (rakastaa), jolla voitiin viitata eufemisesti myös fyysiseen suhteeseen.²⁷ Tongilius on ehkä ollut Catilinaa iältään vanhempi mies eli siinä tapauksessa Catilinan suhde häneen merkitsi nuorena passiivisen roolin harjoittamista. Suhde on kuitenkin jatkunut Catilinan aikuisikään eli vaikuttaa siltä, että Cicero väittää Catilinan edelleen harjoittavan passiivista roolia.

2.2.3. Aikuisikä

Ensimmäisessä puheessaan Catilinaa vastaan (*In L. Catilinam oratio prima*) Cicero esittää vielä pidättyvästi syytöksiä Catilinan mahdollisista homoseksuaalisista suhteista. Sen sijaan toisessa puheessaan Catilinaa vastaan (*In L. Catilinam oratio secunda*) Cicero viittaa vapaasti Catilinan homoseksuaalisuuteen.²⁸ Näistä syytöksistä huolimatta täytyy muistaa, että Catilina oli myös naimisissa.²⁹

Cicero mainitsee Catilinan seuralaiseksi Gaius Manlius -nimisen miehen, jonka ikä ja ulkomuoto

²⁵ Vuoden 65 eKr. lopulla pidetyn oikeudenkäynnin syyteenä olivat Catilinan virkavirheet Afrikassa vuosina 67-66 eKr. Catilina todettiin syyttömäksi, kuten myös vuoden 64 eKr. oikeudenkäynnissä, jossa Catilinaa syytettiin murhista, jotka hän oli tehnyt Sullan valtakaudella. Vuonna 63 eKr. kaksi oikeudenkäyntiä (syytteinä lahjonta ja väkivaltaisuus) jäivät vaille lopputulosta.

²⁶ Williams 1999, 167.

²⁷ Adams 1982, 188.

²⁸ Lilja 1982, 91.

²⁹ Cicero syyttää Catilinaa siitä, että tämä olisi murhannut ensimmäisen vaimonsa: *morte superioris uxoris novis nuptiis locum vacuefecisse* (teit tilaa uudelle vaimolle murhaamalla edellisen vaimosi, *Catil. 1,14*).

tulevat esille, kun Cicero huomauttaa Manliuksen kuuluvan miehiin, jotka ovat jo iän heikentämiä, mutta pysyneet kunnossa harjoittelemalla.³⁰ Ciceron mukaan Manlius on Catilinan seuralainen (*satelles*) ja apulainen (*administer*).³¹ Cicero kehottaa Catilinaa lähtemään Roomasta nimenomaan Manliuksen luo, joka Etruriassa keräsi kannattajia Catilinan joukkoihin:

Catil. 1,10 nimium te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant.

Liian kauan sinun Manliuksesi johtama leiri on kaivannut päällikköään.

Catil. 1,23 cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium.

Lähde Manliuksen luo häikäilemättömän rikollisjoukkosi kanssa.

Cicero saa suhteen vaikuttamaan läheiseltä ja merkitsevältä, kun hän jokseenkin ivalliseen sävyyn kehottaa Catilinaa lähtemään nimenomaan Manliuksen luo: *confer te ad Manlium*. Lisäksi Cicero huomauttaa, että Manliuksen johtama leiri on liian kauan ikävöinyt johtajaansa eli Catilinaa: *nimum diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant*. Vaikka Catilinan ja Manliuksen välinen suhde jääkin tulkinnanvaraiseksi, on Ciceron ilmaisuissa siitä huolimatta tyyllisiä yksityiskohtia, jotka voi joko jättää huomiotta tai sitten ymmärtää viittauksina homoseksuaaliseen suhteeseen. Esimerkiksi verbi *desiderare* (ikävöidä, kaivata) on tunnetta ilmaiseva sanavalinta, kun sitä käytetään siinä merkityksessä, että sotilaat yksinkertaisesti odottavat päällikkönsä saapumista. Kohdan voi ymmärtää joko niin että sotilaat odottavat Catilinaa johtamaan armeijaa tai että nimenomaan Manlius kaipaa Catilinaa. Näillä epätarkoilla sanavalinnoilla Cicero on ehkä tarkoituksella pyrkinyt tekemään Catilinan ja Manliuksen yhteistyöstä epäuskottavan tai naurettavan. Cicero myös vihjaa Catilinan puolestaan 'riutuvan kaipauksesta' (*desiderio tabescere*), koska osa hänen seuralaisistaan on jäänyt Roomaan. Cicero kehottaakin Catilinan seuralaisia poistumaan Roomasta erityisesti tästä syystä:

Catil. 2,6 exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere.

Lähtekööt pois, etteivät antaisi onnetoman Catilinan riutua heitä kaivatessaan.

Catilinan seurueeseen kuuluu nuoria miehiä, jotka Catilina on Ciceron mukaan turmellut, ajamalla heitä joko rikoksiin (*audacia*) tai moraalittomuuksiin (*libido*):

Catil. 1,13 cui tu adolescentulo quem corruptelarum inlecebris irretisses non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti.

Kenelle nuorelle miehelle, jonka olet kietonut verkkoosi viettelemällä ja ajamalla turmellukseen, et ole osoittanut joko asetta rikosta varten tai yllyttänyt häntä intohimoihin.

Catil. 2,8 iam vero quae tanta umquam in ullo iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo verum etiam adiuvando pollicebatur.

³⁰ *Catil. 2,20 tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum; quo ex genere iste est Manlius cui nunc Catilina succedit* (kolmannen ryhmän muodostavat miehet, jotka ovat jo ikääntyneitä, mutta harjoittelun avulla pysyneet fyysisesti kunnossa. Tähän ryhmään kuuluu Manlius, jonka tilalle Catilina on nyt astunut joukkojen johdossa).

³¹ Gaius Manlius johti Catilinan joukkoja Pohjois-Etruriassa, Faesulaessa. *Catil. 1,7*. Stockton 1971, 114.

Onko kukaan koskaan osoittanut niin suurta kykyä vietellä nuorisoa kuin hän? Toisia hän rakasti mitä häpeällisimmin, toisten rakkaudelle hän antautui itse mitä irstaimmin. Toisille hän tarjosi mahdollisuuden tyydyttää himojaan, toisia hän ei vain neuvonut, vaan sen lisäksi vielä auttoi surmaamaan vanhempansa.

Cicero väittää, että Catilina on suhteissaan harjoittanut sekä aktiivista (*alios ipse amabat*) että passiivista roolia (*aliorum amori flagitiosissime serviebat*). Ilmaisuihin *alios ipse amabat* (toisia hän rakasti itse) viittaa tässä Catilinan aktiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Ilmaisuihin *aliorum amori -- - serviebat* (toisten haluja --- palveli) viittaa puolestaan siihen, että Catilina suostui jopa passiiviseen rooliin.³² Catilinan seuralaiset Cicero jakaa kuuteen eri ryhmään riippuen heidän rikostensa laadusta. Viimeisin ja pahin ryhmä on Ciceron mukaan erityisesti Catilinan suosiossa. Ensiksi Cicero kuvailee näiden miesten ulkomuotoa ja elämäntapoja. Tämän jälkeen hän viittaa miesten sekä hetero- että homoseksuaalisiin suhteisiin:

Catil. 2,22 posterum autem genus est non solum numero verum etiam genere ipso atque vita quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu; quos pexo capillo, nitidos, aut imberbis aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis; quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur.

Viimeksi mainittu ihmistyyppi ei ole vain järjestyksessä viimeinen, vaan myös Catilinalle tyyppilliseltä luonteeltaan ja elämäntyyliltään vihoviimeinen. He ovat erityisesti Catilinan suosikkeja, elleivät jopa hänen rakastettujaan. Näette nämä miehet, joiden hiukset ovat kammattut huolellisesti, jotka ovat öljytyjä parrattomia poikia tai partaisia miehiä, yllään pitkähihaiset, nilkkoihin asti ulottuvat tunikat, kääriytyneinä kankaisiin, eivät togiin. Näiden miesten elämäntehtävä ja valveillaolon tavoite esittyy aamuun asti kestävässä kemuissa.

Catil. 2,23 in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari neque saltare et cantare sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt.

Näissä seurueissa pyörivät kaikki uhkapelurit, kaikki viettelijät ja hävyttömät miehet. Nämä niin hennot ja sirot pojat eivät pelkäästään opi kuinka tulee rakastaa ja olla rakastettu tai pelkäästään vain tanssimaan ja laulamaan, mutta myös millä tavoin käytetään tikaria ja sekoitetaan myrkkyä.

Ensimmäisessä esimerkissä Cicero väittää käyttämällä ilmaisuja *de eius dilectu* ja *de complexu eius*, että Catilinan ja hänen joukkoihinsa kuuluvien miesten välillä olisi ollut fyysistä kanssakäymistä.³³ Tällaisia syleilyyn viittaavia sanoja, kuten *complexus*, käytettiin usein korvaamassa seksuaaliseen toimintaan viittaavia sanoja, joita ei voinut lausua julkisesti.³⁴ Ciceron kuvauksesta käy selville, että osa Catilinan seuralaisista on vielä passiivista roolia harjoittavia parrattomia poikia (*imberbes*) osa taas aktiivista roolia harjoittavia aikuisia miehiä, joille on kasvanut parta (*barbati*). Miesten joukkoon kuuluvat uhkapelureiden (*aleatores*) ja viettelijöiden (*adulteri*) lisäksi *omnes impuri impudicique*. Tällä

³² Lilja 1982, 91. Williams 1999, 205.

³³ *Catil. 2,22. Vrt. Verr. 2,2,9,24 qui e Chelidonis sinu in provinciam profectus esset* (hän saapui provinssiin suoraan Chelidonin syleilystä). Lilja 1982, 90.

³⁴ Adams 1982, 181.

Cicero mahdollisesti viittaa miesten harjoittavan homoseksuaalisia (*impudici*) suhteita.³⁵ Tulkintaa vahvistaa se, että seurueen nuoret pojat ovat ulkomuotonsa puolesta feminiinisiä: *hi pueri tam lepidi ac delicati* (nämä niin sirot ja viehättävät pojat). Tämä ilmaisu viittaa poikien harjoittamaan passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Lisäksi Cicero sanoo poikien oppineen sekä rakastamaan (*amare*) että olemaan rakastettuja (*amari*). Käyttämällä aktiivista *amare*- sekä passiivista *amari* -verbiä Cicero väittää suorasanaisesti, että pojilla on homoseksuaalisissa suhteissa sekä aktiivinen että passiivinen rooli.³⁶

2.3. Publius Clodius Pulcher

2.3.1. *Oratio post reditum prima, cum senatui gratias egit, De domo sua ad pontifices oratio, De haruspicum responsis oratio, Pro T. Annio Milone oratio*³⁷

Joulukuussa 62 eKr. Roomassa tapahtui skandaali, josta hetkessä tuli kuuma poliittinen kysymys. Publius Clodius osallistui naisenvaatteissa Bona Dea -jumalattaren juhlaan, johon osallistuminen oli rajattu yksinomaan naisille. Tapausta seurasi oikeusjuttu, jonka yksityiskohdat ovat seuraavanlaiset:

ajankohta	61 eKr., käsittely päättynyt 15. toukokuuta mennessä
syyte	<i>questio extraordinaria</i> (Bona Dea jumalattarelle pyhitetyn juhlan loukkaaminen)
syytetty	P. Clodius Pulcher (kvestori 61-60 eKr., aed.cur. 56 eKr.)
puolustaja	C. Scribonius Curio (konsuli 76 eKr., kensori 61 eKr.)
syyttäjät	L. Cornelius Lentulus Crus (konsuli 49 eKr.) Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus (konsuli 56 eKr.) L. Cornelius Lentulus Niger (preetori viimeistään 61 eKr.) C. Fannius (preetori viimeistään 50 eKr.)
tulos	syytön (syyllinen: 25 ääntä, syytön: 31 ääntä)
muuta	M. Tullius Cicero esiintyi todistajana. Lisäksi oikeudenkäyntiin liittyi lahjusepäilyksiä.

Vaikka Clodiuksen taholta kyseessä oli ollut lähinnä harmiton tempaus, eivät hänen poliittiset vihamiehensä epäröineet käyttää tapahtumaa häntä vastaan. Miellyttääkseen optimaatteja myös Clodiuksen aikaisemmat liittolaiset, Pompeius ja Cicero, hylkäsivät hänet. Cicero jopa todisti Clodiuksen alibin vääräksi. Clodius tosin voitti oikeudessa, mutta tapaus jätti jälkensä seuraavien vuosien politiikkaan. Helmikuussa 58 eKr. Clodius julkaisi lakialoitteen, jonka mukaan henkilö oli julistettava lainsuojattomaksi, jos hän oli teloituttanut Rooman kansalaisen ilman oikeudenkäyntiä. Lakiehdotus oli suunnattu yksinomaan Ciceroa vastaan.³⁸ Cicero painostettiin maanpakoon, josta hän

³⁵ Lilja 1982, 90. *Catil.* 2,23. Vrt. *Verr.* 2,3,9,23 *Verris mores improbos impurosque*. Muita esimerkkejä sanan *impudicus* käytöstä: *p. red. in sen. 12 adulescentes nobilissimi --- se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent* (ylhäiset nuorukaiset --- heittäytyivät irstaan parittajan jalkoihin); *har. resp. 1 putavi mihi reprimendam esse P. Clodii impudicam impudentiam* (arvelin, että minun täytyy hillitä Publius Clodiuksen törkeää häpeämättömyyttä); *Phil.* 2,70 *et consul et Antonius? hoc est dicere, et consul et impudicissimus, et consul et homo nequissimus* (konsuli sekä Antonius? Se on sama kuin sanoisi, että konsuli ja rietas mies tai konsuli ja irstailija); 3,12 *cum autem omnis servitus est misera, tum vero intolerabilis est [servire] impuro, impudico, effeminato* (sen lisäksi, että kaikenlainen orjuus on surkeaa, niin todella sietämätöntä on palvella hävytöntä, irstasta ja naismaista miestä).

³⁶ Adams 1982, 188. Williams 1999, 205.

³⁷ Alexander 1990, 116; 128; 129; 151. Stockton 1972, 159-161; 168-169; 187-189; 191-193; 196-197; 201-202; 218-219; 224-225.

³⁸ Ciceron konsulikaudella 63 eKr. oli Catilinan salaliittolaisia teloitettu senaatin päätöksellä ilman oikeudenkäyntiä.

palasi Roomaan syyskuun alussa 57 eKr. Cicero hyökkäsi puheissaan Clodiusta, Gabiniusta ja Pisoa vastaan, jotka kaikki olivat olleet hänen karkoituksensa takana. Näistä kolmesta miehestä erityisesti Gabinius sai Ciceron taholta osakseen moraalisyttöksiä homoseksuaalisuudesta.³⁹ Clodiuksen yhteydessä Cicero ei ilmeisesti uskaltanut esittää moraalisyttöksiä yhtä vapaasti kuten Verrestä ja Catilinaa sekä myöhemmin Marcus Antoniusta vastaan. Myös Gabiniusta vastaan Cicero esittää moraalisyttöksiä vapaammin.

Clodiusta vastaan Cicero puhuu seuraavissa puheissa: *Oratio post reditum prima, cum senatui gratias egit* (maanpaon jälkeen ensimmäinen puhe, jonka aikana Cicero lausui senaatille kiitokset), *De domo sua ad pontifices oratio* (ylipapeille pidetty puhe, joka käsitteli Ciceron taloa) ja *De haruspicum responsis oratio* (puhe, joka käsitteli ennusmerkkien selittäjien tulkintoja). Tammikuussa 52 eKr. T. Annius Milo surmasi Clodiuksen pitkällisten keskinäisten kiistojen seurauksena. Huolimatta alkuperäisestä aikomuksestaan puolustaa Miloä oikeudessa Cicero ei uskaltanut lähinnä oman turvallisuutensa sekä jännittyneen poliittisen tilanteen vuoksi esittää puolustuspuhetta *Pro T. Annio Milone oratio* alkuperäisessä muodossa.

2.3.2. Nuoruusikä

Clodiuksen nuoruusiästä Cicero mainitsee vain sen yleisen turmeluksen, johon Clodius hänen mukaansa vajosi isänsä kuoleman jälkeen:

har.resp. 20,42 post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta.

Isän kuoleman jälkeen hän omisti nuoruusikänsä tyhjäntoimittajien rajattomiin paheisiin, joiden hillittömyyksiä hän tyydytti.

Cicero jättää tarkentamatta mitä ovat nämä paheet, *libidines*. Kohtaa voi verrata Ciceron toisessa puheessa käyttämään ilmaisuun: *scurrarum locupletium scortum* (varakkaiden tyhjänjoimittajien prostituoitu).⁴⁰ Cicero ehkä tarkoittaa, että Clodius on nuorena rahasta harjoittanut passiivista roolia homoseksuaalisissa suhteissa. Lilja huomauttaa (1982, 92), että tämä oli jo yksinään loukkaavasti sanottu vapaasta Rooman kansalaisesta, mutta vielä loukkaavampi on Ciceron solvaus: *piratarum contumelias perpessus etiam Cilicum libidines barbarorumque satiavit* (hän on sietänyt merirosvojen häväistyksiä ja tyydytti myös kilikialaisten sekä barbaarien mielihaluja). Cicero viittaa aikaan, jolloin Clodius oli jo hieman vanhempi (*robustus*) ja palveli laivastossa Kilikiassa. Samassa kohdassa on väite Clodiuksen incestisestä suhteesta tämän sisareen: *in domesticis est germanitatis stupris volutatus*.⁴¹ Ciceron mukaan suhde on *stuprum* eli sanan merkitys sopi myös tähän yhteyteen.

Tulkinnanvarainen vertauskuva Clodiuksen nuoruudesta on puolestaan seuraava Ciceron väite:

har.resp. 27,59 quae navis umquam in flumine publico tam vulgata omnibus quam istius aetas fuit?

³⁹ Lilja 1982, 91.

⁴⁰ *Sest.* 39.

⁴¹ *har. resp.* 20,42.

Onko mikään laiva, joka liikennöi yleisillä vesireiteillä, ollut koskaan niin kaikkien käytettävissä kuin hän nuorena miehenä?

Mahdollisesti Cicero viittaa Clodiuksen harjoittaneen maksua vastaan passiivista roolia homoseksuaalisissa suhteissa. Laivat ja merenkulku olivat sekä kreikan että latinan kielessä usein käytettyjä seksuaalisuuteen viittaavia vertauskuvia.⁴²

2.3.3. Aikuisikä

Clodiuksen yhteydessä Cicero mainitsee nimeltä tuntemattamaksi jäävän miehen nimeltä Sergius sekä Pison ja Gabiniuksen. Sergiuksesta selviää sen verran, että hän toiminut aikaisemmin Catilinan aseenkantajana sekä sittemmin Clodiuksen henkivartijana: *armiger Catilinae, stipator tui corporis*.⁴³ Sergius saattaa syntyjään olla orja, koska Catilinan armeijasta ei jätetty henkiin yhtään vapaasyntyistä miestä.⁴⁴ Cicero sanoo yksinkertaisesti: *Sergius ille tuus* (tuo sinun Sergiuksesi).⁴⁵ Ilmaisuihin on lyhyt, mutta saattaa kuitenkin viitata Clodiuksen ja Sergiuksen läheisempään suhteeseen, jos sitä vertaa siihen, miten Cicero puhuu Clodiuksen yhteydessä Gabiniuksesta ja Pisosta. Seuraavassa kohdassa Cicero tekee Clodiuksen raivonpurkauksesta naurunalaisen, koska hän arvelee sen johtuvan kaipauksesta, jota Clodius tuntee Gabiniusta ja Pisoa kohtaan:

har.resp. 1,2 vaecors repente sine suo vultu, sine colore, sine voce constitit: deinde respexit et simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis.

Äkkiä hän seisahtui paikoilleen hurjistuneena, kykenemättömänä hillitsemään itseään, kalpeana, äänettömänä. Sitten hän katsoi taakseen ja samalla kun hänen katseensa osui konsuli Gnaeus Lentulukseen, hän kaatui lähes kuurian kynnykselle, muistaessaan luullakseni oman Gabiniuksensa ja kaivatessaan Pisoa.

Cicero viittaa miesten läheisiin suhteisiin käyttämällä jälleen kahta jo aikaisemminkin esille tullutta ilmaisua. Ensinnäkin *Gabinus suus* (hänen Gabiniuksensa) on hyvin samantyylinen ilmaisu kuin *Sergius ille tuus* (tuo sinun Sergiuksesi), jossa on vaihtunut vain possessiivipronomini yksikön toisesta kolmanteen muotoon. Kun Cicero sanoo Clodiuksen kaipaavan Gabiniusta ja Pisoa, *recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis*, käyttää hän jälleen samanlaista tyyliä kuin Catilinan yhteydessä. Ciceron mukaanhan Catilina 'riutui kaipauksesta,' koska osa hänen seurueeseensa kuuluvista miehistä oli jäänyt Catilinan lähtiessä Roomaan: *exeant, profiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere*.⁴⁶ Ilmaisuihin ei välttämättä viitata todellisiin tai edes väitettyihin homoseksuaalisiin suhteisiin. Cicero voi vain viitata Clodiuksen, Gabiniuksen ja Pison tiiviiseen poliittiseen yhteistyöhön. Kuitenkin Ciceron tapa kuvata Clodiuksen reaktioita, kun hän muistaa oman Gabiniuksensa ja kaipaa Pisoa, on ehkä yritys vihjata miesten läheiseen suhteeseen.⁴⁷ Toisaalta Ciceron motiivina oli ainoastaan ehkä tehdä Clodiuksen, Gabiniuksen ja

⁴² Lilja 1982, 92. Adams 1982, 25; 167.

⁴³ *dom.* 5,13.

⁴⁴ Stockton 1971, 141.

⁴⁵ *dom.* 6,14.

⁴⁶ *Catil.* 2,6.

⁴⁷ *Pis.* 12,27.

Pison poliittisesta yhteistyöstä naurettavaa tarkoittamatta, että miesten välillä todella oli seksuaalista suhdetta.

Aikaisemmin tuli esille Ciceron toistuvat viittaukset Clodiuksen esiintymisestä naisten vaatteissa Bona Dea -jumalattaren juhlissa. Vaikka tapahtumalla ei ollut mitään tekemistä homoseksuaalisuuden kanssa, käyttää Cicero puheessaan T. Annius Milon puolesta Clodiuksesta sellaisia nimityksiä kuin nainen (*mulier*)⁴⁸ ja naismainen mies (*homo effeminatus*).⁴⁹ Näillä ilmaisuilla hän toisaalta saattoi viitata siihen, että Clodiuksella oli homoseksuaalisia suhteita. Biseksuaaliseen käyttäytymiseen viittaa Ciceron maininta siitä, että Clodiuksen seuralaisiin kuului kumpaakin sukupuolta edustavia prostituoituja:

Mil. 21,55 semper secum scorta ---- exoletos --- lupas duceret.

Hänellä oli aina mukanaan huoria, poikarakastetuiksi liian vanhoja miehiä, ja naispuolisia prostituoituja.

Ilmaisua voi verrata seuraavaan: *a liberis --- et a coniugibus vestris numquam libidines cohibuisset* (hän ei koskaan jättänyt noudattamatta mielihalujaan teidän poikienne ja vaimojenne suhteen).⁵⁰ Tämä muistuttaa niitä väkivaltaan liittyviä kuvauksia, joita Cicero mainitsi Verreen yhteydessä.⁵¹

Cicero esittää kuitenkin suhteellisen vähän Clodiusta vastaan moraalisyttöksiä homoseksuaalisuudesta verrattuna esimerkiksi siihen, mitä hän aikaisemmin on sanonut Verreestä ja Catilinasta tai myöhemmin Marcus Antoniuksesta. Tietenkin saattoi olla, että Clodiusta vastaan ei ollut mitään perusteita esittää syyttöksiä homoseksuaalisuudesta. Toisaalta poliittinen tilanne on Ciceron kannalta muuttunut lähes kokonaan siitä, mitä se oli Verreen ja Catilinan tapausten aikaan. Cicero pelkäsi Clodiusta eikä ilmeisesti uskaltanut puhua häntä vastaan samalla rohkeudella kuin mitä hän aikaisemmin oli osoittanut Verrestä ja Catilinaa vastaan.⁵²

2.4. Aulus Gabinius

2.4.1. *Oratio post reditum prima, cum senatui gratias egit, De domo sua ad pontifices oratio*⁵³

Konsulina toimiessaan vuonna 58 Gabinius kannatti Clodiusta ja vaikutti osaltaan siihen, että Cicero joutui maanpakoon. Tosin samaan aikaan, kun Cicero oli maanpaossa, palkkasi Gabinius aseistettuja joukkoja taistelemaan Clodiuksen joukkoja vastaan, mutta tämä ei kuitenkaan riittänyt lepyttämään Ciceron vihaa Gabiniusta kohtaan. Vuonna 54 Gabinius joutui oikeuden eteen sen jälkeen, kun hän

⁴⁸ *Mil. 21,55.*

⁴⁹ *Mil. 89.*

⁵⁰ *Mil. 21,55.*

⁵¹ *Verr. 2,1,24,62 quam multis istum ingenuis, quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis?* (kuinka monelle vapaasyntyiselle miehelle, kuinka monelle aviovaimolle arvelette hänen tehneen väkivaltaa saastaisen ja vastenmielisen lähettilääntoimensa aikana?); *2,4,52,116 mitto adhibitam vim ingenuis, matres familias violatas* (jätän mainitsematta väkivaltaisuuden vapaasyntyisiä kohtaan, häpäistyt aviovaimot).

⁵² Stockton 1971, esim. 218; 220.

⁵³ Alexander 1990, 123; 145; 148; 149. Lintott, 1997 24; 27. Stockton 1971, 191; 215-217.

vastoin senaatin päätöstä oli johdattanut armeijansa Egyptiin ja auttanut Ptolemaios XII:n takaisin valtaan. Cicero esiintyi oikeudenkäynnissä todistajana. Gabinius kuitenkin vapautettiin syytteistä, mikä Ciceron mukaan johtui yksinomaan korruptiosta ja senaatin tuntemasta pelosta ensimmäistä triumviraattia kohtaan, vaikka Gabiniuksen toimintaa voitiin myös puolustaa sillä, että syynä oli ollut *rei publicae causa* eli valtion etu. Oikeusjuttua seurasi kuitenkin välittömästi uusi oikeuskiista Gabiniusta vastaan ja tällä kertaa Pompeius ja Caesar painostivat Ciceron toimimaan vastoin tahtoaan Gabiniuksen puolustajana. Tästä huolimatta Gabinius tuomittiin maanpakoon. Oikeusjutun yksityiskohdat olivat seuraavat:

ajankohta	54 eKr.
syyte	<i>lex Iulia de repetundis</i> (lahjusten vastaanottaminen Syyriassa 57-54 eKr.)
syytetty	Aulus Gabinius (konsuli 58 eKr.)
puolustaja	M. Tullius Cicero (konsuli 63 eKr.)
syyttäjä	C. Memmius (kansantribuuni 54 eKr.)
tuomari	preetori M. Porcius Cato
tulos	syllinen (tuomittiin maanpakoon)

2.4.2. Nuoruusikä

Ciceron mukaan Gabinius on nuoruudessaan osallistunut paheelliseen elämään, jota on seurannut yhtä paheellinen aikuisikä:

dom. 48,126 cuius impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae latrocinium consulatus vidimus.

Olemme nähneet hänen poikaikänsä moraalittomuuden, nuoruusiän irstailut, loppuelämän kunnianttomuuden ja köyhyyden ja konsulinvirassa tehdyt rikokset.

p. red. in sen. 5,11 quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnes libidines divulgatum, qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare, qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriam domestico lenocinio sustentavit.

Kuka voi toivoa mitään hyvää sellaiselta, jonka nuoruus tunnetusti kului kaikissa paheissa, joka ei pystynyt suojelemaan edes ruumiin pyhintä osaa ihmisten alhaisilta hillittömyyksiltä, joka haaskasi omaisuutensa yhtä nopeasti kuin myöhemmin valtion varat ja torjui taloudellista ahdinkoaan ja kustansi ylellisen elämäntapansa harjoittamalla kotonaan prostituutiota.

Ensimmäisen esimerkin tyyliä voi verrata Gaius Gracchuksen samantapaiseen kuvaukseen: *pueritia tua adolescentiae tuae inhonestamentum fuit, adolescentia senectuti dedecoramentum, senectus rei publicae flagitium* (sinun poikaikäsi oli nuoruusiällesi häpeäksi, nuoruusikäsi oli vanhuusiällesi häpeäksi, vanhuusikäsi oli valtiolle häpeäksi).⁵⁴

Toisessa esimerkissä Ciceron pahennusta herättävä kuvaus sisältää ilmaisun: *sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare*. Ruumiin loukkaamattomin tai pyhin osa (*sanctissima pars corporis*) viittaa suuhun. Ilmeisesti Cicero tarkoittaa, että nuoruudessaan

⁵⁴ C. Sempronius Gracchus, *In L. Calpurnium Pisonem Frugi* (a. 123). Malcovati, 187, fragmentti 48,11.

Gabinus olisi homoseksuaalisissa suhteissa harjoittanut oraaliseksiä (*fellare*) eli suostunut halveksituimpaan tehtävään passiivisessa roolissa.⁵⁵

2.4.3. Aikuisikä

Cicero esittää selkeitä syytöksiä Gabiniuksen aikuisiän homoseksuaalisuudesta. Lisäksi niissä viitataan avoimesti Gabiniuksen harjoittaneen passiivista roolia. Terminologian yhteydessä tuli esille Gabiniuksen tapa tanssia:

Pis. 8,18 illa saltatrice tonsa.

Tuo keritty tanssijatar.

Pis. 10,22 domus cantu et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio saltaret –suum illum saltatorium versaret orbem.

Talo raikui laulusta ja symbaalien soitosta ja samaan aikaan hän itse tanssi alastomana pidoissa - pyörähteli omia tanssiaskeleitaan.

p. red. in sen. 6,13 vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulanta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit?

Juovuksissa, raukeana ja paheellisena, hiukset öljystä märkinä ja huolellisesti laitettuina, silmät puoliummessa, suu veltona, hän ilmoitti painuneella ja juopuneella äänellä vakavan kunnia-arvoisesti, että hän oli mitä suurimmissa määrin tyytymätön tuomitsematta jääneiden kansalaisten saamaan rangaistukseen. Missä tällainen viisauden perikuva on näin kauan onnistunut pysymään meiltä piilossa? Miksi tämä kähäräpäinen tanssija on näin kauan antanut erinomaisen hyveellisyytensä kuluu käyttämättömänä irstailuissa ja mässäilyissä?

Planc. 36,87 in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terreat.

Tuo Catilinan tanssija peloitteli konsulinvirassaan uhkaamalla kansankokouksissa proskriptiolla.

Kuten jo aikaisemmin terminologian yhteydessä on tullut esille, merkitsi sana *cinaedus* (κίναιδος) alunperin tanssijaa, joka usein toimi myös prostituoituna. Luultavasti tästä merkitysyhteydestä on saanut alkunsa tapa viitata sanoilla *saltare* (tanssia) ja *saltator* (tanssija) homoseksuaalisuuteen. Tämän lisäksi Cicero viittaa avoimesti Gabiniuksen ja Catilinan väliseen homoseksuaaliseen suhteeseen:

p. red. in sen. 4,10 a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus --- reposcebat.

Monien kuunnellessa hän pyysi minulta Catilinaa, rakastajaansa.

dom. 24,62 consules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versabantur, cum alter se Catilinae delicias --- fuisse diceret.

⁵⁵ Adams 1982, 212-213. Lilja 1982, 91. Williams 1999, 198.

Konsulit pitivät pitoja ja ottivat vastaan salaliittolaisten onnitteluita, kun toinen [sc. Gabinius] sanoi olleensa Catilinan rakastettu.

p. red. in sen. 5,12 neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus.

Eikä hän tyytynyt siihen, vaan hän meni lisäksi vielä kansankokoukseen ja käytti sellaista kieltä puhuessaan, että jos hänen miehensä Catilina olisi uudelleen herännyt henkiin, hän ei olisi uskaltanut puhua samalla tavoin.

Gabinius on todistajien läsnäollessa pyytänyt Ciceroilta takaisin Catilinaa (*Catilinam reposcebat*), jonka Cicero väittää olevan Gabiniuksen rakastaja (*amator*). Ilmaisun *amator suus* (hänen rakastajansa) on suora viittaus siihen, että Catilina harjoitti miesten välisessä suhteessa aktiivista roolia, Gabinius puolestaan passiivista. Lisäksi Gabinius on Ciceron mukaan itsekin tunnustanut asemansa Catilinaan nähden: *se Catilinae delicias --- fuisse diceret* (hän sanoi itse olleensa Catilinan rakastettu). Ilmaisun *Catilinae deliciae* (Catilinan rakastettu) viittaa Gabiniuksen passiiviseen asemaan. Tulkintaa vahvistaa se, että Cicero korostaa Catilinan olevan Gabiniuksen mies (*eius vir*).

Clodiuksen ja Gabiniuksen välinen suhde jää epäselvemmäksi. Ciceron käyttää Pison vastaan puhuessaan ilmaisua *suus Clodius* (sinun [sc. Gabiniuksen] Clodiukseksi). Ilmaisun tulkintaan on alkuperäisessä tilanteessa vaikuttanut suuresti esimerkiksi äänenpaino. Pelkästään luettuna ilmaisuun mahdollisesti sisältyneitä epäsuoria viitteitä on vaikeampi tulkita.⁵⁶ Clodiusta vastaan Cicero väitti Clodiuksen puolestaan riutuvan kaivatessaan Gabiniustaan: *concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabini sui* (hän kaatui lähes kuurian kynnykselle, muistaessaan luullakseni oman Gabiniuksensa).⁵⁷

2.5. Lucius Calpurnius Piso Caesoninus

2.5.1. *In L. Pisonem oratio*⁵⁸

Vuonna 55 eKr. Cicero kosti Pisolle sen, että tämä oli kannattanut Ciceron maastakarkoitusta Clodiuksen ja Gabiniuksen kanssa. Cicero esitti senaatissa puheen Pison vastaan syyttäen tätä kavalluksesta ja virkatoimien huonosta hoitamisesta Makedonian provinssissa, jonka Clodius oli lahjoittanut Pisolle taatakseen tämän yhteistyön Pison konsulikaudella 58 eKr.

2.5.2. Aikuisikä

Pison vastaan Cicero esittää vähän syytteitä homoseksuaalisuudesta,⁵⁹ vaikka puhe *In L. Pisonem oratio* sisältääkin lähes epätavallisen paljon muita moraalisiin liittyviä syytöksiä. Homoseksuaalisuuden osalta Cicero viittaa vain Pison seuralaisiin. Näihin kuuluu eräs kreikkalainen (*quidam Graecus*), joka

⁵⁶ *Pis.* 12,27.

⁵⁷ *har.resp.* 1,2.

⁵⁸ Shackleton 1971, 188; 191; 214; 273.

⁵⁹ Lilja 1982, 91.

elää yhdessä Pison kanssa: *qui cum isto vivit*.⁶⁰ Ilmaisua voi verrata siihen, miten Cicero kuvasi Marcus Caeciliuksen ja Verreen välistä suhdetta: *cum illo familiarissime atque amicissime vivere* (hän elää Verreen kanssa ystävällisessä ja tuttavallisessa suhteessa).⁶¹ Ilmaisua *cum aliquo vivere* tuskin kirjaimellisesti merkitsee tässä yhteydessä samassa talossa yhdessä asumista. Sen sijaan viittauksien tarkoitus on korostaa toistuvaa läheistä kanssakäymistä. Ilmaisua on mahdollista tulkita myös niin, että Cicero viittaa joko läheiseen ystävytyteen tai jopa homoseksuaaliseen suhteeseen. Edellämainitusta kreikkalaisesta Cicero mainitsee vielä, että hän ei opeta Pisolle etiikkaa, vaan sen sijaan hän on nautintojen opettaja (*auctor libidinis*).⁶²

Lisäksi Pison seuralaisiin kuuluvat kolme kaunista kreikkalaista veljestä: *Autobulo, Athamante, Timocle, formosis fratribus*.⁶³ Heistä ei kuitenkaan mainita tarkempia tietoja. Mahdolliseen oraaliseksiin viittaa Ciceron Pisoa koskeva ilmaisu, jonka mukaan Piso puhuu haisevalla suulla (*os foetidus*).⁶⁴

2.6. Marcus Antonius

2.6.1. *Philippicae*⁶⁵

Vuonna 52 eKr. Annius Milo joutui oikeuteen syytettynä Clodiuksen murhasta. Syyttäjiä oli yhteensä neljä, yksi heistä Marcus Antonius (51 eKr. kvestori, 44 ja 34 eKr. konsuli). Muihin oikeusjuttuihin Marcus Antonius ei ainakaan Alexanderin antamien tietojen mukaan ole osallistunut. Cicero esitti vuosina 44-43 eKr. yhteensä neljätoista puhetta Antoniusta vastaan eli ns. *Philippicae*, joissa hän yritti saada senaattia julistamaan Antonius valtion viholliseksi. Näissä puheissaan Marcus Antoniusta vastaan Cicero nousee vielä kerran siitä poliittisen nöyryytyksen ja voimattomuuden tilasta, johon hän oli suistunut tasavallan kauden viimeisinä vuosina. Cicero hyökkää karkeaa kieltä käyttäen Antoniuksen julkista ja yksityistä elämää vastaan, mutta näihin aikoihin poliittinen korrektisuus oli jo hyödytöntä. Antonius esitti myös vastaukset Ciceron puheisiin. Fragmentteja on jäljellä puheista *In senatu contra Ciceronem* sekä *Contra Ciceronis Philippicas*.

2.6.2. Nuoruusikä

Aikuisikään ja nuoruusikään viittaavien homoseksuaalisten syytösten ero on siinä, että Cicero ei mainitse nimeltä ketään, johon Antoniuksella olisi ollut nuorena homoseksuaalinen suhde. Liljan mielestä (1982, 93) tämän perusteella Ciceron väitteitä Antoniuksen nuoruusiän homoseksuaalisista

⁶⁰ *Pis.* 28,68.

⁶¹ *div. in Caec.* 9,29.

⁶² *Pis.* 28,69.

⁶³ *Pis.* 36,89.

⁶⁴ *Pis.* 6,13.

⁶⁵ Alexander 1990, 309. Stockton 1971, 252-253; 265; 279-282; 288-295; 298-303; 307-320. M. Antonius triumvir, *In senatu contra Ciceronem*, Kal.Oct. 44. Malcovati 472, fragmentti 159, 7. M. Antonius triumvir, *Contra Ciceronis Philippicas*, a. 44 aut 43. Malcovati 475, fragmentti 159, 8.

suhteista voi pitää pelkkänä herjauksena. Ciceron mukaan Antoniuksen elämä aina poikaikäisestä asti on osoittanut, että hän on ollut valmis passiiviseen rooliin.⁶⁶

Phil. 2,34,86 a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires.

Olet pojasta asti elänyt niin, että suostut mihin tahansa ja auliisti palvelet orjana.

Phil. 13,8,17 eius pueritia pertulerat libidines eorum qui erant in eum tyranni.

Poikana hän suostui noudattamaan niiden miesten, jotka olivat hänen valtiaitaan, mielihaluja.

Ilmaisuuksien *omnia pati* tarkoittaa alentumista passiiviseen rooliin homoseksuaalisissa suhteissa.⁶⁷ Ilmaisuuksien on viittaus Curioon, josta puhutaan tarkemmin Antoniuksen aikuisiän yhteydessä. Myös muissa yhteyksissä Cicero väittää Antoniuksen harjoittaneen homoseksuaalisissa suhteissa passiivista roolia. Cicero esimerkiksi viittaa Antoniuksen suun epäpuhtauteen:

Phil. 5,7,20 cum is dies, quo me adesse iusserat, venisset, tum vero agmine quadrato in aedem Concordiae venit atque in me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit.

Sinä päivänä, jolloin hän oli käskenyt minua olemaan läsnä, hän saapui Concordian temppeliin todellakin kuin taistelujärjestyksessä marssien ja minun poissaollessani syötti ulos puheen likaisesta suustaan.

Phil. 11,2,5 cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset.

Hän solvasi häpeällisin sanoin miehistä jalointa saastaisella suullaan.

Gabiniusta vastaan Cicero käytti ilmaisua, jonka mukaan Gabinius ei varjellut edes ruumiin pyhintä osaa eli suuta (*sanctissima pars corporis*).⁶⁸ Tässä kohdin Cicero käyttää ilmaisua *os impurissimum* (mitä häpeällisin suu). Cicero mainitsee myös Antoniuksen veljen, Luciuksen, harjoittaneen nuoruudessaan passiivista roolia homoseksuaalisissa suhteissa:

Phil. 14,9 quas enim turpitudines Antonii libenter cum dedecore subierunt, easdem per vim laetantur aliis se intulisse.

Lucius ja Marcus Antonius antautuivat mielii näihin samoihin paheisiin, joihin ovat väkivalloin pakottaneet toisia.

Edellisessä ilmaisussa oli erityisen merkittävää, että kumpikin veli oli nauttinut passiivisesta roolistaan: *quas enim turpitudines Antonii libenter cum dedecore subierunt*. Yleensä passiivista roolia pidettiin niin häpeällisenä, että siihen piti pakottaa väkivalloin (*per vim*).⁶⁹

⁶⁶ Lilja 1982, 93.

⁶⁷ Adams 1982, 189. Lilja 1982, 27; 63. McGinn 1998, 192. Williams 1999, 174-175.

⁶⁸ *p. red. in sen.* 5,11.

⁶⁹ Lilja 1982, 93.

2.6.3. Aikuisikä

Cicero viittaa Antoniuksen passiiviseen roolin vielä aikuisiälläkin sekä siihen, että hän olisi ottanut vastaan maksun homoseksuaalisista suhteista:

Phil. 2,18,44 sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum, certa flagitii merces, nec ea parva.

Otit yllessi miehen togan, jonka vaihdot heti naisen togaan. Ensin olit julkinen huora, häpeällisen teon hinta oli tietyn suuruinen eikä se ollut pieni palkka.

Erityisesti Cicero mainitsee Antoniuksen suhteen Gaius Scribonius Curion kanssa. Hän esittää väitteen, että Antonius olisi ollut täysin Curion vallassa:

Phil. 2,18,44 cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo collocavit.

Pian kuvioihin tuli mukaan Curio, joka sai sinut luopumaan huoran ammatista ja aivan kuin hän olisi antanut sinulle naisen puvun, hän järjesti sinut pysyvään ja vakaaseen aviosuhteeseen.

Phil. 2,18,45 nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis.

Ei koskaan aikaisemmin yksikään poika, joka on ostettu nautintoa varten, ole ollut niin omistajansa vallassa kuin sinä olit Curion pauloissa.

Cicero maalaa mielikuvan, että jopa *matrona* (aviovaimo) on Antoniukselle liian imarteleva rooli. Sen sijaan Cicero käyttää Antoniuksesta ilmaisua maksettu poika (*puer emptus*), mikä vastaa nimitystä *puer delicatus*.⁷⁰ Curio on ostanut Antoniuksen kuin orjapojan, joka oli täysin isäntänsä vallassa (*in domini potestate*).⁷¹ Toisaalta koko ajatus miesten välisestä avioliitosta on tuskin todiste normaalista käytännöstä. Päinvastoin Cicero pyrkii osoittamaan Antoniuksen vaimon roolilla tämän passiivista roolia homoseksuaalisessa suhteessa ja tällä keinoin lisäämään halveksuntaa nimenomaan nuorempaa ja passiivista Antoniusta, ei vanhempaa ja aktiivista Curiota kohtaan.⁷² Cicero käyttää tässä kohdin samanlaista ilmaisua kuin mitä hän käytti Verrestä vastaan puhuessaan. Verreen seuralaisista Rubrius oli *homo factus ad istius libidines* eli Rubriuksen tehtävänä oli palvella Verreen mielihaluja.⁷³ Vastaavasti Apronius oli Ciceron mukaan sopiva palvelemaan Verreen mielihaluja: *ad Verris flagitia libidinesque accomodatus*.⁷⁴ Toisaalta suhde Curion ja Antoniuksen välinen suhde ei ole täysin yksipuolinen, sillä Cicero korostaa myös Curion tunteita Antoniusta kohtaan:

Phil. 2,18,45 ipse autem [sc. Curio] amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium iturum.

Curio itse sitävästoin rakkaudesta riutuen vannotti, että hän lähtee itsekin maanpakoon, koska hän ei kestäisi sinusta erossa olemisen aiheuttamaa kaipautta.

⁷⁰ Lilja 1982, 93.

⁷¹ Williams 1999, 174.

⁷² Williams 1999, 245; 248.

⁷³ Verr. 2,3,76,176.

⁷⁴ Verr. 2,1,25,64.

Kuten esimerkiksi Catilinan ja Clodiuksen yhteydessä⁷⁵ käyttää Cicero tässä ilmaisua, jonka mukaan Curio ei kestä Antoniuksesta erossa olemisen aiheuttamaa kaipausta: *desiderium tu discidii ferre non posset*. Lisäksi Curio palaa rakkaudesta Antoniusta kohtaan: *amore ardens*. Vaikka Cicero käyttääkin orjan asemaan vertaavaa ja halveksivaa ilmaisua, että Antonius oli Curion vallassa kuin ostettu orjapoika (*puer emptus --- fuit in domini potestate*), korostaa hän myös Curion tunteita Antoniusta kohtaan. Verbi *amare* (rakastaa) viittaa tässä myös fyysiseen suhteeseen.⁷⁶ Lisäksi Cicero puuttuu siihen, että Curion isä on monta kertaa yrittänyt karkottaa Antoniuksen talostaan. Cicero on myös yrittänyt neuvoa Curion isää, miten tämä saisi poikansa erotettua Antoniuksesta:

Phil. 2,18,45 quotiens te pater eius [sc. Curionis] domo sua eiecit, quotiens custodes posuit, ne limen intrares! cum tu tamen nocte socia, hortante libidine, cogente mercede per tegulas demitterere.

Kuinka monta kertaa hänen isänsä on heittänyt sinut ulos talostaan, kuinka monesti hän on asettanut vartioita, ettet astuisi kynnyksen yli! Samaan aikaan sinut kuitenkin yön ollessa liiittolaisesi, himon ajamana ja maksun velvoittamana laskettiin alas kattotiilien läpi.

Phil. 2,18,46 patri persuasi ---eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet.

Olen suostutellut isää --- että hän käyttämällä isän oikeutta ja valtaa ei pitäisi poikaansa erossa vain sinun ystävyydestäsi, vaan myös sinun seurastasi.

Cicero tekee jälleen eron puhuessaan toisaalta Antoniuksen ja toisaalta Curion asemasta heidän välisessä suhteessaan. Antoniuksen kohdalla Cicero korostaa halveksien tämän orjamaista alistumista (*puer emptus*) ja rahanhimoa (*cogens mercede*). Curio olisi ansainnut aivan vastaavanlaista halveksuntaa tuntemastaan intohimosta Antoniusta kohtaan, mutta hänen kohdallaan Cicero käyttääkin hillittyjä ilmaisuja, kuten *amore ardens* (hän paloi rakkaudesta) sekä *desiderium discidi ferre non posset*, aivan kuin osoittaakseen, että Curion rakkaus Antoniusta kohtaan oli aitoa, kun taas Antonius tyytyi pelkkään prostituoidun rooliin.⁷⁷ Toisaalta tekstin tulkinta ei ehkä ole tällä tavalla aivan selvä. Cicero nimenomaan mainitsee, että Curion tavattuaan Antonius luopui ”prostituoidun” ammatistaan (*qui te a meretricio quaestu abduxit*), vaikka Ciceron väitteen mukaan Curio maksoikin Antoniukselle tämän suorittamista seksuaalisista palveluksista (*puer emptus libidinis causa*).

Yksinkertainen viittaus Curion ja Antoniuksen väliseen suhteeseen on Ciceron väite, että Curio on Antoniuksen (avio)mies (*vir tuus*).⁷⁸ Cicero käyttää myös vulgaaria ilmaisua, joka täysin suoraan väittää Antoniuksen alentuneen passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa:

⁷⁵ *Catil. 1,10 nimium te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant* (liian kauan sinun Manliuksesi johtama leiri on kaivannut päällikköään); *2,6 exeant, proficiscantur, ne patientur desiderio sui Catilinam miserum tabescere* (lähtekööt pois, etteivät antaisi onnettoman Catilinan riutua heitä kaivatessaan); *har.resp. 1,2 vaecors repente sine suo vultu, sine colore, sine voce constitit: deinde respexit et simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis* (äkkiä hän seisahtui paikoilleen hurjistuneena, kykenemättömänä hillitsemään itseään, kalpeana, äänettömänä. Sitten hän katsoi taakseen ja samalla kun hänen katseensa osui konsuli Gnaeus Lentulukseen, hän kaatui lähes kuurian kynnykselle, muistaessaan luullakseni oman Gabiniuksensa ja kaivatessaan Pisoa).

⁷⁶ Adams 1982, 188.

⁷⁷ Lilja 1982, 94. Williams 1999, 42; 174; 245; 248.

⁷⁸ *Phil. 2,20,50*.

Phil. 2,31,77 ergo, ut te catamitum, nec opinato cum te ostendisses, praeter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu pertubasti?

Senkö vuoksi vain pelottelit kaupunkia öisillä kauhuilla ja häiritsit koko Italiaa monta päivää kestäväällä piinalla, että kun yllättäen ilmaantuisit esille, nainen voisi ilahtua näkemällä sinunlaisesi suosikkipojan?

Phil. 3,5,12 cum autem omnis servitus est misera, tum vero intolerabilis est servire inpuro, inpudico, effeminato, numquam ne in metu quidem sobrio.

Sen lisäksi, että kaikenlainen orjuus on surkeaa, niin todella sietämätöntä on palvella hävytöntä, irstasta ja naismaista miestä, joka ei ole edes pelätessään selvinpään.

Cicero käyttää tässä kohdin haukkumasanaa *catamitus*, joka oli roomalaisilla vakiintunut tarkoittamaan nuorta ja kaunista miestä, jolla on homoseksuaalisessa suhteessa passiivinen rooli.⁷⁹ Vaikka Antonius oli tässä vaiheessa avioitunut ja hänellä oli suhde näyttelijättären kanssa, Cicero kuitenkin edelleen viittaa suhteeseen Antoniuksen ja Curion välillä, vaikka se oli kuitenkin jo tätä ennen päättynyt.⁸⁰ Antonius on myös *effeminatus* eli naismainen mies.

Cicero käyttää myös Antoniuksen yhteydessä ilmaisua, jonka mukaan miehet asuvat yhdessä. Cicero nimittäin mainitsee, että Antonius elää yhdessä Hippias-nimisen näyttelijän kanssa.⁸¹

Phil. 2,25,62 existimavit se suo iure cum Hippia vivere.

Hän arveli täydellä syyllä voitavansa elää yhdessä Hippiaan kanssa.

Antoniuksen juhlissa Ciceron mukaan vapaasyntyiset pojat seurustelevat tilaisuutta varten hankittujen orjapoikien kanssa:

Phil. 2,41,105 personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur.

Kaikki paikat kaikuivat juopuneiden miesten äänistä, lattiat ja seinät lainehtivat viinistä, vapaasyntyiset pojat seurustelivat maksettujen poikien kanssa, nais- ja miespuoliset prostituoidut perheenäitien kanssa.

Cicero viittaa selkeästi tapahtumaan, jonka voi määritellä sanalla *stuprum*, joka merkitsi perinteisiä soveliaisuussääntöjä vastaan rikkovaa seksuaalista käyttäytymistä, kuten aviorikosta vapaasyntyisten naimattomien naisten, aviovaimojen ja leskien kanssa. Samoin vapaan miehen suhde vapaasyntyisen roomalaisen miehen tai pojan kanssa oli *stuprum*.⁸²

Kuten nuoruusiän homoseksuaalisisten suhteiden kohdalla, puuttuu Cicero myös aikuisikään

⁷⁹ Williams 1999, 56-57.

⁸⁰ Williams 1999, 206.

⁸¹ Vrt.: *div. in Caec. 9,29 M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adolescentem, non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi, sed esse cum illo familiarissime atque amicissime vivere* (Marcus Caelius, sinun veljesi ja erinomainen ja näyttävä nuorukainen, ei ole vain jättänyt saapumatta paikalle ja kostanut kanssasi kokemiasi vääryyksiä, vaan lisäksi hän elää Verreen kanssa ystävällisessä ja tuttavallisessa suhteessa); *Pis. 28,68 quidam Graecus --- qui cum isto vivit.* (eräs kreikkalainen --- jonka kanssa Piso elää).

⁸² Williams 1999, 62; 98.

liittyvissä syytöksissä Antoniuksen veljeen Luciukseen:

Phil. 6,5,12 redeo ad amores deliciasque vestras, L. Antonium, qui vos omnes in fidem suam recepit.

Palaan teidän rakastettuunne ja suosikkiinne, Lucius Antoniukseen, joka on ottanut teidät kaikki suojelukseensa.

Phil. 13,12,26 deliciae atque amores populi Romani, L. Antonius.

Rooman kansan suosikki ja rakastettu, Lucius Antonius.

Kummassakin esimerkissä Cicero käyttää Lucius Antoniuksesta ilmaisua *deliciae atque amores*. Sana *amor* (rakkaus) saattoi viitata myös homoseksuaaliseen suhteeseen. Monikkomuotoisena *amores* saattoi merkitä rakkauden kohdetta eli jonkun rakastettua. Plautuksen näytelmässä *Mostellaria* käytetään ilmaisua *deliciae populi* Traniosta, joka on asemaltaan *puer delicatus*. Ilmaisua voi verrata Ciceron väitteeseen, jonka mukaan Lucius Antonius on *deliciae* --- *populi Romani* eli Rooman kansan rakastama "suosikkiorja".⁸³

3. PUOLUSTUSPUHEET

3.1. Marcus Caelius

3.1.1. *Pro M. Caelio oratio*⁸⁴

Marcus Caelius Rufus oli taitava puhuja ja poliitikko, Catilinan seuralainen, mutta siitä huolimatta Ciceron ja Crassuksen suojatti. M. C. Alexanderin mukaan Caelius on vuosina 59-50 eKr. osallistunut viiteentoista oikeudenkäyntiin, joista varmuudella viidessä syyttäjänä, kahdessa puolustajana ja kolmessa syytettynä. Esitän kolmesta oikeudenkäynnistä tarkempia tietoja. Ensimmäisessä Cicero toimii Caeliuksen puolustajana oikeudenkäynnissä, jossa Caeliusta syytetään useasta eri teosta (*Pro M. Caelio*). Seuraavassa kahdessa on syytteenä *lex Scantinia*, ensimmäisessä syytettynä Caelius, jälkimmäisessä hän on puolestaan syyttäjänä.

ajankohta	oikeudenkäynti 3.-4. huhtikuuta, 56 eKr.
syyte	<i>lex Plautia de vi</i> (mellakointi Puteolissa, Pallan omaisuuden vahingoittaminen, Dion murha, kullan vastaanottaminen maksuksi Dion murhasta, senaattorin pahoinpitely, suunnitelma Clodian murhaamiseksi)
syytetty puolustajat	M. Caelius Rufus (aed.cur. 50 eKr., preetori 48 eKr.) M. Licinius Crassus (konsuli 70 eKr., 55 eKr., kensori 65 eKr.) M. Tullius Cicero (konsuli 63 eKr.)
syyttäjät	P. Clodius = ? Pulcher (aed.cur. 56 eKr.) L. Herennius Balbus L. Sempronius Atratinus, cos.suff. 34 eKr.
tulos	syytön

⁸³ *Most.* 15.

⁸⁴ Alexander 1990, 119; 130-131; 134; 137; 151; 154; 160; 163-164; 166. Shackleton 1979 213; 228-229; 247; 253-254; 262.

ajankohta	50 eKr., syyskuun 19. päätyneiden <i>ludi Romani</i> jälkeen
syyte	<i>lex Scantinia</i>
syytetty	M. Caelius Rufus (aed.cur. 50 eKr., preetori 48 eKr.)
syyttäjä	Sevius tai Servius Pola
tulos	?
ajankohta	syyskuu 50 eKr.
syyte	<i>lex Scantinia</i>
syytetty	Ap. Claudius Pulcher (konsuli 54 eKr., kensori)
syyttäjä	M. Caelius Rufus (aed.cur. 50 eKr., preetori 48 eKr.)
tulos	?

3.1.2. Nuoruusikä

Ciceron mielestä Caeliuksen nuoruusiän moraalia vastaan on esitetty syytöksiä, jotka perustuvat vain Caeliuksen ulkomuotoon:

Cael. 3,6 nam quod obiectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id numquam tam acerbe feret M. Caelius, ut eum paeniteat non deformem esse natum. Sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis.

Mitä hänen moraaliaan vastaan esitettyihin syytteisiin tulee, kuten myös kaikkeen muuhun, mitä hänen syyttäjänsä ovat väittäneet, ne eivät ole syytöksiä rikollisesta toiminnasta, vaan sen sijaan herjauksia eikä Marcus Caelius tule koskaan ottamaan niitä niin vakavasti, että katuisi sitä, että hän on syntynyt komeana. Tällaisia syytöksiä levitetään nimittäin kaikkia niitä vastaan, jotka nuoruudessaan olivat kasvoiltaan ja vartaloltaan näyttäviä.

Caeliusta vastaan on esitetty syytöksiä hänen moraalistaan: *quod obiectum est de pudicitia*. Cicero vastaa näihin syytöksiin, että tällaisia väitteitä esitetään kaikkia niitä kohtaan, joiden ulkomuoto nuorena on ollut *liberalis*. Sen lisäksi, että epäilykset Caeliuksen moraalista ovat vain pahoja puheita (*maledicta*) Cicero kuvailee keinoja, joiden avulla Caeliuksen moraalia on nuorena varjeltu:

Cael. 4,9 verum ad istam omnem orationem brevis est defensio. Nam quoad aetas M. Caeli dare potuit isti suspitioni locum, fuit primum ipse pudore, deinde etiam patris diligentia disciplinaque munita. Qui ut huic virilem togam dedit --- hunc a patre continuo ad me esse deductum; nemo hunc M. Caelium in illo aetatis flore vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in M. Crassi castissima domo, cum artibus honestissimis erudiretur.

Vastaus näihin kaikkiin puheisiin on lyhyt. Niin kauan kuin Marcus Caeliuksen ikä on voinut antaa tilaa tällaisille epäilyksille, suojeli sitä ensinnäkin Caeliuksen oma kunniallisuus sekä lisäksi myös hänen isänsä huolellinen ja ankara kasvatus. Niin pian kuin hänen isänsä antoi Caeliukselle miehen togan --- toi hänen isänsä hänet heti minun luokseni. Siihen aikaan, kun hän perehtyi vapaalle miehelle kuuluviin taitoihin, kukaan ei nähnyt tätä Marcus Caeliusta nuoruuden kukoistuksessa muuten kuin hänen isänsä tai minun seurassani tai Marcus Crassuksen hyvämaineisessa talossa.

Ciceron vastauksessa korostuu iän merkitys. Niin kauan kuin Caeliuksen moraaliin ei ole voitu iän puolesta luottaa, *quoad aetas M. Caeli dare potuit isti suspitioni locum*, suojeli sitä Caeliuksen oma kunniantunne (*pudor*) sekä tämän lisäksi vielä hänen isänsä huolellinen kurinpito ja kasvatus: *patris diligentia disciplinaque*. Tässä kohdin Ciceron vastausta voi verrata siihen, mitä hän esitti Clodiuksen nuoruusikää vastaan: *post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta* (isän kuoleman jälkeen hän omisti nuoruutensa

rikkaiden tyhjäntoimittajien mielihaluille).⁸⁵ Syytöspuheessaan Clodiusta vastaan Cicero ei pidä lieventävänä seikkana sitä, että Clodiuksen isä ei enää voinut suojella poikansa moraalia. Caeliuksen moraalia ja kunniaa on suojellut myös se, että häntä ei nuorena tavattu kenenkään vieraan seurassa: *nemo hunc M. Caelium in illo aetatis flore vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in M. Crassi castissima domo* (kun hän oli nuoruuden kukoistuksessaan, kukaan ei nähnyt Marcus Caeliusta muulloin kuin hänen isänsä tai minun seurassani tai Marcus Crassuksen hyvämaineisen perheen piirissä). Tätä kohtaa aikaisemmin Cicero on antanut ymmärtää, että epäilykset aikuisen miehen ja nuorukaisen välisestä seksuaalisesta suhteesta olivat yleisiä: *quis est qui huic aetati --- non possit quam velit petulanter --- male dicere* (ketäpä ei olisi, joka tästä ikäkaudesta --- ei voisi puhua niin julkeasti kuin vain haluaa). Cicero tarkoittaa ilmaisulla *haec aetas* nuorukaisen ikää ennenkuin hän on pukeutut ylleen aikuisen miehen puvun (*toga virilis*).⁸⁶

Caeliusta on selvästi syytetty siitä, että hän on tuntenut Catilinan. Erityisesti Ciceron täytyi selvittää kaikista niistä väitteistä, joita oli esitetty Caeliuksen ja Catilinan välisestä homoseksuaalisesta suhteesta. Ciceron kielenkäyttö on kuitenkin korrektia ja viittaukset homoseksuaalisuuteen erittäin tulkinnanvaraisia, kuten seuraava esimerkki osoittaa:⁸⁷

Cael. 4,10 nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est, longe ab ista suspicione abhorrere debet. Hoc enim adulescente scitis consulatum mecum petisse Catilinam. Ad quem si accessit aut si a me discessit umquam (quamquam multi boni adulescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt), tum existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? Sed ego illud tempus aetatis, quod ipsum sua sponte infirmum aliorum libidine infestum est, id hoc loco defendo.

Mitä siihen tulee, että Caeliusta on syytetty tuttavuudesta Catilinan kanssa, täytyy tällaisista epäilyksistä pitäytyä kokonaan erossa. Te tiedätte, että Caelius oli vasta nuorukainen, kun Catilina haki konsulinvirkaa yhdessä minun kanssani (64 eKr.). Jos Caelius missään vaiheessa lähestyi Catilinaa tai oli minusta erossa - vaikka monet erinomaiset nuoret miehet omistautuivat kokonaan tuolle hävyttömälle ja paheelliselle miehelle - niin siinä tapauksessa voidaan epäillä, että Caelius oli liian läheisessä kanssakäymisessä Catilinan kanssa. Joku voi väittää, että myöhemmin tiesimme ja näimme, että Caelius oli Catilinan ystävien joukossa. Kuka sitä kieltää? Kuitenkin tällä hetkellä puolustan sitä hänen nuoruutensa vaihetta, joka itsessään on liian voimaton puolustautumaan toisten miesten mielitekoja vastaan.

Vaikka Caelius joutui Catilinan ystävyteen, ovat läheisempään suhteeseen viittaavat epäilykset Ciceron mielestä tarpeettomia: *nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est, longe ab ista suspicione abhorrere debet*. Sen sijaan muiden nuorten miesten kohdalla vastaavat epäilykset voivat pitää paikkaansa, koska he itse hakeutuivat Catilinan seuraan: *quamquam multi boni adulescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt* (vaikka monet kunnialliset nuoret miehet omistautuivat kokonaan tuolle huonolle ja moraalittomalla miehelle). Catilinaa vastaan puhuessaan vuonna 63 eKr. Cicero mainitsi Catilinan turmelemaat nuoret miehet:

Catil. 1,13 cui tu adulescentulo quem corruptelarum inlecebris irretisses non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti.

Kenelle nuorelle miehelle, jonka olet kietonut verkkoosi viettelemällä ja ajamalla turmellukseen, et ole osoittanut joko asetta rikosta varten tai yllyttänyt häntä intohimoihin.

⁸⁵ *har.resp.* 20,42.

⁸⁶ *Cael.* 4,8.

⁸⁷ Liija 1982, 95.

Catil. 2,8 iam vero quae tanta umquam in ullo iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo verum etiam adiuvando pollicebatur

Onko kukaan koskaan osoittanut niin suurta kykyä vietellä nuorisoa kuin hän? Toisia hän rakasti mitä häpeällisimmin, toisten rakkaudelle hän antautui itse mitä irstaimmin. Toisille hän tarjosi mahdollisuuden tyydyttää himojaan, toisia hän ei vain neuvonut vaan sen lisäksi vielä auttoi surmaamaan vanhempansa.

Myöhemmin Cicero vielä lisää, että Caeliuksen säädyllisyyttä vastaan on esitetty pahoja puheita, *itaque a maledictis pudicitiae ad coniurationis invidiam oratio est vestra delapsa*. Lisäksi on väitetty, että Caelius osallistui Catilinan salaliittoon, koska hän ja Catilina olivat ystäviä: *coniurationis hunc propter amicitiam Catilinae participem fuisse*.⁸⁸ Passiivista roolia harjoittavasta miehestä käytettiin Roomassa vulgaarisanoja, vaikka ne voitiin korvata myös epäsuorilla kiertoilmaisuilla. Yksi keino käyttää tällaista kiertoilmaisuia oli sanoa, että miehen *pudicitia* eli säädyllisyys oli riistetty häneltä. Tästä syystä mies oli *impudicus* (säädytön, irstas). Tässä kohdin Cicero viittaa siihen, että Caeliuksen säädyllisyyttä vastaan on esitetty pahoja puheita (*maledicta*), mikä voi tarkoittaa, että Caeliusta vastaan on Catilinan yhteydessä esitetty väitteitä homoseksuaalisuudesta.

Cicero puuttuu vielä uudestaan väitteisiin Caeliuksen nuoruuden ajan pederastisista suhteista. Yllättäen Ciceron suhtautuminen on hyväksyvä:

Cael. 12,28 multos et vidi in hac civitate et audivi non modo qui primoribus labris gustassent -- sed qui totam adulescentiam voluptatibus dedissent, emersisse aliquando et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse gravesque homines atque illustres fuisse. Datur enim concessu omnium huic aliqui ludus aetati, et ipsa natura profundit adulescentiae cupiditates. Quae si ita erumpunt, ut nullius vitam labefactent, nullius domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent.

Olen nähnyt ja kuullut tässä kaupungissa olevan monia, jotka eivät ole vain hiukan huulillaan maistaneet, vaan jotka ovat antautuneet koko nuoruutensa ajan nautinnoille, mutta jotka ovat jonkin ajan kuluttua ponnistautuneet irti ja kuten sanotaan, palanneet järkiinsä ja heistä on tullut kunniallisia ja arvostettuja miehiä. Yleinen mielipide näet suo tälle ikäkaudelle jonkin verran huvituksia ja itse luonto tuhlaa nuoruuden nautintoja. Ja jos sillä tavoin ne pääsevät purkautumaan, että eivät järkytä kenenkään elämää eivätkä tuhoa kenenkään kotia, pidetään niitä yleensä helposti siedettävinä.

3.1.3. Aikuisikä

Puhuessaan Caeliuksen puolesta Cicero painottaa niiden syytösten merkitystä, joita esitetään nuoruuden moraalista vastaan. Hänen mielestään Caeliusta ei voida enää täysi-ikäisenä syyttää moraalittomuudesta, koska siitä ei ole todisteita nuoruusajalta:

Cael. 5,11 tot igitur annos versatus in foro sine suspicione, sine infamia studuit Catilinae iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam aetatem fuisse? --- Qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur.

⁸⁸ *Cael. 7,15*. Lilja 1982, 95.

Vasta sen jälkeen, kun hän ensin oli niin monta vuotta säännöllisesti käynyt Forumilla, ilman että häntä vastaan olisi herännyt epäilyksiä kunniantomasta käyttäytymisestä, hän liittyi Catilinan seuraan, joka silloin pyrki uudelleen konsuliksi (63 eKr.). Mihin ikään asti tuota ikäkautta pitää vartioida? --- tässä iässä, ellei joku pysty puolustamaan itseään lujudellaan ja tahdonvoimallaan, kotona opitulla kurilla sekä synnynnäisellä hyvydellään, niin vaikka hänen oma perheensä ja ystävänsä vartioisivat häntä, hän ei kuitenkaan pystyisi välttämään todellisiin tapahtumiin perustuvaa huonoa mainetta. Jos joku on nuorena säilynyt puhtaana ja koskemattomana, ei kukaan puhu hänen maineestaan ja moraalistaan, kun hän on vartunut ja ottanut paikkansa miehenä miesten keskuudessa.

Edellinen pitkä esimerkki sisältää mielenkiintoista tietoa nuoruusiän moraalin merkityksestä aikuiselle miehelle. Aivan esimerkin lopussa Cicero toteaa, että jos mies on onnistunut säilyttämään nuorena maineensa (*fama*) ja hyvän moraalinsa (*pudicitia*), hän voi ottaa paikkansa miehenä miesten keskuudessa: *vir inter viros esset*. Epäilemättä tämän hyveen vastakohtana on terminologian yhteydessä esille tullut homoseksuaalisuuteen viittaava ilmaisu miehestä, joka käyttäytyi miesten joukossa kuin nainen: *inter viros mulier*.⁸⁹

Vielä aikuisiän osaltakin Cicero vastaa syytöksiin, jotka koskevat Caeliuksen ystävyyttä Catilinan kanssa. Cicero kuitenkin pitää Caeliusta syyttömänä koko tapahtumaan, koska Catilina onnistui peittämään monilta ihmisiltä todellisen luonteensa:

Cael. 5,12 at studuit Catilinae, cum iam aliquo annos esset in foro, Caelius; et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maximarum non expressa signa, sed adumbrata lineamenta virtutum. Utebatur hominibus improbis multis; et quidem optimis se viris deditum esse simulabat. Erant apud illum illecebrae libidinum multae; erant etiam industriae quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia libidinis apud illum; vigeabant etiam studia rei militaris. Neque ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto, tam ex contrariis diversisque et inter se pugnantibus naturae studiis cupiditatibusque conflatum.

Caelius kannatti Catilinaa silloin kun hän oli jo monta vuotta harjaantunut julkiseen elämään. Monet, jotka tulivat kaikista säädyistä ja ikäluokista, toimivat samalla tavoin. Sillä kuten arvelen teidän muistavan, Catilina osoitti lukuisia vaikka ei kovin todellisia, vaan lähinnä näennäisiä hyviä ominaisuuksia. Hän oli tekemisissä monien kelvottomien ihmisten kanssa ja kuitenkin hän teeskenteli hakeutuvansa parhaimpien miesten seuraan. Hän tarjosi monia houkuttelevia viettelyksiä, toisaalta hän osoitti ahkeruutta ja toimeliaisuutta. Hän paloi paheellisista mielihaluista, toisaalta hän oli erinomaisen kyvykäs sodankäyntiin. Luulen, että maan päällä ei ole koskaan ollut toista samanlaista petoa, joka olisi ollut niin vastakkaisten ja keskenään ristiriitaisten pyrkimysten repimä.

Caeliuksen harjoittamaan homoseksuaalisuuteen viittaa Ciceron lause, joka puuttuu siihen, mitä Caeliusta vastaan on sanottu:

Cael. 13,30 "Adulter, impudicus, sequester" convicium est, non accusatio.

"Viettelijä, irstailija, lahjusten välittäjä." Tämä on herjaamista, ei syyttämistä.

Caeliusta on nimitelty sanoilla *adulter* (viettelijä, avionrikkoja), *impudicus* (huonomainen mies) ja *sequester* (lahjusten välittäjä). Sana *impudicus* voi merkitä myös samaa kuin vulgaarimpi sana *pathicus*.

⁸⁹ Verr. 2,2,78,192 *vir inter mulieres, impura inter viros muliercula* (hän on naisten joukossa mies, miesten joukossa huonomainen nainen); dom. 54,139 *contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset* (vastoin hyviä tapoja hän oli usein sekä miesten joukossa nainen että naisten joukossa mies).

3.2. Gnaeus Plancius

3.2.1. *Pro Cn. Plancio oratio*⁹⁰

Toukokuussa 58 eKr. Cicero saapui Makedoniaan jouduttuaan lähtemään Roomasta maanpakoon. Makedonian kvestorina toimi tuolloin Gnaeus Plancius, joka auttoi Ciceroa tämän karkoituksen aikana. Myöhemmin Cicero palkitsi Planciuksen ja puolusti häntä loistavasti oikeudenkäynnin aikana, josta tiedetään seuraavia seikkoja:

ajankohta	elokuun loppu tai syyskuun alkupuoli, 54 eKr.
syüte	<i>lex Licinia de sodaliciis</i> (väärinkäytös vuoden 54 eKr. ediilinkampanjan aikana)
syytetty	Cn. Plancius (aed.cur. 55 tai 54 eKr.)
puolustajat	Q. Hortensius Hortalus (konsuli 69 eKr.) M. Tullius Cicero (konsuli 63 eKr.)
syyttäjät	L. Cassius Longinus (kansantribuuni 44 eKr.) M. Iuventius Laterensis (preetori 51 eKr.)
tuomari	preetori C. Alfius Flavius
tulos	syytön

3.2.2. Nuoruusikä

Puolustaessaan Gnaeus Planciusta Cicero mainitsee tämän suhteesta Aulus Torquatus-nimisen mieheen, jonka seurueessa Plancius matkusti Afrikkaan. Mahdollisesti syyttävä osapuoli on esittänyt suhteen homoseksuaalisena. Cicero kuitenkin kieltää kaiken tähän viittaavan. Hänen mukaansa Planciuksen toiminta oli täysin kunniallista:

Planc. 11,27 hic est enim, qui adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam, sic ab illo gravissimo, et sanctissimo, atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo, et adolescentuli modestissimi pudor postulabat.

Nimittäin hän on se mies, joka nuorukaisena matkasi Aulus Torquatuksen seurassa Afrikkaan. Ystävyys, jota tämä vakavaluontoinen, kunnia-arvoinen, kaiken ylistyksen ja kunnian arvoinen mies Planciukselle osoitti, oli sellaista, mitä pakollinen telttatoveruus ja säädyllisen nuoren miehen moraalit pitävät välttämättömänä.

Erityisesti Planciuksen kunniallisuutta kuvaa ilmaisu *adolescentuli modestissimi pudor*, joka on vastakohta esimerkiksi Clodiuksen ja Gabiniuksen nuoruudelle, joissa korostuivat Ciceron mukaan *libidines ja impudicitia*.⁹¹

3.2.3. Aikuisikä

Vastapuoli on esittänyt Planciusta vastaan syytöksen, että tämä olisi ottanut matkaseurueeseensa miehen nautinnon vuoksi:

⁹⁰ Alexander 1990, 142. Stockton 1971, 189.

⁹¹ Sanan *contubernium* käyttöä voi verrata toiseen esimerkkiin: *Verr. 5,104 contubernium muliebris militiae in illo delicatissimo litore?*

Planc. 12,30 hunc tu vitae splendorem maculis adspergis istis? lacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspicione quidem possit agnoscere. Bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa; quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium.

Tahraatko tämän miehen elämän kunnian näillä herjauksilla? Syytätät häntä aviorikoksista, mitä kukaan ei voi osoittaa todeksi, mutta sen lisäksi ei voi edes epäillä. Sanot hänen nainneen kahdesti, niin että et vain keksi rikoksia, vaan väänteleet myös sanoja. Väität, että hän otti provinssiin mukaan jonkun miehen nautinnonhimon vuoksi. Tämä ei ole syytös rikoksesta, vaan herjauksessa käytetty valheellinen väite.

Ciceron ilmaisua *ductum esse --- libidinis causa* voi mahdollisesti käyttää todisteena siitä, että homoseksuaalisia suhteita ei kieltänyt mikään laki, vaikka sana *crimen* tarkoittaa syytöstä rikoksesta eikä itse rikosta. Tätä kohtaa Ciceron puheesta voi verrata Caton väitteeseen, jonka mukaan miespuolinen prostituoitu oli otettu mukaan provinssiin: *inter cetera obiecit ei Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum* (muun muassa hän moitti häntä karthagolaisesta Filippuksesta, rakastetusta ja ylhäisestä prostituoidusta, jonka hän vei mukanaan Roomasta Galliaan luvaten suurenmoisia lahjoja).⁹²

Cicero ei kuitenkaan sano, onko Planciuksen mukanaan viemä mies orja vai vapaasyntyinen. Jos kyseessä olisi vapaasyntyinen mies, Planciuksen teosta voi käyttää sanaa *stuprum*. Jos kyseessä kuitenkin on orja, teko ei ole rikos, *non crimen est*, vaan oikeuspuheessa moraalisytyöksessä käytetty herjaus (*maledicta*). Cicero tosin väittää loppuun asti, että vastapuoli on vain esittänyt hänen asiakastaan vastaan valheen (*mendacium*). Ilmaisua voi verrata puheeseen Caeliuksen puolesta, jossa Cicero myös syytti vastapuolta valehtelemisestä: *convicium est, non accusatio* (tämä on herjaamista, ei syyttämistä).⁹³

⁹² M. Porcius Cato, *In L. Quinctium Flaminium* (a. 184). Malcovati, 32, fragmentti 8,11.

⁹³ *Cael.* 13,30. Lilja 1982, 96.

V YHTEENVETO

Tutkielma on perustunut siihen huomioon, että syytökset ja herjaukset ovat Cicerolla usein toistuva retorinen keino, jota hän käyttää hyökätessään julkisissa puheissa vastustajiensa kimppuun. Näistä moraalisyttöksistä tarjoavat väitteet vastapuolen homoseksuaalisista suhteista monipuolisen ja laajan tutkimuskohteen, joka vaatii nykypäivästä poikkeavien ja nimenomaan antiikille ominaisten ajatusmallien opettelemista. Tutkielman tarkoitus ei kuitenkaan ole ollut vastata siihen kysymykseen, perustuivatko Ciceron väitteet vastapuolen harjoittamasta homoseksuaalisuudesta todellisiin tapahtumiin, vai olivatko ne ainoastaan moraalisyttösten materiaalina käytettyjä herjauksia. Sen sijaan tutkimus on keskittynyt Ciceron kielenkäyttöön niissä tapauksissa, joissa hän puhuu homoseksuaalisuudesta.

Tutkielman tärkeimmiksi teemoiksi ovat selkeytyneet seuraavat kolme kysymystä:

1. Miksi Cicero käyttää puheissaan moraalisyttöksiä, joissa hän väittää vastapuolella olevan homoseksuaalisia suhteita?
2. Minkälaista kieltä Cicero käyttää, kun hän puhuu homoseksuaalisuudesta?
3. Onko myös muilla puhujilla homoseksuaalisuus moraalisyttösten osana?

Vastausta ensimmäiseen kysymykseen pitää lähteä mielestäni etsimään poliittiseen retoriikkaan liittyneistä moraaliarvoista. Moraalisyyttösten käyttö oli kaikesta päätellen helppo ja yleinen tapa herättää epäilyksiä tai kokonaan tuhota vastapuolen maine. Jokaisen puhujan oli itse vakuutettava, että hän oli luotettava, hyvä kansalainen, jonka esimerkillinen julkinen ja yksityinen elämä todistivat tämän väitteen todeksi. Oikeudellinen tai poliittinen vastustaja täytyi saada näyttämään aivan päinvastaiselta ihmiseltä. Miten puhuja käytännössä toteutti tämän päämäärän oli hänen oman harkintansa varassa, sillä kenenkään tehtävänä ei ollut keskeyttää puhujaa, joka esitti vastapuolen edustajasta oman näkemyksensä. Puhujan ilmaisuja ovat kuitenkin melko varmasti rajoittaneet yleiset käyttäytymistavat ja moraalikäsitteet.

Mikä on selityksenä sille, että Ciceron käyttämien moraalisyttösten piiriin kuuluvat myös väitteet homoseksuaalisuudesta? Ensinnäkin vaikuttaa siltä, että antiikin aikana homoseksuaalisuus oli avoimesti osa jokapäiväistä käyttäytymistä. Esimerkiksi Plautuksen näytelmissä on toistuva henkilöahho *puer delicatus*, isännän suosima nuori orjapoika. Mahdollisesti *Lex Scantinia* kielsi homoseksuaaliset suhteet vapaasyntyisten miesten kesken, mutta jos tämä pitää paikkansa, on outoa, että Cicero ei mainitse tätä lakia. Cicero ei siis syytä vastustajiaan lainvastaisesta homoseksuaalisuudesta. Sen sijaan syytökset perustuvat erityisesti siihen, että vastustaja on Ciceron mukaan suostunut passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Tämän syytöksen taustalla vaikuttaa kreikkalaisessa ja roomalaisessa kulttuurissa korostettu aktiivisen ja passiivisen roolin merkitys homoseksuaalisessa suhteessa. Kreikassa rooleihin liittyivät pederastiset ihanteet. Roomassa sen sijaan ajateltiin, että passiiviseen rooliin vapaaehtoisesti suostuva mies alentui naisen tai orjan tasolle. Esittäessään väitteitä vastustajiensa harjoittamasta passiivisesta roolista Cicero syyttää heitä miehen ihanteisiin kuulumattomasta heikkoudesta. Sanan *delicatus* synonyymeja ovatkin esimerkiksi sellaiset sanat kuin *infirmosus* (voimaton, heikko), *tener* (hento) ja *mollis* (pehmeä). Toisaalta vaikuttaa siltä, että homoseksuaalisuuteen liitettiin esimerkiksi ajatus

nautinnonhimosta tai väkivaltaisuudesta.

Homoseksuaalisten syytösten määrä vaihtelee eri miesten kohdalla. Eniten syytöksiä löytyy Verrestä, Catilinaa ja Antoniusta vastaan, vähiten Pisoa vastaan, vaikka puhe *In L. Pisonem* muuten sisältääkin lähes epätavallisen paljon muita moraaliin liittyviä syytöksiä. Yleisesti arvioiden syytöksiä homoseksuaalisuudesta on yhtä paljon kuin muitakin moraaliin liittyviä syytöksiä. Homoseksuaalisuus ei siis missään tapauksessa ole moraalisyttösten päälinnainen kysymys, vaan sen lisäksi syytöksiä esitetään juomisesta, tuhlaamisesta, heteroseksuaalisista suhteista, uskonnon loukkaamisesta, varastamisesta ja ”murhaamisesta”. Lisäksi moraalin kannalta erityisen halveksittuja olivat tietyt ihmistyypit, kuten näyttelijät, varkaat, prostituoidut ja gladiaattorit. Juuri tällaisiin henkilöihin Cicero vertaa vastustajiaan, kun hän esittää moraalisyttöksiä.

Paras lähde Roomassa käytetyn poliittisen moraalisanaston kannalta ovat Ciceron säilyneet puheet, joista käy ilmi myös se seikka, että poliittisessa kielessä termit eivät olleet erityisen tarkoin määriteltyjä. Ciceron puheet myös osoittavat sen, että hän hallitsi erinomaisesti retoriikan tarjoamat keinot käsitellä vastustajiensa todellisia tai liioiteltuja paheita. Ciceron kielenkäyttö on kuitenkin moraalisyttöstenkin osalta korrektia. Tähän on luultavasti vaikuttanut ennenkaikkea julkisia puheita sitoneet sopivaisuussäännöt. Homoseksuaalisuuden kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että Cicero käyttää eufemistisia kiertoilmaisuja eivätkä hänen sanastoonsa kuulu sellaiset sanat kuin *irrumator*, *pedicator*, *pathicus*, *cinaedus* tai *fellator*. Sen sijaan hän viittaa homoseksuaalisuuteen käyttämällä esimerkiksi seuraavia kiertoilmaisuja: *saltare* (tanssia), *saltator* (tanssija), *inter viros mulier* (miesten joukossa nainen), *deliciae*, *delicatus* (lemmikki, suosikki; orjapoika; poikarakastettu), *scortum* (prostituoitu), *stuprum* (häpeällinen teko). Näiden lisäksi viittaukset miesten naiselliseen ja laitettuun ulkomuotoon käyvät vihjauksina homoseksuaalisesta käyttäytymisestä sekä siitä, että tällainen feminiininen mies on valmis alistumaan passiiviseen rooliin. Iän merkitys homoseksuaalisuudesta puhuttaessa oli tärkeää siinä suhteessa, että epäilykset nimenomaan aikuisen miehen ja nuorukaisen välisestä seksuaalisesta suhteesta olivat yleisiä. Homoseksuaalisissa suhteissa miehen ikä korostuu myös siksi, että Ciceron mielestä miestä ei voida enää täysi-ikäisenä syyttää homoseksuaalisista suhteista, jos niistä ei ole todisteita nuoruusajalta.

Tutkielmassa esiintyneiden miesten kohdalla Cicero käyttää useita erilaisia ilmaisuja vihjatessaan heidän homoseksuaalisuuteensa. Gaius Verres saa osakseen syytöksiä lukuisista miesseuralaisista, jotka ovat hänen *deliciae* eli rakastettujaan. Eniten Cicero puhuu Verreen yhteydessä Aproniuksesta, tämän ulkomuodosta ja suhteesta Verreeseen. Selvä homoseksuaalisuuteen viittaava ilmaisu on Ciceron huomautus Aproniuksen tavasta tanssia alasti pidoissa, *saltare in convivio nudus*. Verres saa myös osakseen erityisen halventavan ilmaisun *vir inter mulieres* --- *inter viros muliercula*, jota käyttämällä Cicero väittää myös Verreen alistuvan passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa. Catilina puolestaan saa syytöksiä nuorten miesten turmelemisesta. Nämä pojat, joista Cicero käyttää nimitystä *delicati*, ovat myös oppineet tanssimaan alasti pidoissa, *nudi in conviviis saltare didicerunt*. Ciceron mukaan Catilina on lisäksi suostunut sekä aktiiviseen että passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa: *qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat*. Clodiuksella on seurueessaan mukana aina yli-ikäisiä poikarakastettuja (*exoleti*) ja prostituoituja (*scorta*). Kuten Aproniuksella, niin myös

Gabiniuksella on tapana tanssia pidoissa alasti, *ipse nudus in convivio saltaret*. Gabinius on jopa itse tunnustanut, että Catilina olisi hänen ”rakastajansa”, *se Catilinae delicias - fuisse diceret*. Pison yhteydessä Cicero mainitsee erityisesti tämän seurueeseen kuuluneet kolme kaunista kreikkalaista veljeä. Marcus Antoniuksen ja Curion välisen suhteen Cicero kuvailee laajasti. Hänen mukaansa Antonius oli täysin Curion vallassa ja tämän lisäksi vielä ostettu poika, *puer emptus*.

Kreikkalaisilta ja roomalaisilta puhujilta säilynyt materiaali näyttäisi osoittavan, että moraalisyttöksiä käytettiin puheissa ja myös homoseksuaalisuudesta löytyy viittauksia. Lisäksi Ciceron puolustuspuheista käy selville, että vastapuoli on käyttänyt moraalisyttöksiä puheidensa materiaalina. Cicero joutuu vastaamaan moniin erilaisiin moraaliin liittyviin syyttöksiin, joita on lausuttu hänen asiakkaitaan vastaan. Kuitenkin viittaukset homoseksuaalisuuteen jäivät erittäin hienovaraisiksi. Planciuksen kohdalla Cicero tosin huomauttaa, että Planciuksen seurueeseen on väitetty kuuluneen miehen, jonka Plancius on ottanut mukaansa nautinnohimon vuoksi, *libidinis causa*. Ciceron mielestä tämä on kuitenkin vain herjausta. Caeliuksen kohdalla Cicero yllättäen jopa kehottaa ymmärtämään nuoruutta ja sen mukanaan tuomia nautinnonhaluja.

Ciceron henkilökohtainen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen jää ratkaisematta. Toisaalta hänen mielestään naisiin kohdistuva rakkaus on luonnonmukaista. Homoseksuaaliset suhteet voivat hänen mielestään kuitenkin olla myös kunniallisia, kuten käy ilmi hänen ajatuksestaan, jonka mukaan vapaiden miesten väliset suhteet ovat saaneet alkunsa kreikkalaisten kylpylöistä, *mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores --- qui ut sint, quid fieri posse video, pudici --- sunt*. Tästä ilmaisusta käy myös ilmi se seikka, että Cicerolla ei ollut käytössään termiä homoseksuaalisuus. Suotavaa olisi, että antiikkiin kulttuurista puhuttaessa ei yleensääkään käytettäisi termiä homoseksuaalisuus, mutta vaikuttaa siltä, että vielä ei ole pystytty löytämään korvaavaa termiä, joka toimisi myös käytännön tasolla.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

LÄHTEET:¹

a) Cicero

Puheet:

Catil. = *In L. Catilinam orationes*. Translation by Louis E. Lord. 1977 (rev. ed.).

Cael. = *Pro M. Caelio oratio*. Translation by R. Gardner. 1965 (rev. ed.).

div. in Caec. = *Oratio in Q. Caecilius, quae divinatio dicitur*. Translation by L. H. G. Greenwood. 1928.

dom. = *De domo sua ad pontifices oratio*. Translation by N. H. Watts. 1923.

har. resp. = *De haruspicum responsis oratio*. Translation by N. H. Watts. 1923.

Mil. = *Pro T. Annio Milone oratio*. Translation by N. H. Watts. 1931.

Phil. = *In M. Antonium oratio Philippica*. Translation by Walter C. A. Ker. 1926.

Pis. = *In L. Pisonem oratio*. Translation by N. H. Watts 1931.

Planc. = *Pro Cn. Plancio oratio*. Translation by N. H. Watts. 1923.

p. red. in sen. = *Oratio post reditum prima, cum senatui gratias egit*. Translation by N. H. Watts. 1923.

Verr. =

In Verrem actio I. Translation by L. H. G. Greenwood. 1928.

In Verrem actio II. Translation by L. H. G. Greenwood. 1935.

Retoriikan teoria, filosofia:

inv. = *De inventione*. Translation by H. M. Hubbell. 1949.

orat. = *Orator*. Translation by H. Rackham. 1962 (rev. ed.).

Tusc. = *Tusculanarum disputationum libri*. Translation by J. E. King. 1945 (rev. ed.).

b) Muut lähteet

Aeschines, *Κατὰ Τιμάρχου*. Translation by Charles Darwin Adams. 1919.

Aristoteles, *Retorica*. Testo critico, traduzione e note a cura di Marco Dorati. I edizione Oscar classici greci e latini. Milano. 1997.

Demosthenes, *Olynthiaces*. Translation by J. H. Vince. 1930.

Demosthenes, *De corona*. Translation by C. A. Vince and J. H. Vince. 1926.

¹ Lähdeotokset kuuluvat sarjaan *The Loeb Classical Library* (Cambridge, Massachusetts & London) ellei kirjasarjaa mainita erikseen.

Oratorum Romanorum Fragmenta. Ed. H. Malcovati. Torino. 1955.

Plato, *Symposium*. Translation by W. R. M. Lamb. 1925.

Plato, *Phaedrus*. Translation by W. R. M. Lamb. 1914.

Rhetorica ad Herennium. Translation by Harry Caplan. 1954.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Adams, J.N. 1982. *The Latin Sexual Vocabulary*. Baltimore.

Alexander, M.C. 1990. *Trials in the Late Roman Republic*. Toronto.

Dover, K.J. 1979. *Greek Homosexuality*. London.

Earl, D. 1967. *The Moral and Political Tradition of Rome*. London.

Gruen, E.S. 1974. *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkley.

Halperin, D.M. 1996. 'Homosexuality'. *OCD*, 720-723.

Lilja, S. 1982. *Homosexuality in Republican and Augustan Rome*. Ekenäs.

Lintott, A. 1997. *Imperium Romanum: Politics and Administration*. London.

McGinn, T. 1998. *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*. New York.

Merguet H. 1962. *Lexicon zu den Reden des Cicero I-IV*. Hildesheim.

Mitchell, T. H. 1979. *Cicero: The Ascending Years*. New York.

OCD = *Oxford Classical Dictionary*. Ed. by S. Hornblower, A. Spawforth. 3. ed. 1996. New York.

Stockton, D. 1971. *Cicero: A Political Biography*. New York.

Syme, R. 1952 (rev. ed.). *The Roman Revolution*. London.

Williams, C.A. 1999. *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. New York.

INDEX LOCORUM

a) Cicero

Cael.

1,1: 32 n.62, 35 n.115, 37 n.124
 2,8: 77
 3,6: 16 n.104, 75
 3,7: 38
 3,8: 38 n.130
 4,8: 43 n.12, 76 n.86
 4,9: 75
 4,10: 76
 4,11: 43, 47 n.44
 5,11: 77
 5,12: 29 n.28, 78
 7,15: 77 n.88
 7,17: 36 n.117
 8,18: 32 n.61
 10,25: 38 n.127
 11,25: 36
 11,27: 38 n.127
 12,28: 15-16, 77
 12,29: 36
 12,30: 36 n.121
 13,30: 36 n.117, 78, 80 n.93
 13,32: 33 n.83
 14,34: 36
 16,38: 36
 18,42: 43, 44 n.15
 19,44: 14

Catil.

1,1: 31 n.39
 1,2: 34 n.93
 1,10: 34 n.99, 60, 72 n.75
 1,13: 31 n.41, 60, 76
 1,14: 34 n.105, 59 n.29
 1,15: 35 n.106
 1,21: 39
 1,22: 26 n.7
 1,23: 60
 1,25: 31 n.40
 2,1: 31 n.43
 2,4: 59
 2,5: 44 n.19, 44 n.22
 2,6: 60, 64 n.46, 72 n.75
 2,7: 29 n.23, 50
 2,8: 60
 2,9: 31 n.56
 2,10: 26 n.7, 31 n.55, 33 n.73, 44 n.23
 2,18: 33 n.72
 2,20: 60 n.30
 2,22: 44 n.20, 44 n.24, 61
 2,23: 44 n.17, 46, 48, 61, 62 n.35
 2,24: 31 n.53

2,25: 26 n.7

div. in Caec.

4,11: 34 n.98
 8,27: 30 n.34
 9,27: 30 n.35
 9,29; 53, 69 n.61, 73 n.81
 21,70: 38

dom.

2,4: 31 n.42
 3,6: 35 n.107
 5,12: 31 n.44-45
 5,13: 64 n.43
 6,14: 64 n.45
 10,24: 34 n.100
 10,26: 35 n.108
 18,48: 31 n.56
 19,49: 49
 19,50: 50
 24,62: 3 n.10, 48, 67
 34,93: 33 n.83
 40,105: 34 n.94
 44,115: 31 n.41
 48,126: 66
 54,139: 34 n.91, 42 n.7, 47, 78 n.89

har. resp.

1,1: 31 n.42
 1,2: 64, 68 n.57, 72 n.75
 3,4: 31 n.41
 3,5: 31 n.49
 7,15: 31 n.53
 12,26: 31 n.47
 18,38: 35 n.109
 20,42: 63, 76 n.85
 21,44: 34 n.94
 25,55: 31 n.52
 26,55: 32 n.66, 50
 27,59: 33 n.83, 63

inv.

1,16,22: 28 n.14, 30 n.32
 2,10,33: 30 n.33
 2,11,35-37: 35 n.114
 2,14,47: 38 n.127

Mil.

2,5: 27 n.8
 4,9: 11 n.77
 10,28: 32 n.58
 12,32: 31 n.49
 12,33: 37 n.126

16,42: 37 n.125
 21,55: 32 n.59, 33 n.84, 65
 27,28: 33 n.83
 27,72: 34 n.94
 27,73: 33 n.85, 34 n.95
 27,74: 28 n.18
 34,92: 31 n.53
 35,97: 27 n.8

orat.

37,128: 38 n.129
 37,129: 39 n.134

Phil.

2,2,4: 31 n.42
 2,3,6: 31 n.38, 32 n.68, 34 n.88
 2,4,4: 43 n.14
 2,4,9: 34 n.103
 2,5,10: 39 n.134
 2,6,15: 32
 2,8,20: 31 n.56
 2,12,30: 31 n.51
 2,17,42: 33 n.70
 2,18,44: 33 n.75, 71
 2,18,45: 10 n.67, 71, 72
 2,18,46: 72
 2,19,47: 40 n.137
 2,20,50: 72 n.78
 2,21,51: 31 n.44
 2,25,62: 73
 2,27,66: 33 n.76
 2,27,67: 33 n.77
 2,28,69: 34 n.87
 2,29,71: 35 n.111
 2,31,77: 9 n.64, 73
 2,32,81: 32 n.69
 2,34,86: 45 n.31, 70
 2,34,87: 34 n.102
 2,39,101: 39
 2,41,105: 33 n.71, 73
 2,43,111: 45 n.33
 3,1,2: 31 n.40
 3,5,12: 73
 3,11,28: 31 n.49
 3,14,35: 31 n.53
 4,5,11: 35 n.112
 4,6,15: 31 n.47
 5,7,20: 70
 5,9,24: 32 n.69, 34 n.104
 5,18,50: 42 n.9
 6,5,12: 74
 6,6,16: 40 n.137
 7,5,15: 33 n.78
 8,5,16-17: 39 n.136
 9,6,15: 31 n.41
 11,2,5: 36, 70

11,11,26: 45 n.34
 12,6,13: 35 n.110
 12,8,20: 31 n.53
 13,8,17: 70
 13,8,18: 34 n.101
 13,11,25: 31 n.46
 13,12,26: 74
 13,15,31: 45 n.32
 13,16,33: 29 n.26
 13,19,40: 31 n.37
 13,21,49: 31 n.43

Pis.

1,1: 31 n.49
 5,11: 34 n.97, 35 n.113
 6,13: 69 n.64
 8,18: 46 n.38, 67
 9,19: 31 n.53
 9,20: 46 n.41
 10,22: 32 n.69, 46, 67
 11,25: 45 n.30
 12,27: 64 n.47, 68 n.56
 12,28: 33 n.83
 14,31: 31 n.43
 16,38: 34 n.96
 21,49: 31 n.39
 28,68: 69 n.60
 28,69: 69 n.62
 29,70: 34 n.89
 29,72: 31 n.51
 36,89: 46 n.37, 69 n.63
 39,95: 34 n.94
 41,99: 37

Planc.

1,3: 37 n.122
 4,11: 37 n.125
 11,27: 36 n.119, 37 n.123, 79
 12,30: 12, 35 n.115, 36 n.118, 80
 14,34: 38 n.128
 14,35: 39 n.133, 39 n.136
 23,57: 37
 36,87: 42 n.5, 46 n.42

p. red. in sen.

4,10: 3 n.9, 67
 5,11: 33 n.86, 66, 70 n.68
 5,12: 45 n.27, 68
 6,13: 32 n.67, 45 n.26, 46 n.39, 67
 6,14: 31 n.49
 7,16: 45 n.28
 7,18: 31 n.53

Tusc.

3,17,36: 6 n.40, 13, 44 n.18
 4,32,68: 14
 4,33,70: 7 n.51, 14, 52 n.7
 4,33,71: 9 n.59, 15

Verr.

1,1,2: 34 n.98
 1,2,5: 31 n.41
 1,4,11: 52 n.3
 1,5,14: 34 n.90
 1,6,15: 31 n.40
 2,1,3,9: 33 n.79
 2,1,4,9: 34 n.91
 2,1,4,11: 34 n.90
 2,1,11,31: 31 n.42
 2,1,12,32: 52
 2,1,12,33: 32 n.63
 2,1,12,34: 39
 2,1,16,42: 31 n.48
 2,1,24,62: 33 n.80, 57, 65 n.51
 2,1,24,63: 31 n.54
 2,1,25,64: 42 n.6, 53, 56, 71 n.74
 2,1,39,101: 33 n.81
 2,1,46,121: 41 n.2
 2,1,51,133: 31 n.50
 2,1,53,140: 33 n.82
 2,2,3,7: 32 n.57
 2,2,9,24: 61 n.33
 2,2,19,46: 58 n.20
 2,2,28,69: 54 n.12
 2,2,30,74: 54 n.12
 2,2,44,108: 57
 2,2,45,110: 50 n.59
 2,2,53,133: 54 n.12
 2,2,78,192: 15 n.102, 47, 78 n.89
 2,3,2,4: 30 n.34
 2,3,4,8: 58 n.23
 2,3,9,22: 54
 2,3,9,23: 46, 55, 62 n.35
 2,3,11,27: 56
 2,3,12,31: 44
 2,3,24,60: 56
 2,3,25,62: 45 n.25
 2,3,30,72: 56
 2,3,36,83: 31 n.56
 2,3,44,106: 56
 2,3,61,142: 57
 2,3,67,156: 54 n.14
 2,3,68,157: 54 n.14
 2,3,76,176: 54, 71 n.73
 2,4,21,47: 31 n.43
 2,4,32,72: 34 n.92
 2,4,38,83: 50 n.60
 2,4,52,116: 57, 65 n.51
 2,4,64,144: 50
 2,5,8,20: 40 n.138

2,5,10,26: 32 n.64, 50
 2,5,11,28: 32 n.65
 2,5,12,31: 31 n.46
 2,5,13,33: 33 n.74, 52 n.8
 2,5,16,40: 44 n.21
 2,5,25,63: 58 n.19
 2,5,25,64: 58 n.21
 2,5,28,73: 58 n.22
 2,5,31,81: 47 n.47
 2,5,33,86: 44 n.21
 2,5,42,109: 31 n.49
 2,5,52,137: 42 n.11, 44 n.21

b) Muut lähteet**Kreikankieliset lähteet:****Aeschines***in Tim.*

1: 20 n.19
 3: 20 n.19
 21: 19
 29: 20 n.18
 38: 20
 42: 20
 51: 21 n.23
 70: 21
 119-124: 22 n.26
 125-131: 22 n.27
 135: 21 n.24
 136: 21 n.24
 137: 21

Aristoteles*rhet.*

1354a: 17 n.4
 1354b: 18 n.7
 1356a: 18 n.9
 1358a-b: 17 n.3
 1391b: 18 n.5
 1408b: 18 n.6
 1415a-b: 18 n.8
 1416a-b: 18 n.10

Demosthenes*de cor.*

10: 18 n.11
 12: 18 n.11
 123: 18 n.12
 127: 19 n.16

129: 19 n.15
242: 19 n.17

Olynth.

2,5: 19 n.13
2,18-19: 19
2,20: 19 n.14

Plato

Phaedr.

239a: 3 n.14
239c: 8 n.57
251a: 8 n.54
252d: 8 n.53

symp.

181c: 6 n.45
184c-e: 7

Latinankieliset lähteet:

ad Her.

1,5,8: 25 n.46
2,3,5: 25 n.45, 25 n.48-49, 30 n.33
2,3,12: 25 n.50
2,8,12: 25 n.47
3,6,10: 24 n.43
3,8,15: 24 n.43
4,51,65: 24 n.44

Oratorum fragmenta:

M. Porcius Cato

Dierum dictarum de consulatu suo
Malcovati, 20, frg. 8,4: 22 n.28

In Q. Minucium Thermum de decem hominibus

Malcovati, 28, frg. 8,7: 22 n.29

In L. Quinctium Flaminiun

Malcovati, 32, frg. 8,11: 22 n.30, 80 n.92

De re floria

Malcovati 86, frg. 8,63: 49 n.58

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor

Adversus P.Sulpicium Gallum

Malcovati, 127, frg. 21,4: 3 n.8, 3 n.12,

22 n.31

C. Sempronius Gracchus

Ad populum cum ex Sardinia rediit

Malcovati, 181-182, frg. 48,5: 23 n.33

In L. Calpurnium Pisonem Frugi

Malcovati, 187, frg. 48,11: 23 n.35, 66 n.54

In Maevium

Malcovati, 195, frg. 48,20: 6 n.43, 23 n.36

C. Titius

Suasio legis Fanniae

Malcovati, 202-203, frg. 51,1: 23 n.37

Cn. Cornelius Dolabella

Contra C. Iulium Caesarem

Suet. *Iul.* 49,1

Malcovati, 331, frg. 94,1: 23 n.38

C. Scribonius Curio pater

In C. Iulium Caesarem

Suet. *Iul.* 52,3

Malcovati, 303, frg. 86,7: 23 n.39

M. Calpurnius Bibulus

Orationes et edicta in C. Iulium Caesarem

Suet. *Iul.* 49,2

Malcovati, 398, frg. 122, 1: 24 n.40

C. Memmius

Orationes in C. Iulium Caesarem

Suet. *Iul.* 49,2

Malcovati 403, frg. 125,3: 24 n.41

M. Iunius Brutus

De dictatura Pompei

Suet. *Iul.* 49,2

Malcovati 463, frg. 158,1: 24 n.42

INDEX VERBORUM

accusator, (rikosoikeudessa) syyttäjä; 24
ad *Her.* 2,3,5 *primum considerabit accusator num quando simile quid fecerit.*

adolescens, adulescens, adulescentulus,
nuorukainen, nuori mies; 3, 7, 9, 11, 14, 15,
22, 37, 39, 42, 53, 60

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor,
Adversus P. Sulpicium Gallum. Malcovati, 127, frg.
21,4 *in conviviis adulescentulus cum amatore ---
accubuerit.* Cic. *Tusc.* 4,33,70 *cur neque deformem
adulescentem quisque amat; div. in Caec.* 9,29
ornatissimum adulescentem; Catil. 1,13 *cui tu
adulescentulo quem corruptelarum inlecebris
irretisses non aut ad audaciam ferrum aut ad
libidinem facem praetulisti; 1,21 huic adulescenti
optimo P. Sestio; Mil.* 4,9 *adulescens periculose
quam perpeti turpiter maluit.*

adulescentia, nuori ikä, nuoruus; 15, 16, 23,
25, 35, 42, 44, 52, 75

C. Sempronius Gracchus, *In L. Calpurnium
Pisonem Frugi*. Malcovati, 187, frg. 48,11
adulescentia senectuti dedecoramentum. ad Her.
2,3,5; Cic. *Verr.* 1,4,11 *adulescentiae maculas
ignominiasque; 2,1,12,32 impura adulescentia;
Cael.* 3,6 *quorum in adulescentia forma et species
fuit liberalis; 12,28 totam adulescentiam
voluptatibus dedissent; 18,42 sit adulescentia
liberior.*

adulter, avionrikkoja, viettelijä; 3, 6, 29, 33,
36, 47, 61

Cic. *Verr.* 2,1,3,9; *Catil.* 2,23 *in his gregibus omnes
aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudique
versantur; Cael.* 7,17.

adulterium, aviorikos; 36

Cael. 12,29 *de adulteriis --- immensa oratio est.*

aequitas, kohtuus, vaatimattomuus; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

aes alienum, velka; 36

Cic. *Cael.* 7,17 *nam quod aes alienum obiectum
est, sumptus reprehensi, tabulae flagitate, videte,
quam pauca respondeam.*

aetas, ikäkausi; 15, 38, 42, 43, 63, 66

Cic. *div. in Caec.* 21,70 *ego vero et aetatis non
modo meae sed multo etiam superioris et honoris
amplissimi puto esse et accusare improbos et
miseros calamitososque defendere; Verr.* 2,1,12,34
*quae res patris eius, aetas ipsius pertulit,
praetereantur; har.resp.* 27,59 *quae navis umquam
in flumine publico tam vulgata omnibus quam istius
aetas fuit; Cael.* 4,8. *quis est qui huic aetati --- non
possit quam velit petulanter --- male dicere; 4,11*

*qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et
castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam
naturalii quodam bono defenderet, quoquo modo a
suis custoditus esset, tamen infamiam veram
effugere non poterat; 18,42 detur aliquid aetati; sit
adulescentia liberior; p. red. in sen.* 5,11 *quis enim
ullam ullius boni spem haberet in eo, cuius primum
tempus aetatis palam fuisset ad omnes libidines
divulgatum.*

alea, uhkapeli; 23

C. Titius, *Suasio legis Fanniae*. Malcovati, 202-
203, frg. 51,1 *ludunt alea studiose.*

amare, rakastaa; 7, 9, 14, 15, 59, 60, 61

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *cur neque deformem
adulescentem quisquam amat neque formosum
senem; Catil.* 2,4 *Tongilium mihi eduxit quem
amare in praetexta coeperat; 2,8 qui alios ipse
amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime
serviebat.*

amator, rakastaja; 3, 22, 24, 67

Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor,
Adversus P. Sulpicium Gallum. Malcovati, 27, frg.
21,4 *in conviviis adulescentulus cum amatore ---
accubuerit.* CIL 4,45 *amator(em) ves(trum) faciat(is)
aed(ilem).* ad *Her.* 4,51,65. Cic. *p. red. in sen.* 4,10
*a me Catilinam, amatorem suum, multis
audientibus --- reposcebat.*

amatus, rakastettu, *deliciae*; 3, 48

Gell. 16,19,4 *Arionem --- Periander amicum
amatumque habuit.*

amentia, järjettömyys; 27, 31

Cic. *Catill.* 1,25; 2,10; 2,25; *Verr.* 1,6,15; *Phil.*
3,1,2.

amicus, ystävä, "rakastettu"; 3, 53

Gell. 16,19,4 *Arionem --- Periander amicum
amatumque habuit.*

amor, rakkaus; 13, 14

Cic. *Tusc.* 4,32,68; 4,33,70; *Cael.* 19,44. Verg. *Aen.*
5,296 *amor pius.*

amor amicitiae, ystävyiden rakkaus; 7, 9,
14, 15

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *quis est enim iste amor
amicitiae?*

amores, rakastettu; 74

Cic. *Phil.* 6,5,12 *redeo ad amores deliciasque
vestras, L. Antonium, qui vos omnes in fidem suam
recepit; 13,12,26 deliciae atque amores populi
Romani, L. Antonius.*

amores muliebres, naisiin kohdistuva
rakkaus; 9, 15

Cic. *Tusc.* 4,33,71 *ut muliebres amores omittam*

quibus maiorem licentiam natura concessit.

animal, (haukkumasana ihmisestä) eläin; 31
Cic. *Verr.* 2,1,16,42.

animus, luonne; 14
Cic. *Tusc.* 4,32,68; *Cael.* 19,44 *amores --- quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse.*

archipirata, rosvopäällikkö; 34
Cic. *dom.* 10,24; *Phil.* 13,8,18.

auctoritas, arvovalta; 30
ad Her. 2,3,5. Cic. *inv.* 2,10,33.

audacia, röyhkeys; 31, 60
Cic. *Verr.* 1,2,5 *cum incredibili eius audacia; Catil.* 1,13 *cui tu adulescentulo quem corruptelarum inlecebris irretisses non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti; dom.* 44,115; *har. resp.* 3,4; *Phil.* 2,2,4; 2,4,9; 3,11,28; 9,6,15.

avarus, ahne; 24, 30
ad Her. 2,3,5 *si dicet pecuniae causa fecisse, ostendat eum semper avarum fuisse.* Cic. *inv.* 2,10,33 *si qui quem pecunia dicat inductum fecisse possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum.*

bacchatio, juhlinta; 32, 39
Cic. *Verr.* 2,1,12,33 *sileatur de nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis.*

barba, parta; 22
P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P. Sulpicium Gallum.* Malcovati, 127, frg. 21,4 *qui barba vulsa feminibusque subvulsis ambulet.*

barbatus, partainen; 6, 61
Cic. *Catil.* 2,22 *aut imberbis aut bene barbatus.*

belua, (haukkumasana ihmisestä) peto; 31
Cic. *Verr.* 2,5,42,109; *p. red. in sen.* 6,14; *har. resp.* 3,5; *Pis.* 1,1; *Mil.* 12,32; 29,85. *Phil.* 3,11,28; 4,5,12.

bona ratio, järkevyyys; 27
Cic. *Catil.* 2,25.

bonus, hyvä, kunnollinen; 28, 43, 44
Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris.* Malcovati 10-11, frg. 6,1 *pecuniam magnam bono modo inveniri.* Cic. *Cael.* 4,11 *qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat;* 18,42 *ne infamiam bonis*

inferat.

bucca, poski; 32, 45
Cic. *p. red. in sen.* 6,13 *gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta;* *Pis.* 11,25 *fluentes purpurissataeque buccae.*

canis, (haukkumasana ihmisestä) koira; 31
Cic. *Verr.* 2,1,48,126; 2,1,51,133; 2,3,11,28; 2,4,19,40; 2,4,21,47; 2,5,56,146.

capillus, capilli, hiukset; 5, 6, 45, 61, 67
Ovid. *Ars* 505-506 *sed tibi nec ferro placeat torquere capillos.* Cic. *Catil.* 2,22 *pezo capillo, nitidos;* *p. red. in sen.* 6,13 *madenti coma, composito capillo;* *Pis.* 11,25 *erant illi compti capilli et madentes cincinnorum fimbriae.*

carnifex, (haukkumasana) pyöveli; 35
Cic. *Pis.* 5,11.

castimonia, itsehillintä; 43
Cic. *Cael.* 4,11 *gravitate et castimonia et cum disciplina domestica.*

castus, siveä, säädyllinen; 23, 43
C. Sempronius Gracchus, *Ad populum cum ex Sardinia rediit.* Malcovati, 181-182, frg. 48,5 *cum a servis eorum tam caste me habuerim;* Cic. *Cael.* 18,42 *ne probrum castis inferat.*

catamitus, homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; 4, 9, 73
Cic. *Phil.* 2,31,77 *te catamitum.*

ensor, kensori; 36
Cic. *Cael.* 11,25 *in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caelium, sicut neminem umquam parens.*

cinaedus, κίναυδος, homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; 2-6, 9, 22, 23, 41, 44, 45, 46
PTeb. 208. CIG 4926. CGL 5,654,7 *cynedi, qui publicae clunem agitant id est saltatores vel pantomimi.* P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P. Sulpicium Gallum.* Malcovati, 127, frg. 21,4 *eumne quisquam dubitet, quin idem fecerit, quod cinaedi facere solent?.* Plaut. *Asin.* 627 *cinaede calamistrate;* *Poen.* 1318 *te cinaedum, esse arbitror magisquam virum.* Catull. 16,2 *cinaede Furi;* 25,1 *cinaede Thalle;* 29,5 *cinaede Romule;* 33,2 *cinaede fili.*

circumscriptor, petkuttaja; 29
Cic. *Catil.* 2,7 *quis circumscriptor --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*

civis, täysivaltainen kansalainen; 12, 14, 35
Cic. *Tusc.* 4,33,70 *nudare inter civis corpora;* *Phil.*

4,5,11 *nullus ei ludus videtur esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium.*

civitas, kansalaisten yhteisö; 28, 36

Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecillii Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *clarissimum in civitate esse*. Cic. *Cael.* 16,38 *quotus quisque istam effuger potest in tam maledica civitate?*

comes, seuralainen; 32, 53

Cic. *Mil.* 10,28; 21,55.

concessus, sallittu, suvaittu; 14

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *concessi amores*

constantia, vakavuus, tyyneys; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

consuetudo, tapa, tottumus (tässä: tapa harjoittaa pederastisia suhteita); 9, 14

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores.*

continentia, hillitseväisyys, pidättyväisyys; 27, 37

Cic. *Catill.* 2,25; *Planc.* 1,3.

contumelia, häväistys, loukkaus, solvaus 36, 52

Cic. *Phil.* 11,2,5 *cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset.*

convivium, pidot, juhlat; 3, 22, 46, 55

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P. Sulpicium Gallum*. Malcovati, 127, frg. 21,4 *in conviviis adolescentulus cum amatore --- accubuerit*. C. Memmius, *Orationes in C. Iulium Caesarem*. Malcovati 403, frg. 125,3 *cum reliquis exoletis, pleno convivio*. Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *saltare in convivio nudus coeperat*; 2,5,10,26 *diei brevitatis conviviis*; *Catill.* 2,23 *idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt*; *Pis.* 10,22 *domus cantu et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio saltaret.*

copia, rikkaus; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

corpore muliebria pati, alistaa ruumiinsa naisille kuuluviin tekoihin; 12

Dig. 3,1,1,6 *qui corpore suo muliebria passus est.*

corpore pecuniam quaerere, ansaita rahaa ruumiinsa avulla; 12, 49

M. Porcius Cato, *De re floria* 212. Malcovati 86, frg. 8, 43 *sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret.*

corpore quaestum facere, ansaita elantonsa käyttämällä hyväkseen omaa ruumistaan; 12
Tabula Heracleensis 122-123 *quieve corpore quaestum fecit fecerit.*

corpus, ruumis, vartalo; 12, 14, 37, 49

M. Porcius Cato, *De re floria* 212. Malcovati 86, frg. 8, 43 *corpus liberum*. Cic. *Tusc.* 4,33,70 *nudare inter civis corpora.*

corruptor, turmelija, viettelijä; 24, 29

ad Her. 2,3,5 *si non poterit avarum demonstrare, demonstrat corruptorem perfidiosum*. Cic. *Catill.* 2,7 *corruptor iuventutis.*

crimen, syytös rikoksesta; 80

Cic. *Planc.* 12,30 *ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa; quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium.*

cubiculum, makuuhuone; 34, 55

Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *ille erat --- in cubiculo solus*; *Phil.* 2,28,69 *huius in sedibus pro cubiculis stabula.*

cupiditas, mielihalu, nautinnonhimo; 6, 15, 23, 35, 44

C. Sempronius Gracchus, *In Maevium*. Malcovati, 195, frg. 48, 20 *propter mulierum cupiditatem ut mulier est ornatus*. Cic. *Cael.* 12,28 *ipsa natura profundit adulescentiae cupiditates.*

cupidus, voitonhimoinen; 30, 35

Cic. *inv.* 2,11,36 *minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse.*

declamare, harjoittaa puhetaitoa; 33

Cic. *Phil.* 2,17,42 *quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dicitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas.*

dedecus, kunnianttomuus, häpeä; 39, 52, 58, 70

Verr. 2,1,12,34; 2,3,4,8.

defensio, puolustuspuhe; 30, 75

ad Her. 2,3,5 *si nihil eorum fieri potest, utatur extrema defensione*. Cic. *inv.* 2,10,33 *quantum enim de honestate et auctoritate eius qui arguitur detractum est, tantundem de facultate eius totius est defensionis deminutum.*

defensor, puolustusasianajaja; 25

ad Her. 2,3,5 *defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit.*

deformis, ruma; 7, 9, 14, 15, 75

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *cur neque deformem adolescentem quisquam amat*; *Cael.* 3,6.

deliciae, homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; isännän suosima orjapoika; 3, 42, 48, 53, 54, 56, 67, 74

Cic. *Verr.* 2,1,25,64 *Rubrium, delicias suas*; 2,3,11,27 *Apronium, delicias ac vitam tuam*; 2,3,30,72 *deliciis praetoris*; 2,3,76,176 *vetat te Volcatius, tuae tuorumque deliciae*; *dom.* 24,62 *se Catilinae delicias --- fuisse diceret*; *Phil.* 6,5,12 *redeo ad amores deliciasque vestras, L. Antonium, qui vos omnes in fidem suam recepit*; 13,12,26 *deliciae atque amores populi Romani, L. Antonius.*

delicatus, kts. **puer delicatus**.

desiderare, ikävöidä, kaivata; 60

Cic. *Catill.* 1,10 *nimum te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant.*

desiderium, ikävä, kaipaus; 60, 64, 72

Cic. *Catill.* 2,6 *ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere*; *har.resp.* 1,2 *concidit in curiae paene limine, recordatione, credo, Gabinii sui desiderioque Pisonis.*

desidia, laiskuus; 25, 32

ad Her. 1,5,8. Cic. *Verr.* 2,2,3,7.

desperatio, toivottomuus, epätoivo; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

dignitas, kunniallisuus, arvo; 27

Cic. *Cael.* 2,3, *accusatores deformandi huius causa, detrahendae spoliandaeque dignitatis gratia dixerunt.*

disciplina, kasvatus, kuri; 43

Cic. *Cael.* 4,11 *gravitate et castimonia et cum disciplina domestica.*

divitiae, rikkaus; 25, 28

ad Her. 1,5,8. Cic. *inv.* 1,16,22.

domus, talo, koti; 16, 43, 50, 75

Cic. *Verr.* 2,4,38,83 *domus sua plena stupri*; *Cael.* 4,9 *M. Crassi castissima domo*; 12,28 *ut nullius domum evertant*; 18,42 *ne incurrat in alterius domum atque famam*; *Pis.* 10,22 *domus cantu et cymbalis personaret.*

ebrius, juopunut; 32, 45

Cic. *Phil.* 2,34,86 *populo Romano inspectante nudus, unctus, ebrius est contionatus.*

effeminatus, (miehestä) naisellinen; 5, 6, 13, 44, 65, 73

Cic. *Tusc.* 3,17,36 *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro*; *Mil.* 89 *homo effeminatus*; *Phil.* 3,5,12 *cum autem omnis servitus est misera, tum vero intolerabilis est servire inpuro, inpudico,*

effeminato, numquam ne in metu quidem sobrio.

egestas, puutteenalaisuus, köyhyys; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

erastes, ἔραστής, rakastaja; 3, 7

Aristofanes, *Equites* 732. Platon, *Menon* 70b; *Lysis* 222a; *Protagoras.* 317; *symp.* 184c-e.

eromenos, ἐρώμενος, rakastettu; 3, 6-7

Xenophon, *Symposium* 8,36. Platon, *Phaedr.* 239a. Aristofanes, *Equites* 737.

exoletus, yli-ikäinen poikarakastettu; 24, 33, 65

C. Memmius, *Orationes in C. Iulium Caesarem.* Malcovati 403, frg. 125,3 *cum reliquis exoletis, pleno convivio.* Cic. *Mil.* 21,55 *semper secum scorta --- exoletos --- lupas duceret.*

falsus, väärä, valheellinen; 25, 35

ad Her. 2,3,5 *prius dabit operam ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente.* Cic. *inv.* 2,11, 37 *falso venisse in eam existimationem dicitur ex -- falso opinione*; *Cael.* 3,8 *ea in alterum ne dicas, quae cum tibi falso responsa sint, erubescas.*

fama, maine, kunnia; 22, 25, 37, 43

M. Porcius Cato, *In Q. Minucium Thermum de decem hominibus.* Malcovati, 28, frg. 8,7 *rumorem, famam flocci fecit.* *ad Her.* 2,8,12 *a rumoribus dicemus si negabimus temere famam nasci solere quin subsit aliquid.* Cic. *Pis.* 41,99 *si te et Gabinium cruci suffixos viderem, maiore adficerer laetitia ex corporis vestri laceratione, quam adficio ex famae*; *Cael.* 4,11 *qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur*; 18,42 *ne incurrat in alterius domum atque famam.*

fas, sallittu; oikeus; 47

Cic. *Dom.* 54,139 *contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset.*

fellator, homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; 4

CIL 4,1666 *Genialis fellator*; 4,1708 *Victor fellator*; 4,1825 *Cosmus --- magnus cinaedus et fellator.* *Calv. carm. frg.* 17 *(de Nicomede) fellator Caesaris.*

fides, uskollisuus, rehellisyys; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

flagitiosus, häpeällinen; 14, 25, 31, 32, 50, 52, 60

ad Her. 1,5,8 *in odium rapiemus si quid eorum --- flagitiose factum proferemus.* Cic. *Tusc.* 4,32,68 *cum fruuntur Veneriis voluptatibus, sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt*; *Verr.*

2,1,12,32 *primum illum actum istius vitae turpissimum et flagitiosissimum*; 2,5,10,26 *noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur*; *Catil.* 2,8 *qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat*; *Phil.* 2,6,15 *o foeditatem hominis flagitiosam*.

flagitium, häpeä; 14, 22, 52, 56

M. Porcius Cato, *In Q. Minucium Thermum de decem hominibus*. Malcovati, 28, frg. 8,7 *inter cutibus stupris obstinatus, insignibus flagitiis*. *Cic. Tusc.* 4,33,70 *flagitium principium est nudare inter civis corpora*; *Verr.* 2,1,12,32 *nihil a me de pueritiae suae flagitiis audiet*; 2,3,24,60 *Verris flagitia libidinesque accommodato*.

flos aetatis, ihmisen iän kukoistuskausi; 42, 75

Cic. Cael. 4,9 *nemo hunc M. Caesium in illo aetatis flore vidit*.

foeditas, häpeällisyys; 32

Cic. Phil. 2,6,15 *o foeditatem hominis flagitiosam*.

forma, ulkumuoto; 5, 75

Ovid. *Ars* 509 *forma viros neglecta decet*. *Cic. Cael.* 3,6 *quorum in adolescentia forma et species fuit liberalis*.

formosus, kaunis; 7, 9, 14, 15

Cic. Tusc. 4,33,70 *cur --- quisquam amat neque formosum senem?*

fortitudo, urhoollisuus; 27

Cic. Catill. 2,25.

forum, tori; julkisen ja taloudellisen elämän keskus; 23, 49

C. Titius, *Suasio legis Fanniae*. Malcovati, 202-203, frg. 51,1 *iubent puerum vocari ut comitium eat percontatum quid in foro gestum sit*. *Cic. dom.* 19,49 *per medium forum scortum populare volitares*.

fraudatio, petos, vilppi; 27

Cic. Catill. 2,25.

furor, mielettömyys, hurjuus; 27, 31

Cic. Catill. 1,1; 1,2; 1,15; 1,23; 1,25; 2,1; 2,10; 2,19; 2,25; *Pis.* 21, 49.

ganeo, mässäilijä; 29

Cic. Catil. 2,7 *quis ganeo --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*

gladiator, (haukkumasana) gladiaattori; 29, 31

Cic. Catil. 2,7; 2,24; *p. red. in sen.* 7,18; *dom.* 30,81; *har. resp.* 7,15; *Pis.* 9,19; *Mil.* 34,92; *Phil.* 2,3,7; 3,7,18; 5,4,10; 6,2,3; 7,6,17; 12,8,20;

13,7,16; 14,5,14.

gloria, kunnia; 27

Cic. Mil. 2,5; 35,97.

gratia, suosio; 37

Cic. Cael. 1,1.

Graeci, Graeculi, kreikkalaiset; 29, 32

Cic. Verr. 2,2,3,7; *Pis.* 29,70; *Mil.* 10,28; 21,55. *Phil.* 13,16,33 *nequissimis Graeculis*.

gravis, kunniallinen; 15, 37

Cic. Cael. 12,28 *recepisse gravesque homines*; *Planc.* 11,27.

gymnasia Graecorum, kreikkalaisten gymnaasit, voimistelusalit; 9

Cic. Tusc. 4,33,70 *mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores*.

honestas, kunniallisuus, arvokkuus; 27, 30

ad Her. 2,3,5. *Cic. inv.* 2,10,33; *Catill.* 2,10; 2,25.

honestus, kunniallinen; 36

Cic. inv. 2,11,35-37

honor, kunnia; 24, 37, 79

Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *maximo honore uti*. *ad Her.* 2,3,5 *si [dicet] honoris [causa fecisse, ostendat eum semper] ambitiosum esse*. *Cic. Planc.* 11,27.

hostis, vihollinen; 31, 34

Cic. Verr. 2,1,4,9 *hostis sacrorum religionumque; dom.* 5,12 *pacis hostis*; 54,139 *hostis omnium religionum*; *Phil.* 2,21,51 *hostis rei publicae*.

ignavia, pelkuruus, laiskuus; 25, 27, 30

ad Her. 1,5,8. *Cic. inv.* 1,16,22; *Catill.* 2,25.

illustris, ylhäinen, merkittävä; 15, 37

Cic. Cael. 1,1; 12,28 *recepisse gravesque homines atque illustres fuisse*.

imberbis, parraton; 6, 42, 61

Cic. Catil. 2,22 *aut imberbis aut bene barbatos*.

imperator, sotapäällikkö; 27

Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *fortissimum imperatorem*.

imprudencia, ajattelemattomuus, ymmärtämättömyys; 25, 35

ad Her. 2,3,5. *Cic. inv.* 2,11,35-37.

impudentia, röyhkeys; 31, 32

Cic. Verr. 2,1,11,31; 2,1,14,36; 2,2,7,18; 2,2,16,40; dom. 2,4; har. resp. 1,1; Phil. 2,2,4; 2,6,15.

impudicitia, siveetömyys; miehen vapaaehtoinen suostuminen passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa; 52, 66
Cic. dom. 48,126 *cuius impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae latrocinium consulatus vidimus.*

impudicus, säädytön, irstas mies; homoseksuaalisessa suhteessa passiivista roolia vapaaehtoisesti harjoittava mies; 3, 4, 6, 36, 47, 52, 61-62, 73

Cato dict. 67 *tu et adversus et aversus impudicus es*. Cic. Catil. 2,23 *in his gregibus omnes --- impuri impudique versantur*; Phil. 3,5,12 *cum autem omnis servitus est misera, tum vero intolerabilis est servire in puro, in pudico, effeminato.*

impurus, säädytön, irstas mies; 15, 61

Cic. Verr. 2,2,78,192 *impura muliercula*; Catil. 2,23 *in his gregibus omnes --- impuri impudique versantur.*

industria, ahkeruus; 37

Cic. Cael. 1,1 *adulescentem illustri ingenio, industria, gratia.*

inertia, toimetttömyys; 25, 30

ad Her. 1,5,8. Cic. inv. 1,16,22.

infamia, huono maine; 25, 39, 43, 44

Cic. Verr. 2,1,12,34 *lucretur indicia veteris infamiae*; Cael. 4,11 *qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat*; 18,42 *ne infamiam bonis inferat.*

ingenium, älykkyys; 33, 37

Cic. Cael. 1,1; Phil. 2,17,42.

ingenuus, vapaasyntyinen mies; 11, 57, 65

ad Her. 4,12 *ingenuis --- libidinem subiectis*; Cic. Verr. 2,1,24,62 *quam multis istum ingenuis, quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis*; 2,4,52,116 *mitto adhibitam vim ingenuis.*

iniquitas, epäoikeudenmukaisuus, kohtuuttomuus; 27

Cic. Verr. 2,1,46,121; Catil. 2,25.

innocens, viaton; 25

ad Her. 2,3,5 *prius dabit operam ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente.*

innocentia, viattomuus; 30, 37

Cic. div. in Caec. 9,27; Planc. 1,3.

integer, nuhteeton, siveellinen; 25, 43

ad Her. 2,3,5 *defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit*. Cic. Cael. 4,11 *qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur.*

integritas, rehellisyys; 30

Cic. div. in Caec. 9,27.

invidia, kateus; 35

Cic. inv. 2,11, 37.

irrumator, homoseksuaalisessa suhteessa aktiivista roolia harjoittava mies; 4

CIL 4,1529 *irrumator*. Catull. 10,12 *esset irrumator/ praetor.*

ius, laki, oikeus; 12, 73

Cic. Planc. 12,30 *vetere quodam in scenicos iure maximeque oppidano*; Phil. 2,25,62 *existimavit se suo iure cum Hippia vivere.*

iuvenis, nuori mies; 42.

iuventus, nuoruus; 36

Cic. Cael. 11,25 [L. Herennius] *dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus.*

kalos, καλός, hyveellinen, kaunis; kauneus-ihanne; moraalinen hyve; 5, 7-8

Platon *Phaedr.* 252d; *symp.* 184c-e.

laetitia, ilo, nautinto; 14

Cic. Tusc. 4,32,68 *et ut turpes sunt qui efferunt se laetitia tum, cum fruuntur Veneriis voluptatibus.*

latro, varas; 29, 34

Cic. Catil. 2,7 *quis latro --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*; Phil. 2,34,87.

laus, ylistys; 24, 37

ad Her. 3,6,10; 3,8,15. Cic. Planc. 11,27.

leno, parittaja; 12, 33, 39, 49

M. Porcius Cato, *De re floria* 212. Malcovati 86, frg. 8, 43 *qui palam corpore pecuniam quaereret aut se lenoni locavisset*. Cic. Verr. 2,1,12,34 *lenonum, aleatorum, perductorum nulla mentio fiat*; 2,1,39,101 *cum meretricibus lenonibusque vixisset.*

lenocinium facere, toimia parittajana, 12

Tabula Heracleensis 122-123 *queive lenocinium faciet.*

lex, laki; 47.

lex Scantinia aut Scatinia, Scantiniuksen laki; 10-11, 49

Suet. *Dom.* 8 *quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit.* Juv. 2,43-44 *quod si vexantur leges ac iura, citari/ ante omnis debet Scantinia.* Caelius, Statius (Ribbeck) Fr. 21-23; 32 n. 76: 149: 20 n. 25. Cael. *ap. Cic. Fam.* 8,12,3; 8,14,4. Tert. *Monog.* 12. Aus. *Epigr.* 89,4.

liber, vapaa, sallittu; 14

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *liberi amores.*

liberalis, 16

Cic. *Cael.* 3,6 *quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis.*

liberi, lapset; 23, 28

C. Sempronius Gracchus, *Ad populum cum ex Sardinia rediit.* Malcovati, 181-182, frg. 48,5 *quomodo me putetis cum liberis vestris vixisse.* Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecillii Metelli patris.* Malcovati 10-11, frg. 6,1 *multos libros relinquere.*

libidinosus, säädytön, irstas mies; 3, 48.

libido, mielihalu, nautinnonhimo, himokkuus,irstaisuus; 10, 32, 33, 34, 36, 53, 56, 63, 69, 80

Cic. *Verr.* 2,1,25,64 *erat comes eius Rubrius quidam, homo factus ad istius libidines;* 2,3,24,60 *Verris flagitia libidinesque accommodato;* *Catill.* 2,25; *har.resp.* 20,42 *post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta;* *Pis.* 29,70; *Cael.* 11,25 [L. Herennius] *dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiiis iuventutis, multa de moribus;* *Planc.* 12,30 *ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa;* *Mil.* 27,73 *nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine;* *Phil.* 2,6,15 *o --- libidinem non ferendam.*

licentia, oikeutus, lupa; 9, 15, 38

Cic. *Tusc.* 4,33,71 *ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit;* *Cael.* 3,7 *vellem aliquis ex vobis robustioribus hunc male dicendi locum suscepisset; aliquanto liberius et fortius et magis more nostro refutaremus istam male dicendi licentiam.*

ludus, leikki, huvitus; 15, 35

Cic. *Cael.* 12,28 *datur enim concessu omnium huic aliqui ludus aetati;* *Phil.* 4,5,11 *nullus ei ludus videtur esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium.*

lupa, naispuolinen prostituitu; 33, 65

Cic. *Mil.* 21,55 *semper secum scorta --- exoletos --*

- lupas duceret.

luxuries, luxuria, ylellinen, hillitön elämäntapa; 25, 27, 32, 36

ad Her. 1,5,8. Cic. *Verr.* 2,2,3,7; *Catill.* 2,10; 2,25; *Cael.* 11,25 [L. Herennius] *dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiiis iuventutis, multa de moribus;* 12,29 *facile est accusare luxuriam.*

luxoriosus, irstaileva, säädytön, ylellinen; 24, 30, 48

ad Her. 4,51,65. Cic. *inv.* 1,16,22.

macula, häpeätahra; pahat puheet; 80

Cic. *Planc.* 12,30 *hunc tu vitae splendorem maculis adspergis istis?*

magister, opettaja; 36

Cic. *Cael.* 11,25 *in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caesium, sicut neminem umquam parens.*

maledictum, herjaus, solvaus; 16, 31, 37, 75

Cic. *Cael.* 3,6 *sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis;* *Planc.* 23,57 *nihil est autem tam volucre, quam maledictum; nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, nihil latius dissipatur;* *Phil.* 2,3,6 *abstinere maledictis.*

maledicus, pahaa puhuva; 25, 36

ad Her. 2,3,12 *homines maledici.* Cic. *Cael.* 16,38 *quotus quisque istam effuger potest in tam maledica civitate?*

mater familias, perheenäiti; 57, 65

ad Her. 4,12 *matribus familias --- libidinem subiectis;* Cic. *Verr.* 2,1,24,62 *quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis;* 2,4,52,116 *matres familias violatas.*

meretricius, prostituoidulle kuuluva; 32, 71

Cic. *Cael.* 1,1 *opes meretriciae;* 8,18 *in istam vicinitatem meretriciam contulisti;* *Phil.* 2,18,44 *cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo collocavit.*

meretrix, naispuolinen prostituoitu; 33

Cic. *Verr.* 2,1,39,101 *cum meretricibus lenonibusque vixisset.*

mimus, näyttelijä; 31

Cic. *Verr.* 2,3,36,83; *Catill.* 2,9; *dom.* 3,6;18,48; *Phil.* 2,8,20; 2,25,61-62.

mimula, näyttelijätär; 12, 36

Cic. *Planc.* 12,30 *raptam esse mimulam.*

modestus, kohtuullinen; 37

Cic. *Planc.* 1,3; 11,27.

mollis, pehmeä, *delicatus*; 5, 8, 44, 48

monstrum, (haukkumasana ihmisestä) hirviö; 31

Cic. *Verr.* 2,4,21,47; *Catil.* 2,1; *Pis.* 14,31; *Phil.* 13,21,49.

morbus, sairaus; aikuisen miehen vapaaehtoinen alentuminen passiiviseen rooliin homoseksuaalisessa suhteessa; 6.

mores, käyttäytymistavat; moraali; 36, 37, 55

Cic. *Cael.* 11,25 [*L. Herennius*] *dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus*; *Planc.* 1,3.

mulier, nainen; 6, 23, 36, 47

C. Sempronius Gracchus, *In Maevium*. Malcovati, 195, frg. 48, 20 *propter mulierum cupiditatem ut mulier est ornatus*. Cic. *Verr.* 2,2,78,192 *vir inter mulieres*; *Catil.* 2,7 *mulier infamis*; 14,34 *mulier --- cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut tam inimicia ut venenum timeres?*

mulier, (miehestä) nainen; 23, 47, 65

C. Scribonius Curio pater, *In C. Iulium Caesarem*. Malcovati, 303, frg. 86,7 *omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat*. Cic. *dom.* 54,139 *contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset*.

muliebris, naisellinen, naismainen; 5, 71

Cic. *Phil.* 2,18,44 *sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti*.

muliercula, (haukkumasana naisesta) huonomainen nainen; 6, 45

Catil. 2,23 *num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi?*

muliercula, (haukkumasana miehestä) huonomainen nainen; 15, 47

Cic. *Verr.* 2,2,78,192 *vir inter mulieres, impura inter viros muliercula*.

natura, luonto; 9, 15

Cic. *Tusc.* 4,33,71 *ut muliebres amores omittam quibus maiorem licentiam natura concessit*; *Cael.* 12,28 *ipsa natura profundit adulescentiae cupiditates*.

natura, luonne; 24, 25, 30

ad Her. 2,3,5; 2,3,12 *natura malivoli*; 4,51,65. Cic. *inv.* 2,10,33.

nefarius, rikollinen teko; 50

Catil. 2,7 *quod nefarium stuprum non per illum?*

nequam, häpeällinen, irstas, säädytön; 6, 13, 31, 44

Cic. *Tusc.* 3,17,36 *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro*; *Verr.* 2,1,24,63.

nepos, tuhlaaja; 29

Cic. *Catil.* 2,7 *quis nepos --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*

nequitia, häpeällisyys, moraalittomuus; 32, 41

Cic. *Verr.* 2,1,46,121; *Phil.* 2,6,15.

nitidus, öljytty; 6, 44, 61

Cic. *Catil.* 2,22 *pexo capillo, nitidos*.

nobiles, poliittinen yläluokka; 27.

nox, yö; 6, 50

Cic. *Verr.* 2,5,10,26 *noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur*; *Catil.* 2,23 *quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus?*

nocturnus, öinen; 32, 39

Cic. *Verr.* 2,1,12,33 *sileatur de nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis*.

nudare, esiintyä alasti; 14

Cic. *Tusc.* 4,33,70 *flagiti principium est nudare inter civis corpora*.

nudus, alaston, 45, 46, 55

Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *saltare in convivio nudus cooperat*; *Catil.* 2,23 *idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt*; *Pis.* 10,22 *domus cantu et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio saltaret* *Phil.* 2,34,86 *populo Romano inspectante nudus, unctus, ebrius est contionatus*; 13,15,31 *obrutus vino, ungentis oblitus, nudus*.

odor corporis, ruumiin haju; 44, 55

Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *odor Apronii taeterrimus --- corporis*; 2,3,12,31 *omnia primo motu ac spiritu suo vini, ungenti, corporis odore complisset*.

odor unguentorum, voiteiden haju; 45

Cic. *p. red. in sen.* 7,16 *illius unguentorum odor*.

optimus, (superl.) hyvä; erinomainen; 36

Cic. *Phil.* 11,2,5 *cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset*.

oratio, puhe; 36, 70, 75

Cic. *Cael.* 10,25 *am triste illud et tam asperum genus orationis horrebam*; *Phil.* 5,7,20 *in me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit*.

orator, puhuja; 27

Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *optimum oratorem*.

ornatus, koristautunut; 6, 23

C. Sempronius Gracchus, in *Maevium*. Malcovati, 195, frg. 48, 20 *propter mulierum cupiditatem ut mulier est ornatus*.

os, suu; 36, 45, 55, 70

Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *odor Apronii taeterrimus oris*; *Phil.* 5,7,20 *in me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit*; 11,2,5 *cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset*.

otium, joutilaisuus; 30

Cic. *inv.* 1,16,22.

parens, vanhempi; isä; 36, 60

Cic. *Catil.* 2,8 *aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo verum etiam adiuvando pollicebatur*; Cael. 11,25 *in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caelium, sicut neminem umquam parens*.

parricida, (haukkumasana) isänmurhaaja; 29, 35

Cic. *Catil.* 2,7; *dom.* 10,26; *Phil.* 12,6,13.

pater, isä; 63, 72

Cic. *har.resp.* 20,42 *post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta*; *Phil.* 2,18,45 *quotiens te pater eius [sc. Curionis] domo sua eiecit*; 2,18,46 *patri persuasi ---eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet*.

pathicus, παθικός; homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; 3-4, 9, 41

Catull. 16,2 *Aurelii pathice*; 112,2 *Naso, multus es et pathicus*.

patrimonia, perintö; 33, 43

Cic. *Catil.* 2,10 *patrimonia sua profuderunt*; Cael. 18,42 *ne eddundat patrimonium*.

pectus, rinta; 45

Cic. *Phil.* 2,43,111 *tuum hominis simplicis pectus vidimus*.

pecunia, raha; 28, 33, 35, 49

Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecilii Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *pecuniam magnam bono modo inveniri. ad Her.* 2,3,5. Cic. *inv.* 2,11,36 *minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse*; *Phil.* 7,5,15 *pecuniam*

publicam maximam dissipavit.

pecus, (haukkumasana ihmisestä) nauta; 31

Cic. *Pis.* 29,72; *Phil.* 2,12,30.

pederastia, παιδεραστία; pederastia, poikarakkaus; 6-7

Platon, *Symp.* 181c; 184c-e.

pedicator, homoseksuaalisessa suhteessa aktiivista roolia harjoittava mies; 4

CIL 4,4008 *scribit [p]edicato[r] Septumius*.

perditus, turmeltunut, rappiolle joutunut mies; 34

Cic. *Phil.* 2,34,87.

persona, persoonallisuus; 30

Cic. *inv.* 2,10,33. *ad Her.* 2,3,5.

persuasio, rikokseen johdattaminen; 25, 35

ad Her. 2,3,5. Cic. *inv.* 2,11,35-37.

petulans, irstas; 30

ad Her. 2,3,5. Cic. *inv.* 2,10,33.

petulantia, julkeus, hävyttömyys; 26

Cic. *Catill.* 2,25.

pietas, hurskaus, velvollisuudentunto; 27, 37

Cic. *Catill.* 2,25; *Planc.* 1,3.

poena, rangaistus; 11

Quint. *inst.* 4,2,69 *sed decem milia, quae poena stupratori constituta est*.

potentia, valta; 28

Cic. *inv.* 1,16,22.

prandium, ateria; 39

Cic. *Phil.* 2,39,101 *quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinulentiam tuam proferam?*

praetextatus, nuori poika, joka käytti purppurareunaista togaa; 42, 46, 47, 55, 59

Cic. *Catil.* 2,4 *Tongilium mihi eduxit quem amare in praetexta coeperat*; *Verr.* 2,3,9,23 *accubante praetextato pretoris filio saltare in convivio nudus coeperat*; 2,5,31,81 *vir accumberet nemo praeter ipsum et praetextatum filium*; 2,5,52,137 *praetextatum tuum filium --- aetati maxime lubricae atque incertae*.

probrum, häpeä; 43

Cic. *Cael.* 18,42 *ne probrum castis inferat*.

prudentia, harkitsevaisuus, viisaus; 27

Cic. *Catill.* 2,25.

pudicitia, säädyllisyys; 3, 11, 27, 43, 49, 75
Cic. *Catill.* 2,25; *Cael.* 4,11 *qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur*; 18,42 *parcat iuventus pudicitiae suae ne spoliaret alienam*; *Mil.* 4,9 *pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitur.*

pudicus, säädyllinen; 3, 14, 15
Cic. *Tusc.* 4,33,70 *in quibus isti liberi et concessi sunt amores --- qui ut sint, quid fieri posse video, pudici.*

pudor, siveys, säädyllisyys, kunniallisuus; 16, 26, 38, 75
Cic. *Catill.* 2,25; *Cael.* 3,7 *pudor tuus moderatur orationi meae*; 4,9-10.

puer, poika; 5, 42, 44, 70
Cic. *Phil.* 2,34,86 *a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires.*

puer delicatus, naisellinen, pehmeä, siro; homoseksuaalisessa suhteessa passiiviseen rooliin suostuva mies; isännän suosima orjapoika; 13, 44, 48, 61
Plautus *Persa* 183-199; *Miles gloriosus* 813-873; *Stichus* (274-361); *Mostellaria* 718-741. Cic. *Catill.* 2,23 *hi pueri tam lepidi ac delicati*; *Mur.* 74 *utrum lenocinium --- a grege delicatae iuventutis. --- petebas*; *nat.deor.* 1,102 *pueri delicati.*

puer emptus, ostettu, maksettu poika; 10, 71
Cic. *Phil.* 2,18,45 *nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis.*

pueritia, poikaikä; 23, 52, 70
C. Sempronius Gracchus, *In L. Calpurnium Pisonem Frugi.* Malcovati, 187, frg. 48,11 *pueritia tua adolescentiae tuae inhonestamentum fuit*; Cic. *Verr.* 2,1,12,32 *nihil a me de pueritiae suae flagitiis audiet*; *dom.* 48,126 *cuius impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae latrocinium consulatus vidimus*; *Phil.* 13,8,17 *eius pueritia pertulerat libidines eorum qui erant in eum tyranni.*

pulcher, kaunis, *delicatus*; 48.

purpura, purppuraväri; 44
Catill. 2,23 *fulgent purpura.*

purpureus, purppuranvärinen, 44
Cic. *Verr.* 2,5,33,86 *cum pallio purpureo tunicaque talari*; 2,5,52,137 *cum tunica pallioque purpureo.*

rapere, raiskata; 12, 36
Cic. *Planc.* 12,30 *raptam esse mimulam.*

regina, (Iulius Caesarista) kuningatar; 23, 24
Cn. Cornelius Dolabella, *Contra C. Iulium Caesarem.* Malcovati, 331, frg. 94,1 *actiones --- in quibus eum Dolabella "paelicem reginae" --- dicunt.* M. Calpurnius Bibulus, *Orationes et edicta in C. Iulium Caesarem.* Malcovati, 398, frg. 122, 1 *collegam suum Bithynicam reginam.* M. Iunius Brutus, *De dictatura Pompei.* Malcovati 463, frg. 158,1 *cum Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit.*

religio, uskonto; 34
Cic. *Verr.* 2,1,4,9 *hostis sacrorum religionumque.*

res publica, valtio, politiikka; 23, 31, 37, 44, 66
Cic. *Cael.* 18,42; *dom.* 5,12; *Phil.* 2,21,51.

rex, kuningas; 24
M. Calpurnius Bibulus, *Orationes et edicta in C. Iulium Caesarem.* Malcovati, 398, frg. 122, 1 *eique antea regem fuisse cordi.* M. Iunius Brutus, *De dictatura Pompei.* Malcovati 463, frg. 158,1 *cum Pompeium regem appellasset, ipsum reginam salutavit.*

rumor, huhu, juoru; 22, 25
M. Porcius Cato, *In Q. Minucium Thermum de decem hominibus.* Malcovati, 28, frg. 8,7 *rumorem, famam flocci fecit. ad Her.* 2,3,5 *prius dabit operam ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente.*

saltare, tanssia; 45-47, 55
Cic. *Verr.* 2,3,9,23 *saltare in convivio nudus coeperat*; *Catill.* 2,23 *idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt*; *Pis.* 10,22 *domus cantu et cymbalis personaret cumque ipse nudus in convivio saltaret --- suum illum saltatorium versaret orbem.*

saltator, miespuolinen tanssija; 4, 41, 45-47, 67
CGL 5,654,7 *cynedi, qui publicae clunem agitant id est saltatores vel pantomimi*; Cic. *Planc.* 36,87 *saltator ille Catilinae*; *p. red. in sen.* 6,13 *hic calamistratus saltator*; *Pis.* 36,89 *Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus --- contulisti?*

saltatrix, (haukkumasana miehestä) naispuolinen tanssija; 46, 67
Cic. *Pis.* 8,18 *illa saltatrix tonsa.*

sanctus, hurskas; 37, 79
Cic. *Planc.* 11,27 *ab illo gravissimo, et sanctissimo, atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est.*

sapientia, viisauus; 28
Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L.*

Caecili Metelli patris. Malcovati 10-11, frg. 6,1
summa sapientia.

scelus, rikos, paha teko; 27, 44
Cic. *Catill.* 2,25; *Cael.* 18,42 *scelere careat*.

scortum, mies- tai naispuolinen prostituoitu;
4, 23, 33, 48-49, 65, 71

M. Porcius Cato, *In L. Quinctium Flaminium*. Malcovati, 32, frg. 8,11 *Philippum Poenum, carum ac nobile scortum*. C. Titius, *Suasio legis Fanniae*. Malcovati, 202-203, frg. 51,1 *scortis stipati*. Cic. *Catill.* 2,10 *quod si in vino et alea comissiones solum et scorta quaererent*; 2,24 *hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam; dom.* 19,49 *per medium forum scortum populare volitares; har. resp.* 59 *quis umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic cum sororibus volutatus*; *Mil.* 21,55; *qui semper secum scorta --- duceret*; *Phil.* 2,44 *primo volgare scortum --- sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit*; 2,105 *scorta inter matres familias versabantur*.

senator, senaattori; 28
Q. Caecilius L. f. Metellus, *Laudatio funebris L. Caecili Metelli patris*. Malcovati 10-11, frg. 6,1 *summum senatorem haberi*.

senectus, vanhuus; 23
C. Sempronius Gracchus, *In L. Calpurnium Pisonem Frugi*. Malcovati, 187, frg. 48,11 *adulescentia senectuti dedecoramentum*.

senex, vanha mies; 7, 9, 14, 15, 42
Cic. *Tusc.* 4,33,70 *cur --- quisquam amat neque formosum senem?*

sequester, lahjusten välittäjä; 36
Cic. *Cael.* 13,30.

serpens, (haukkumasana ihmisestä) käärme;
31
Cic. *har. resp.* 25,55.

servus, orja; 23
C. Sempronius Gracchus, *Ad populum cum ex Sardinia rediit*. Malcovati, 181-182, frg. 48,5 *cum a servis eorum tam caste me habuerim*.

sicarius, salamurhaaja; 29
Cic. *Catill.* 2,7 *quis sicarius --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*

sobrius, raitis; 32
Cic. *Phil.* 2,32,81 *numquam sobrio*; *Pis.* 10,22 *quis te --- sobrium --- vidit?*

species, ulkomuoto; 16
Cic. *Cael.* 3,6 *quorum in adulescentia forma et*

species fuit liberalis.

stabulum, bordelli; 23, 34
Cn. Cornelius Dolabella, *Contra C. Iulium Caesarem*. Malcovati, 331, frg. 94,1 *actiones --- at Curio "stabulum Nicomedis et Bithynicum fornicem" dicunt*. Cic. *Phil.* 2,28,69 *huius in sedibus pro cubiculis stabula*.

stultitia, typeryys; 25, 58
ad Her. 2,3,5; Cic. *Verr.* 2,3,4,8.

stuprum, häpeällinen käyttäytyminen;
Roomassa vapaasyntyisten miesten välinen homoseksuaalinen suhde; 2, 4, 9-10, 22, 27, 34, 49-50, 57, 73

M. Porcius Cato, *In Q. Minucium Thermum de decem hominibus*. Malcovati, 28, frg. 8,7 (*inter*) *cutibus stupris obstinatus, insignibus flagitiis*. Cic. *Verr.* 2,4,64,144 *omnes vigiliae in stupris*; 2,5,10,26 *noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur*; 2,2,45,110; *Catill.* 2,7 *quod nefarium stuprum non per illum?*; 2,9 *stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus*; 2,10; 2,25 *hinc pudicitia (pugnat), illinc stuprum*; *Pis.* 29,70. *omnis hominis libidines, omnia supra --- delicatissimis versibus expresserit*; 95 *stuprum Bonae deae intulisset*; *dom.* 19,50 *homo omnium facinorum et stuprorum*; *har. resp.* 4 *illum -- cognovi muliebri ornatu ex incesto stupro atque ex domo pontificis maximi emissum*; 26,55 *ille plenus -- stupri*; *Planc.* 86 *furalis illa vox, nefariis stupris --- effeminata*.

suspicio, epäily; 15, 16, 24, 38, 75
ad Her. 2,3,5. Cic. *inv.* 2,14,47 *nobis et ei videntur errare qui hoc genus suspicionum artificii non putam indigere*; *Cael.* 4,9-10.

subiector, väärentäjä; 28, 29
Cic. *Catill.* 2,7 *testamentorum subiector*.

temeritas, harkitsemattomuus; 27
Cic. *Catill.* 2,25.

temperantia, kohtuullisuus, maltillisuus; 27
Cic. *Catill.* 2,25.

tener, hento, hieno, *delicatus*; 48.

toga, toga; 6, 44
Cic. *Catill.* 2,22 *manicatis et talaribus tunicis; velis amictos; non togis*.

toga virilis, miehen puku; 43
Cic. *Phil.* 2,4,4 *sumpsisti virilem*.

tolerabilis, siedettävä; 16
Cic. *Cael.* 12,28 (*cupiditates*) *quae --- faciles et tolerabiles haberi solent*.

tunica, tunika; 6, 22, 44, 61

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P.Sulpicium Gallum*. Malcovati, 127, frg. 21,4 *adulescentulus cum amatore cum chiridota tunica inferior accubuerit*. Cic. *Verr.* 2,5,33,86 *cum pallio purpureo tunicaque talari*; *Catil.* 2,22-23 *manicatis et talaribus tunicis; velis amictos; non togis --- cum pallio purpureo talarique tunica*.

turpis, häpeällinen, irstas, säädytön; 6, 13, 14, 31, 44, 52, 60

Cic. *inv.* 2,10,33; *Tusc.* 3,17,36 *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro?*; 4,32,68 *et ut turpes sunt qui efferunt se laetitia tum, cum fruuntur Veneriis voluptatibus*; *Verr.* 2,1,12,32 *primum illum actum istius vitae turpissimum et flagitiosissimum*; *Catil.* 2,8 *qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat*.

turpitudō, moraalittomuus, säädyttömyys, hävyttömyys, *stuprum*; 27, 49, 52

Cic. *Verr.* 2,3,9,22-23; *Catil.* 2,25.

unctus, voideltu; 45

Cic. *Phil.* 2,34,86 *populo Romano inspectante nudus, unctus, ebrius est contionatus*.

unguentatus, öljytty, voideltu; 22

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P.Sulpicium Gallum*. Malcovati, 127, frg. 21,4 *nam qui cotidie unguentatus adversus speculum ornetur*.

unguentum, voide, öljy; 23, 44, 45

C. Titius, *Suasio legis Fanniae*. Malcovati, 202-203, frg. 51,1 *delibuti unguentis*. Cic. *Verr.* 2,3,12,31 *unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus; omnia primo motu ac spiritu suo vini, ungenti, corporis odore complexset*; 2,3,25,62 *Apronius caput atque os suum unguento confricaret*; *Catil.* 2,5 *nitent ungentis*; 2,10 *ungentis obliti*; *p. red. in sen.* 7,16 *illius unguentorum odor*; *Phil.* 13,15,31 *obrutus vino, ungentis oblitus, nudus*.

uxor, vaimo; 33

dom. 34,93 *eamdem sororem et uxorem appellare possis*.

veneficus, myrkyttäjä; 29

Cic. *Catil.* 2,7 *quis tota in Italia veneficus --- inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur?*

victus, elintavat; 30

Cic. *inv.* 2,10,33.

vigiliae, valvominen; 32, 39, 44, 50

Cic. *Verr.* 2,1,12,33 *sileatur de nocturnis eius bacchationibus ac vigiliis*; 2,3,12,31 *unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus*; 2,4,64,144 *omnes vigiliae in stupris*.

vinosus, viiniin mieltynyt; 22

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P.Sulpicium Gallum*. Malcovati, 127, frg. 21,4 *qui non modo vinosus, sed virosus quoque sit*.

vinulentia, juopumus, juomingit; 39

Cic. *Phil.* 2,39,101 *quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinulentiam tuam proferam?*

vinum, viini; 32, 33, 44

Cic. *Verr.* 2,3,12,31 *unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus; omnia primo motu ac spiritu suo vini, ungenti, corporis odore complexset*; *har. resp.* 26,55; *Phil.* 2,17,42 *quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas*; 13,15,31 *obrutus vino, ungentis oblitus, nudus*.

vir, mies; 4, 5, 6, 13, 15, 23, 39, 43, 44, 47, 68, 72

Scribonius Curio pater, *In C. Iulium Caesarem*. Malcovati, 303, frg. 86,7 *omnium mulierum virum et omnium virorum mulierem appellat*. Cic. *Tusc.* 3,17,36 *quid est autem nequius aut turpius effeminato viro*; *Verr.* 2,2, 78,192 *vir inter mulieres*; 2,5,31,81 *vir accumberet nemo praeter ipsum et praetextatum filium*; *p. red. in sen.* 5,12 *neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit, quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus*; *dom.* 54,139 *contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset*; *Cael.* 4,11 *qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur*; *Phil.* 11,2,5 *cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset*.

virosus, miehiin mieltynyt mies; 22

P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, *Adversus P.Sulpicium Gallum*. Malcovati, 127, frg. 21,4 *qui non modo vinosus, sed virosus quoque sit*.

virtus, hyve; 26, 27, 67

Cic. *p. red. in sen.* 6,13 *cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit*; *Mil.* 2,5; 35,97.

vis, väkivalta; 11, 12, 25, 44, 57, 65

M. Porcius Cato, *De re floria* 212. Malcovati 86, frg. 8, 43 *sed nisi qui palam corpore pecuniam quaereret aut se lenoni locavisset --- vim in corpus liberum non aecum censuere adferri*. *ad Her.* 1,5,8. Cic. *Verr.* 2,1,24,62 *quam multis istum ingenuis, quam multis matribus familias in illa taetra atque impura legatione vim attulisse existimatis*; 2,4,52,116 *adhibitam vim ingenuis*; *Cael.* 18,42 *ne quem vi terreat*; *Mil.* 4,9 *interfectus ab eo est, cui vim adferebat*.

vita, elämä; 16, 25, 30, 35, 37, 52

ad Her. 2,3,5 *vita integra*. Cic. *inv.* 2,11,35-37; *div. in Caec.* 9,27 *ab altero vitae repscere eum qui non*

possit suae reddere; Verr. 2,1,12,32 primum illum actum istius vitae turpissimum et flagitiosissimum; 2,3,2,4. vitam alterius totam explicaret; Cael. 12,28 ut nullius vitam labefactent; Planc. 12,30 hunc tu vitae splendorem maculis adspergis istis?

vita, (hellyttelysana) elämä; 56
2,3,11,27 *Apronium, delicias ac vitam tuam.*

vitium, pahe; 24, 26, 30, 36, 55
Cic. *Verr. 2,3,9,22-23; Catill. 2,10; 2,25; Cael. 11,25 [L. Herennius] dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus.*

vivere cum aliquo, elää jonkun kanssa yhdessä; olla läheisessä kanssakäymisessä jonkun kanssa; 23, 33, 53, 73
C. Sempronius Gracchus, *Ad populum cum ex Sardinia rediit.* Malcovati, 181-182, frg. 48,5 *quomodo me putetis cum liberis vestris vixisse?*
Cic. *div. in Caec. 9,29 cum illo familiarissime atque amicissime vivere; Verr. 2,1,39,101 cum meretricibus lenonibusque vixisset; Phil. 2,25,62 existimavit se suo iure cum Hippia vivere.*

voluptas, mielihalu, nautinnonhimo; 14, 43
Cic. *Tusc. 4,32,68 cum fruuntur Veneriis voluptatibus; Cael. 12,28 sed qui totam adulescentiam voluptatibus dedissent; 18,42 detur aliquid aetati; sit adulescentia liberior; non omnia voluptatibus denegentur.*

vox, ääni; 32, 38, 50
Cic. *p. red. in sen. 6,13 gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce et temulenta; Cael. 11,27 se gravissime vehementissimeque iactaret et omnia inflammatus ageret tristissimis verbis voce maxima; Planc. 86 furialis illa vox, nefariis stupris --- effeminata.*